

POLITYKA I SPOŁECZEŃSTWO

**STUDIES IN POLITICS
AND SOCIETY**

**KWARTALNIK
NR 1(19) / 2021**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2021**

RADA NAUKOWA

Prof. Andrzej Antoszewski, Instytut Politologii, Uniwersytet Wrocławski
Prof. Ewa Maj, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Prof. Robert Łoś, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki
Doc. PhDr. Alexander Duleba, Centrum Badań Słowackiego Stowarzyszenia
Polityki Zagranicznej, Bratysława
Prof. Jochen Franzke, Wydział Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet w Poczdamie
Prof. William Gilles, Wydział Prawa, Administracji i Sektora Publicznego Uniwersytetu Sorbona, Paryż
Prof. Joaquín Martín Cubas, Wydział Prawa, Uniwersytet w Walencji
Prof. Marcus Behmer, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Ottona i Fryderyka w Bambergu
Margarete Dabrowski, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet w Osnabrück
Prof. Ricardo Ruiz de la Serna, Universidad San Pablo Ceu, Madryt

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Tomasz Koziełło (redaktor naczelny), Krzysztof Żarna (zastępca redaktora naczelnego),
Grzegorz Bonusiak (zastępca redaktora naczelnego), Katarzyna Tuczyńska (sekretarz redakcji),
Karol Piękoś (członek redakcji), Magdalena Barłoga (członek redakcji).
Redaktorzy tematyczni: Andrzej Bonusiak (mniejszości narodowe i etniczne, migracje),
Wojciech Furman (media, komunikacja społeczna),
Sabina Grabowska (nauka o państwie i polityce, systemy polityczne),
Paweł Grata (polityka społeczna, polityka gospodarcza), Jerzy Kornaś (myśl polityczna),
Janusz Niczyporuk (administracja publiczna, samorząd terytorialny),
Andrzej Podraza (stosunki międzynarodowe, integracja europejska),
Bartosz Wróblewski (stosunki międzynarodowe),
Magdalena Żardecka (filozofia polityki, socjologia polityki)

„Polityka i Społeczeństwo” jest kwartalnikiem wydawanym w wersji papierowej i internetowej.
Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną.

ADRES REDAKCJI

Instytut Nauk o Polityce al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów
tel.: +48 17 872 10 36
e-mail: polispol@univ.rzeszow.pl

Redakcja językowa
Władysław Wójtowicz

Opracowanie techniczne
Ewa Kuc

Łamanie
Marek Kuc

Redaktor tekstów w języku angielskim
Bartosz Wójcik

ISSN 1732-9639

Sprzedaż prowadzi WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
ul. prof. S. Pignonia 6, 35-310 Rzeszów, tel.: +48 (17) 872 13 69
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 9,70; ark. druk. 9,625; zlec. red. 75/2021

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ŁUKASZ JUREŃCZYK	
China’s economic policy towards Kenya in the second decade of the 21st century	5
RAFAŁ KAMPROWSKI	
Polityka surowcowa w wymiarze metali ziem rzadkich. Rwanda – studium przypadku	25
IZABELA KAPSA	
Elektroniczna partycypacja obywatelska jako przedmiot badań	39
ARKADIUSZ MACHNIAK	
Polityczne oraz ideologiczne motywacje działalności Romana Kisiela, pseudonim „Sęp”, „Dźwignia”. Studium przypadku	54
PAWEŁ MALENDOWICZ	
Reminiscencja marksizmu-leninizmu w XXI wieku? Przykład Komunistycznej Partii Polski i Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej	70
ELŻBIETA SZULC-WAŁECKA	
Rola organów przedstawicielskich w procesie współzrządzenia partycypacyjnego (<i>participatory governance</i>). Studium przypadku wybranych miast	87
PATRYCJA TRZEJA	
Izolacja postpenalna w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym a poszanowanie praw i wolności człowieka	105
BARTOSZ WRÓBLEWSKI	
Konflikt Arabii Saudyjskiej z Jordanią (1990–1991) i Katarą (2014–2021). Specyfika monarchii arabskich	120
KAROL ŻAKOWSKI	
History Issues and Japan’s Bid for Permanent Membership in the UN Security Council	133
Informacje dla autorów	148

Łukasz Jureńczyk*

CHINA'S ECONOMIC POLICY TOWARDS KENYA IN THE SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY

Abstract

The aim of the paper is to present the results of the analysis and evaluation of the economic policy of the People's Republic of China towards Kenya in the second decade of the 21st century. The introduction discusses the basic methodological assumptions of the paper. The first section of the paper synthetically outlines the historical background of economic relations between Kenya and the PRC, and the second section presents a field-specific literature review. The third section of the paper presents Kenya as one of China's economic partners in Africa. The main section of the paper analyses investments and development projects implemented in Kenya by Chinese companies. The core research problem concerns the question whether China's economic policy towards Kenya is beneficial from the point of view of the economic development of the countries involved? The main thesis assumes that this policy increases the development opportunities of all the states. However, it is unsustainable and carries serious risks, especially for Kenya's economic security.

Keywords: People's Republic of China, Kenya, economic policy, investments, development projects

Introduction

The main aim of the paper is to present the results of the analysis and evaluation of the economic policy of the People's Republic of China towards Kenya in the second decade of the 21st century. The research problem is contained in the question of whether China's economic policy towards Kenya is beneficial from the point of view of the economic development of all the countries involved? The main thesis of the paper assumes that the economic policy of the PRC towards Kenya increases the development opportunities of all the states. Investments and development aid are particularly important to Kenya, as they give it a chance to develop its infrastructure faster. China, in turn, can use Kenya to ex-

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: lukaszjurenczyk@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-1149-925X.

pand its economic expansion in East Africa. In some areas, however, there exists an imbalance. This applies above all to the trade balance between the countries. In addition, significant loans granted by China for the implementation of development projects in Kenya run the risk of falling into the debt trap. There are also concerns about the social and environmental costs of some of the investments. This means that unbalanced cooperation with China can endanger Kenya's economic security.

Background

Already in the 1960s, the leaders of the People's Republic of China planned to weaken Europe's hold on Africa while cultivating a market for its products. In East Africa, they hoped that China-based Tanzania would become an economic hub displacing Kenya, which was considered pro-Western. Beijing was also interested in supporting Somalia, which was in a state of tension with Kenya (Copper, 2016, pp. 16, 19). On December 14, 1963, Kenya gained independence from the United Kingdom, and two days later China opened its embassy in Nairobi. In 1964, China signed an agreement with Kenya on cultural and economic cooperation and with that extended its \$2.8 million cash grant plus \$15 million in the form of an interest-free loan. In this way, Beijing tried to endear Kenya. Beijing attempted to convince Nairobi of the good intentions of its policy towards the region, as well as encourage the state to buy weapons from China. However, significant economic support from Western countries and the Soviet Union to Kenya meant that China was unable to exert influence on the Kenyan government.

For this reason, China began to support revolutionary movements in Kenya (Copper, 2016, p. 23). For example, eighteen Kenyan students were caught in the PRC learning to conduct partisan activities. In 1965, the Chinese Embassy in Nairobi was accused of improper and undiplomatic activities, regarding its policy towards both Kenya and the region (Kaplan, Dobert, Marvin & McLaughlin, 1982, p. 249). Eventually, some Chinese diplomats and journalists were expelled from Kenya, and the number of diplomatic visits was significantly reduced. The radicalism of the cultural revolution in China exacerbated the Kenyan government's dislike of the Chinese Communist Party. Therefore, in the 1960s, only a small portion of the Chinese aid promised to Kenya was ever used. Subsequently, to improve its relations with Kenya in 1974, the Chinese Red Cross donated \$420,000 to help relieve drought conditions that troubled the African country. In practice, this assistance did not significantly affect relations between the countries (Copper, 2016, p. 23).

Until the end of the Cold War, China's influence in Kenya was negligible. It began to change only at the turn of the 20th and 21st centuries.

The Mwai Kibaki government, which took office in 2002, initiated the so-called "Looking East" strategy. It represented a significant shift in Kenya's foreign policy. The goal of this plan was to forge closer ties with the emerging markets of Asia, the Middle East, Latin America, and the Caribbean, as well as Eastern Europe (*Kenya's 'Look East'...*, 2009). The budding global powers play a special role in this concept, including mainly China, but also India and Brazil. President Kibaki significantly strengthened Kenyan relations with them, which caused a surge anxiety on the part the Western states (Nzau, 2016, p. 154). Later, Kenya and China were brought closer by the West's attitude towards leading politicians of the Kenyan political scene. During the presidential election campaign in Kenya in 2012/2013, Western states distanced themselves from Uhuru Kenyatta, the then deputy prime minister and presidential candidate, as well as from William Ruto, the vice-presidential candidate. The United Kingdom and the United States found their imminent criminal trial at the International Criminal Court related to their participation in the post-election violence of 2007 problematic (Thibon, 2014, p. 13). For some time, London and Washington limited their relations with the Kenyan government only to "essential business", which was taken advantage of by Beijing (Kamau, 2013). To emerge from international isolation, Kenya strengthened its relations with China. In April 2013, Uhuru Kenyatta took office as President, and it was natural to establish close cooperation with the Xi Jinping administration, which a month earlier took power in China. The leaders of the countries have brought together political issues that are important to both sides. For example, Nairobi supported the "One-China policy", and Beijing supported the position of the Kenyan government at the International Criminal Court. During President Kenyatta's visit to China in August 2013 the China – Kenya comprehensive and cooperative partnership was established. In May 2014, visits to Nairobi by Chinese Premier Li Keqiang resulted in the signing of 17 agreements and in China's promise to finance several projects in Kenya, mainly in the areas of railway, health sector, wildlife conservation, and national security (Maweu, 2016, p. 125).

Literature review

In the literature, China is perceived as an important diplomatic and economic partner, including a major source of loans, for sub-Saharan Africa. However, its policy towards Africa is widely criticized by the

West, primarily for its cooperation with undemocratic regimes that are corrupt and violate human rights on a large scale (Lanteigne, 2016). China's offer of economic cooperation is not conditioned by the requirements of the rule of law and transparency, which undermines the West's efforts in these areas (Gwiazda, 2009). China's involvement in sub-Saharan Africa has both economic and political objectives. China wants to expand export markets for domestic products and to develop reliable energy sources to preserve its own development. At the same time, it is trying to build a network of supportive states (Farnell & Crookes, 2016).

China is engaging in Africa following the principles of South-South Cooperation, in which developing countries use their resources for mutual benefit and development. This is based on the perception of China as a historic leader of developing countries, ready to cooperate with any partner (Duggan, 2016). African leaders readily accept the Chinese model of collaboration based on preferential conditions for granting loans without giving preconditions (Hao & Zweig, 2016). On the other hand, the voracious energy strategy that China has launched especially in Africa gave the Western world another reason to criticize the Asian country's ignorance of certain prevailing political values (Kai, 2017). The authors also note that the "Loan for oil policy" implemented in Africa, but also in other regions, such as South America, is expected to lead to an increased influence of China in the world (Arduino, 2015). They also indicate the impact of Sino-African cooperation on the global balance of power (Firmanta, 2014). Loans for investments are also subject to obligatory participation in their implementation of Chinese enterprise entities, which some researchers consider to be a sign of neo-colonialism (Młynarski, 2012). Chinese companies have completed well over 1,000 projects in Africa, including, among others, built around 2.3 thousand kilometres of railway and 3.6 thousand kilometres of highways. Sino-African cooperation has contributed over 20 per cent to Africa's economic growth (Kabiru, 2020). In turn, the alleged mass land grabs by China in Africa turned out to be media speculation (Brautigam, 2015).

In the literature on the subject, relatively little attention is currently paid to the issue of relations between China and Kenya. However, it can be assumed that this will change as China's involvement in this country increases. The dynamic economic growth in Kenya is, to a large extent, a consequence of the rapidly developing partnership with China. In the last decade, Chinese companies have been winning gigantic contracts in Kenya for the construction of roads, railways, and infrastructure facilities (Carotenuto & Luongo, 2016). There is also a prospect of cooperation in the mining sector. China's soft power in Kenya, like in many other African countries, develops primari-

ly through its economic investment and bilateral relations based on mutual benefits, rather than on the increasing media presence and propaganda activity (Maweu, 2016). However, there are concerns that some of China's great investments in Kenya may not be economically viable, as well as incur significant social and environmental costs (Taylor, 2020).

Foreign economic policy involves "government action that has an impact on other countries' economies through the production and distribution of goods and services, and the movement of capital (including foreign direct investment) across national borders" (Okamoto, 1997). In the case of the Chinese economic policy towards Africa, including Kenya, loans granted to these countries for the implementation of development projects also play a significant role.

China's approach to Africa can be described as "mercantilist". Beijing applies a model of operation that prioritises resource extraction and other commercial interests without recognising the political, economic, and social interests of the local people. The Chinese government, including the Ministry of Commerce, and state-owned banks, support Chinese enterprise entities and the countries they invest in by choosing those that most sustain China's national priority of economic growth (Farnell & Crookes, 2016). China often engages both economically and diplomatically in African countries that the West has criticised and tried to isolate for their inhumane policy. It has been focusing on purely utilitarian economic or security objectives that overrode potential instability (Roberts, 2015). In the 21st century, in search of energy resources in Africa, China has primarily engaged economically in Angola and Sudan. At the same time, it has established close cooperation with several other African countries, including Algeria, Ethiopia, Gabon, Kenya, Namibia, Nigeria, and the Republic of the Congo. In economic terms, the purpose of this cooperation is both the import of natural resources and the export of industrial goods (Copper, 2016). In a multilateral dimension, China has conducted dialogue and has cooperated with Africa primarily within the Forum on China – Africa Cooperation and its strategic partnership with Africa (Zhang, 2010). For China, in cooperation with Africa, the Belt and Road Initiative initiated in 2013 is of great importance. It aims at connecting China with other parts of Asia, Africa, and Europe through a network of land and sea routes (Yoram, 2019).

Kenya's foreign policy in recent years has undergone a major paradigmatic shift. Kenya's orientation was defined as moving further away from traditional Western allies, i.e., the United Kingdom and the United States. At that time, it strengthened its relations with the emerging global powers, mainly with China, and focused more on the region of East Af-

rica. However, Kenya's relations with the West may turn out to be deeper than it seemed in recent years. For that reason alone, its future policy direction remains uncertain. This is because Western states are trying to re-ignite their tarnished relations with Kenya (Nzau, 2016). At the same time, however, China is undertaking many actions to strengthen its economic position in Kenya.

Kenya as one of China's economic partners in Africa

In the 21st century, China's presence, influence, and respect have risen considerably on the African continent (Cao, 2016, pp. 1–2). China's involvement in Sub-Saharan Africa is multiplying, and thus the importance of Beijing in the South-South cooperation (Gaudreau, 2016, p. 217). China is pursuing a foreign policy towards Africa aimed at confirming its role as leader of the developing world and Africa's all-weather friend (Duggan, 2016, p. 220).

Chinese authorities argue that trade cooperation between China and Africa is on a win-win basis and "can help both sides make their respective dreams come true" (Nordin, 2016, p. 114). Kenya, alongside countries such as South Africa, Ghana, and Tanzania – characterised by the nascent manufacturing sector, have faced high competition from China's exports. In recent years, in Kenya, as in Ghana, Senegal, and Malawi, there have been demonstrations of workers and traders against imports of products from China (Hess & Aidoo, 2015, pp. 13, 17). In 2014, the level of trade between China and Africa amounted to \$215 billion, of which \$157 billion was the value of exports from China. In 2018, the overall level of trade amounted to \$210 billion, but the value of Chinese exports was only \$105 billion (*Data: China-Africa...*, 2020). This relatively balanced trade, however, does not translate into trade relations between China and Kenya. In 2018, China exported to Kenya goods worth \$3.66 billion and imported goods worth just \$174.2 million. Kenya mainly imports electrical and electronic equipment and machinery from China, and exports ore slag and ash. (*Bilateral trade...*, 2019). Kenya especially wants to increase exports of flowers and produce to China. To make the exports more competitive, Kenya should invest more in trade-related infrastructure, including transport as well as logistic and storage infrastructure. It is necessary to build more high-quality warehouses, cold storage vehicles, and rail carriages. It should also focus on expanding international market access through trade preferences and other trade initiatives. Besides, Kenya should improve marketing of its existing products or diversify its scope (Wakaya, 2019).

African countries oriented towards export of their natural resources, such as Angola, Sudan, and Nigeria, enjoy a much better position (Hess & Aidoo, 2015, p. 13). The emerging oil and mineral extraction sectors in Kenya are likely to be attractive to China, as well as to bring Kenya significant profits from exportation of energy resources. China has invested heavily in offshore oil and gas ventures in East Africa, mainly in Sudan and Kenya (Malik, 2011, p. 343). During the global economic crisis, China's overseas energy investment has contributed to global oil and gas production in many parts of the world, including East Africa (Zhao, 2017, p. 150). Kenya is poised to become the central corridor for South Sudan's exportation of crude oil. The significant oil deposits discovered in recent years in northern Kenya, Uganda, southern Ethiopia, northern Mozambique, and southern Tanzania are making this region even more attractive for Chinese investors (Carotenuto & Luongo, 2016, p. 163). In October 2013, the second East Africa Oil and Gas Summit (EAOGS) took place in Nairobi. The summit focused on the possibility of building a pipeline network in East Africa in which the Kenyan territory would play a significant role. About 200 global energy companies, from 30 countries, are involved in this new Eastern Africa, including especially the China National Petroleum Corporation (CNPC) and the China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) (Shaw, 2016, p. 116).

In recent years, China, and to some extent, India, and South Africa, have been breaking the West's economic monopoly in East Africa. China is involved in infrastructure development and invests in special economic zones in the countries of the region, mainly in Tanzania and Zambia (Bach, 2016, p. 80). The Chinese-led construction of a railway connecting Tanzania with Zambia, called the Tazara-Tanzam Railway, constitutes an example of an important manifestation of breaking the Western domination in East Africa. According to critics of the Western policy towards Africa, this was an essential step in abolishing the exploitative neo-colonial structure in the region (Mwaura, 2005, p. 17). Later, massive infrastructure investments of Chinese enterprise entities also took root in Kenya.

Given the size of Kenya's economy and the level of its economic development, foreign investment in this country is at a flow level. Nevertheless, Kenya remains one of the largest recipients of Foreign Direct Investment (FDI) in Africa. Its level has increased particularly since the 2010s. In recent years, the increase has been caused mainly by direct investments of Chinese enterprise entities in the mining and hydrocarbon sectors. For example, in 2018, the FDI influx to Kenya raised from \$681 million in 2016 to \$1.28 billion in 2017 to \$1.63 billion in 2018. The

total stock of FDI stood at \$14.4 billion in 2018. It is worth noting that the Information and Communications Technology (ICT) sector has attracted the most FDI, thanks to the fibre optics being built by Chinese companies. The other sectors targeted by FDI are banking, tourism, infrastructure, and extractive industries (*Foreign direct...*). Companies from China are active in these sectors. The annual flow of FDIs from China to Kenya between 2010 and 2012 was between 88 and \$102 million. In 2013–2015, their annual level was between \$230 and \$282 million. After falling to \$30 million in 2016, there was a significant increase to \$410 million in 2017 (*Annual flow...*, 2018).

Kenya is primarily a market economy which is a significant advantage. It plays the role of the commercial, economic, technological, and logistic hub and financial centre in East Africa. It has a robust industrial base and a well-developed transport infrastructure. It has a young, educated, and English-speaking population; it has vibrant horticultural and tourism sectors; energy sector has excellent development potential; foreign and national investors are treated similarly by administrative and judicial authorities. On the other hand, there are some major investment barriers in Kenya, such as high level of corruption, a slow judicial system, high unemployment and poverty. Kenya struggles with security issues related to terrorism, crime, and inter-ethnic tensions, costly skilled labour, high energy prices, weak and unstable energy infrastructure, investment law uncertainty; foreigners cannot buy land. The Kenyan authorities are implementing measures to increase the country's investment attractiveness. This applies, inter alia, to the implementation of the extensive programme of privatisation as well as to the creation of special economic zones and export processing zones (*Foreign direct...*).

China relies on the free flow of energy resources and industrial goods. It has, in recent years, also increasingly considered Africa (Hoyt, 2016, p. 121). To be able to increase its presence on both the African continent and the waters of the Indian Ocean, China requires access to the ports of the East African coast (Kane, 2016, p. 39). For this reason, it built the first naval base outside of China – in Djibouti. However, Chinese ships need to use the ports of other countries, including the international port in Mombasa. Increased economic activity in Africa also presupposes sustained protection of sea routes. Of nearly 1.3 thousand Chinese merchant ships that crossed the Gulf of Aden in 2008, seven were attacked by Somali pirates (Yuan, 2015, p. 171), and up to 20% came under some pressure on their part (Deng, 2016, p. 105). For example, in November 2008, a Chinese fishing vessel was hijacked by pirates

armed with grenade launchers and automatic weapons off the coast of Kenya. This incident aroused intense indignation in China (Tseng, 2017, p. 49). Therefore, in December 2008, the Chinese naval forces deployed a naval task force convoy to combat Somali pirates in the Gulf of Aden and neighbouring waters around the Horn of Africa (Li, Kemburi & Hongzhou, 2015, p. 16).

To increase influence in Africa and protect economic investment, in the second decade of the 21st century, China has significantly engaged in peacekeeping missions on the continent. Every year, China's level of involvement in UN missions ranges on average between 2 thousand and over 3 thousand soldiers, of which between 80 and 90 per cent are stationed in Africa. For example, on 30 June 2019, 2458 soldiers of the Chinese People's Liberation Army (PLA) participated in peacekeeping missions, of which 1031 in South Sudan, 413 in Mali, 365 in Sudan and 218 in Congo-Kinshasa (United Nations Peacekeeping, 2019). This means that the majority of Chinese soldiers have so far been stationed in direct or close proximity to Kenya. The PLA's significant involvement in peacekeeping missions in Africa is a significant policy change because Beijing had previously seen such missions as interference by global powers with state sovereignty. However, the Chinese authorities realised that they could no longer avoid active involvement in world affairs. For many observers, this is a departure from "non-intervention" and "low profile" policy (Shichor, 2017, pp. 116–117).

Investments and development projects implemented in Kenya by Chinese companies

In the 21st century, China's interests in Kenya are significantly increasing. The increase in investment of Chinese companies results in greater importance of China in the economic policy of Kenya, as well as an increase in the influence of the Middle Kingdom. At the same time, Western governments' influence on Kenyan politicians is diminishing because Nairobi has the option of choosing between economic partners (Branch, 2011, p. 299).

China's most significant investment in Kenya has been implemented in the railway sector. The development of Kenya's railways has become part of China's "One Belt, One Road" initiative. It assumes upgrading land and maritime trade routes between China and Europe, Asia, and Africa. In 2017 Kenya opened a modern Standard Gauge Railway (SGR) linking the port of Mombasa with the capital Nairobi at the cost of \$3.2

billion funded by Chinese loans. In October 2019, a \$1.5 billion Chinese-built railway line was opened linking Nairobi to Naivasha in the Rift Valley, which was also funded by Chinese loans (Miriri, 2019a). The agreement between the Chinese and Kenyan governments to build a railway line from Mombasa has so far been subjected to severe criticism in Kenya, both by parliament, media commentators, and civil societies. Kenyan investment benefits were called into question. It was alleged that the project was not subject to public tender and the legality of the details of the financing deal was contested. Several of the charges were brought to court (Wissenbach & Wang, 2016, p. 256).

In April 2019, China refused to fund the planned \$3.7 billion extension of the SGR from Naivasha to the Ugandan border town of Malaba. For this reason, Transport Minister James Macharia said that Kenya's government would spend \$210 million to rehabilitate the colonial-era Malaba line instead. This situation deepened the already harsh criticism voiced by the Kenyan opposition. As a result, the government was accused of building a modern railroad that leads "nowhere". In addition, it was pointed out that the transport of goods from Mombasa to Nairobi by a new rail was 30% more expensive than by truck (Miriri, 2019b). There were allegations that the SGR "is a grossly capital-intensive enterprise that threatens to leave Kenya with a loss-making and expensive white elephant" (Taylor, 2020, p. 43). To this day, the Chinese government has not issued any official statement about the reasons for withdrawing the loan for finishing investment. The likely reason is the growing accusations against China that multi-billion infrastructural investments burden poorer, developing nations with unsustainable debt. Therefore, in April 2019, Xi Jinping announced that Beijing would exert more control over projects within the Belt and Road Initiative and tighten oversight (Herbling & Li, 2019). At the end of 2016, Kenya's foreign debt to China was about \$3.5 billion (19.4% of the total external debt). Besides, between 2013 and 2017, Chinese investments and commitments to Kenya reached \$6.5 billion (Kabiru, 2020, p. 189).

The High Grand Falls Dam, hydroelectric power station across the Tana River is another massive project in construction in Kenya worth \$2 billion. Approximately 115 meters high and creating a reservoir of 5.5 billion cubic meters, the dam has multiple objectives: advanced hydroelectricity, maintaining low-water levels, supporting recession agriculture, and irrigation and flood protection (*The High Grand...*). Seven companies, including China Huadian Engineering Co., Ltd., China Machinery and Engineering Corporation, China International Water and Electric Group, and China National Complete Engineering Corporation, entered

the tender for the construction of the dam. The tender ended in a scandal because The National Irrigation Board of Kenya (NIB) excluded the British company GBM Engineering. Observers suggested that corruption could have occurred, which was supposed to put China in a privileged position. Finally, NIB was ordered by the Public Procurement Administrative Review Board (PPARB) to pay the fine to GBM Engineering for unjustified exclusion from the tender. Also, NIB had to re-evaluate the tender as directed and award the contract to GBM Engineering (Mutua, 2019).

Built, among others, by Chinese construction companies, roads are crucial to the economic development of Kenya. In 2012, the Thika Superhighway connecting the capital Nairobi with the industrial town of Thika was completed. The 50 km stretch was built by Chinese companies – China Wu Yi Co., Ltd., Sinohydro, and Shengli Engineering. The investment cost was \$360 million, of which \$180 million was provided by African Development Bank (AfDB), \$100 million by China's Exim Bank, and \$80 million by the Government of Kenya (*Nairobi-Thika...*). The Chinese are also building a beltway around Nairobi for over \$420 million. The leading role in the implementation of this investment plays China Road and Bridge Corporation, and funds come primarily from China's Exim Bank loans (Xinhua, 2016). The construction of Moi Teaching and Referral Hospital in Eldoret in western Kenya is also a significant infrastructure undertaking. The project was to have been completed in 2018, but it was delayed due to mounting land issues. The section of the land that was set aside for the construction of the hospital reportedly belongs to the squatters who claim to have been living there for the past 60 years. In April 2019, residents decided to sue the National Land Commission (NLC) and the hospital (Andiva, 2018).

In October 2016, North China Power Engineering Company, Ltd. (NCPE) was awarded by the Kenya Electricity Transmission Company (Ketraco) a contract to construct a power line connecting Kenya and Tanzania. The project aimed to increase the possibilities of electricity trading between the countries of East and Southern Africa. The 96 km transmission line run from Isinya substation in Kajiado to the border town of Namanga. Kenya plans to use the line to link up with the Southern African power pool comprising Tanzania, Zambia, Mozambique, Zimbabwe, and South Africa and to benefit from mutual power exchange. The project can transfer 2,000MW of power in either direction. The project was jointly financed by the Kenyan government (\$42.9m) and the African Development Bank (\$22.4m). The invest-

ment was to be carried out over 22 months. The project is particularly vital for Kenya, which plans to add 5,000MW of renewable energy to the grid by 2020. Surplus energy, which the Kenyan economy will not be able to use, will be sold abroad (Kiganda, 2016). Due to legal disputes with landowners, the implementation of the project is delayed. In 2019, China Electric Power Equipment and Technology (CET) began the construction of the Ethiopia-Kenya power transmission line. The project will cost \$1.26 billion and will be financed by the AfDB. It runs about 1,045 kilometres, of which 600 kilometre is within Kenya's territory. The 500 kV transmission line will have the transmitting capacity of 2,000 MW (Barnes, 2019).

It is worth noting that the Chinese KEDA Clean Energy Company Ltd. plans to invest in Kenya from \$200 million to \$2 billion in renewable energy production (*Ministry of Industry...*). In addition, in 2015, China's General Nuclear Power Corporation signed a memorandum of understanding with a partner in Kenya to build four nuclear power plants. The overall costs of this project have not been made public. This investment was supposed to be a breakthrough in Kenya's electrification process because, at that time, only 30 per cent of the country was connected to the grid, of which only 10 per cent villagers (Copper, 2016, p. 81). Also, construction near the coastal town of Lamu the country's first-ever coal-powered plant with a capacity of 1,050 MW was to have begun in 2019. It was to be built by China Power Global for \$ 2 billion. However, the construction was suspended because building the coal-fired plant would damage the 14th Century idyllic tourist spot, which is recognised as the UNESCO World Heritage Site (*Kenya halts Lamu...*, 2019).

In September 2016, China opened in Nairobi the Chinese-African Development Fund (CADF) representative office, the 5th of its kind in Africa. The objective of the CADF is to assist Chinese companies and investments in African countries (Kamakia, Guoqing, Zaman & Junbi, 2018, p. 40). On November 30, 2018, Lyu Xinhua, chairman of Council for Promoting South-South Cooperation, stated during the Kenya-China Trade and Investment Forum in Nairobi that Chinese firms “are keen to form a partnership with Kenyan firms to manufacture products that can compete in the global markets”. He said that “Chinese firms are willing to help Kenya to reduce its international trade imbalance by boosting its export”. Chris Kiptoo, principal secretary of the Ministry of Industry, Trade and Cooperatives, said that over 400 Chinese companies had already invested in Kenya, including in sectors such as real estate, finance, and agriculture. At the same time, he invited more investors to Kenya (Mu, 2018).

Table 1. Major projects in Kenya financed and implemented by China

Investment Project	Cost of Investment	Year
Standard Gauge Railway	\$4,7 Billion	2014–2019
Coal Plant in Lamu	\$2 Billion	2019– suspended
Pearl River SEZ in Eldoret	\$1,92 Billion	2018–2020
Ethiopia-Kenya power transmission line	\$1,26 Billion	2019–2020
Moi Teaching and Referral Hospital- Eldoret	\$560 Million	2015–2019
Thika Super Highway (Lot 3)	\$360 Million	2009–2012
Drilling of Geothermal wells in Olkaria	\$195 Million	2010–2015
Nairobi Western Bypass	\$180 Million	2017–2019
Nairobi Southern Bypass	\$158 Million	2013–2016
Kenyatta University Teaching and Referral Hospital	\$100 Million	2011–2016
Nairobi Northern and Eastern Bypass	\$85 Million	2009–2012
Power line	\$65 Million	2016–2018
Fibre Optic Cable (second phase)	\$60 Million	2012–2016

Source: Own work based on: Kamakia, Antony, Guoqing, Shi, Zaman, Mohammad & Junbi, Zhou. (2018). “Financing for Development and Socio-Ecological Transitions: A Review of Chinese Investments in Kenya.” *Environmental Management and Sustainable Development*, 7, No. 2, p. 41; Kabiru, Angela. (2020). Impacts of Chinese Influence in Contemporary East Africa. In Chapurukha M. Kusimba, Tiequan Zhu & Purity W. Kiura (Eds.), *China and East Africa. Ancient Ties, Contemporary Flows*. London: Lexington Books, pp. 189–190.

In May 2017, the Kenyan government signed a contract with Guangdong New South Group Ltd. for the construction of Pearl River SEZ in Eldoret for \$1.92 billion. The special economic zone in Eldoret is a part of the Africa Economic Zones (Nganga, 2017). Chinese companies also invest in Kenya in the agricultural and manufacturing sectors. Private, migrant entrepreneurs dominate these investments. They have mainly been driven by market considerations, such as production cost and market proximity, rather than government incentives from home or host country. Many investors, especially in building materials, and related services sector, were attracted by the increasing presence of Chinese international contractors in Kenya. Investments of Chinese companies in agriculture is a new phenomenon. However, it has development prospects. Although more and more Chinese enterprise entities are investing in Kenya in agriculture and manufacturing, economic growth has been unstable. Obstacles include, for example, underdeveloped local supply chains which impede the development of quality workforce (Xia, 2019, pp. 26–27).

Chinese companies also invest in Kenya in the development of ICT networks. In 2007, three Chinese companies – Sagem, ZTE, and Huawei

– won contracts to lay down fibre optic cables in Kenya. In June 2012, Huawei was awarded a \$60 million contract in the second phase of Kenya's fibre optic plan (Okuttah, 2012). The EXIM Bank of China funded the project through a concessional government-to-government loan agreement (Maweu, 2016, p. 127).

In the 21st century, the Chinese news agency Xinhua is dynamically developing its operations in Africa, through the Africa Regional Bureau in Nairobi. For example, its launch of mobile news in sub-Saharan Africa in April 2011 enabled about 17 million Kenyan mobile subscribers to receive Xinhua's latest news. Also, at the end of 2012, China's leading English-language state newspaper, *China Daily*, launched its *Africa Weekly* edition. It is published in Nairobi and distributed all over the continent. At the same time, Chinese radio and television companies, including China Radio International and China Central Television Africa, are developing their programming offer for Africa from their offices in Nairobi. In Kenya, however, their broadcasts are not very popular (Zhang, 2016, p. 11).

Already at the beginning of the decade, China was the second-largest tourist source for Kenya in Asia. More than 40,000 Chinese tourists visited Kenya in 2013. In the following years, the number grew dynamically (Maweu, 2016, p. 125). For this reason, Chinese clinics and restaurants have spread rapidly in Kenya in recent years. In some cities, the number of Chinese has increased so significantly that there are reports of a lucrative dog meat business, which the Chinese regard as delicacy (Maweu, 2005, p. 92).

Positive feedback on China's economic involvement in Africa remains strong in Kenya. In 2007, 74% of Kenyans positively assessed the influence of China on African countries. In 2010, the figure was 73% and in 2014 only 65% (Hess & Aidoo, 2015, p. 5). During the research carried out in 2016, 77% of Kenyans agreed with the statement that China is helping Kenya, while 8% disagreed (*What do Kenyans...*, 2016). Kenyan citizens, alongside citizens of Sudan, Senegal, and Nigeria, have had higher public approval of China than, for example, citizens of countries such as South Africa, Zambia, and Uganda (Hess & Aidoo, 2015, p. 135).

Conclusion

China's growing economic footprint has benefited some specific economic sectors in Africa, while often harming others. It poses a threat mainly to economies focusing on the manufacturing industry. Moreover, it may be supportive and complementary to economies for which the mining industry is of key importance (Hess & Aidoo, 2015, p. 13). For

China and Kenya's economic cooperation to be profitable for both partners, Kenya must step up its efforts to improve investment conditions in the manufacturing and service sectors. In addition, it is necessary to take some actions to improve the competitiveness of its own export goods. Substantial deposits of energy resources, discovered in recent years in East Africa, including Kenya, are also liable to balance the trade relations between China and Kenya.

China plays a huge developmental role in African countries, including Kenya. Currently, China mainly implements projects in infrastructure. Investment funds come primarily from loans granted by Chinese state banks. One of the conditions for granting them is the need to award contracts for the implementation of projects to enterprise entities from China. On the one hand, this significantly increases Kenya's investment capacity. On the other, it does not contribute directly to the development of domestic construction companies, except for the possibility of their activities as subcontractors. Also, it carries the risk of a significant increase in debt towards China that Kenya will not be able to repay, which in turn constitutes a severe threat to Kenya's economic security. The Chinese authorities are also aware of overinvestment in Africa, which is why they have been more restrictive in recent years in terms of lending, especially regarding developing countries, such as Kenya. The answer to the question of whether multi-billion loans and projects implemented in Kenya by Chinese companies will pay off remains to be seen. It will, on condition that the debtors start paying back. Developmental projects in Kenya that Chinese enterprise entities and agencies implement are intended to both dynamize Kenya's economic development and improve investment conditions. These projects are to increase production and export opportunities, as well as to improve the quality of life of the country's residents.

With the massive projects carried out in Kenya by Chinese state-owned companies, dozens of smaller private companies also appear in the country. They operate in various sectors, both providing facilities for construction giants as well as operating in various manufacturing, service, agriculture, and other industries. If a favourable political climate between countries persists, then one can expect a gradual increase in these investments. Another condition is that Kenya maintains dynamic economic growth. Another favourable factor is the continued positive opinion of the Kenyans on China's economic policy towards their homeland.

China is one of the leading external investors in Kenya, alongside countries such as the United Kingdom, the Netherlands, Belgium, South Africa, and the United States (*Foreign direct...*). Global economic tensions between China and the United States are of particular concern, as

they may translate more broadly into tensions between China and Western countries. According to President Uhuru Kenyatta, Kenya has no interest in being drawn into a proxy war between Beijing and Washington. He wants to pursue closer ties with both China and the United States (Reuters News Agency, 2020). The economic risk for Kenya also involves Brexit, which, if there are possible negative economic consequences on a larger scale, may limit the UK's investment activity in Kenya. In such a case, Kenya might be forced to rely more heavily on the investments from other economic partners, including China.

References

- Andiva, Y. (2018, April 11). "Construction of new Moi Teaching and Referral Hospital to face delays". *Construction Review Online*. Retrieved from <https://constructionreviewonline.com/2018/04/construction-of-new-moi-teaching-and-referral-hospital-to-face-delays/>.
- "Annual flow of foreign direct investments from China to Kenya between 2007 and 2017". (2018). *Statista*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/720497/china-outward-fdi-flows-to-kenya/>.
- Arduino, A. (2015). "China–Central Asia: a new economic, security, and logistic Network". In M. Li & K.M. Kemburi (Eds.), *China's Power and Asian Security* (pp. 214–230). London–New York: Routledge.
- Bach, D.C. (2016). "Cross-Border Interactions and Regionalism". In D.H. Levine & D. Nagar (Eds.), *Region-Building in Africa Political and Economic Challenges* (pp. 71–88). Cape Down: Palgrave Macmillan.
- Barnes, R. (2019, July 3). "Construction of Ethiopia-Kenya power transmission line begins". *Construction Review Online*. Retrieved from <https://constructionreviewonline.com/2016/08/construction-of-ethio-kenya-power-transmission-line-begins/>.
- "Bilateral trade between China and Kenya in 2018". (2019). *Trademap*. Retrieved from <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c404%7c%7c156%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1%7c1%7c1>.
- Branch, D. (2011). *Kenya. Between Hope and Despair, 1963–2011*. New Haven–London: Yale University Press.
- Brautigam, D. (2015). *Will Africa Feed China?* Oxford: Oxford University Press.
- Cao, H. (2016). "Introduction: Sustainability of Sino-Canadian Partnership". In H. Cao & J. Paltiel (Eds.), *Facing China as a New Global Superpower Domestic and International Dynamics from a Multidisciplinary Angle* (pp. 1–9). Singapore–Heidelberg–New York–Dordrecht–London: Springer.
- Carotenuto, M. & Luongo, K. (2016). *Obama and Kenya. Contested Histories and the Politics of Belonging*. Athens (Ohio): Ohio University Press.
- Copper, J.F. (2016). *China's Foreign Aid and Investment Diplomacy, Volume III. Strategy Beyond Asia and Challenges to the United States and the International Order*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Data: China-Africa Trade. (2020). *SAIS-CARI*. Retrieved from <http://www.sais-cari.org/data-china-africa-trade>.

- Deng, Y. (2016). "The Elusive Progress: Sino-American Military Relations". In Y. Hao (Ed.), *Sino-American Relations. Challenges Ahead* (pp. 95–111). London–New York: Routledge.
- Duggan, N. (2016). "China's changing role in its all-weather friendship with Africa", In S. Harnisch, S. Bersick & J.-C. Gottwald (Eds.), *China's International Roles. Challenging or supporting international order?* (pp. 207–225). London–New York: Routledge.
- Farnell, J. & Crookes, P.I. (2016). *The Politics of EU–China Economic Relations. An Uneasy Partnership*. London: Palgrave Macmillan.
- Firmanta, Ł. (2014). *Afryka we współczesnej polityce Chińskiej Republiki Ludowej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- "Foreign direct investment (FDI) in Kenya". *Nordea*. Retrieved from <https://www.nordeatrade.com/dk/explore-new-market/kenya/investment>.
- Gaudreau, M. (2016). "Plurality in China's South-South Cooperation: The Case of Rice Projects in Mali". In H. Cao & J. Paltiel (Eds.), *Facing China as a New Global Superpower Domestic and International Dynamics from a Multidisciplinary Angle* (pp. 217–237). Singapore–Heidelberg–New York–Dordrecht–London: Springer.
- Gwiazda, A. (2009). Ekspansja gospodarcza Chin w Afryce. *Świat Idei i Polityki*, 9, 117–138.
- Hao, Y. & Zweig, D. (2016). "Introduction: Sino–US energy competition in resource-rich states". In D. Zweig & Y. Hao (Eds.), *Sino–US Energy Triangles. Resource Diplomacy under Hegemony* (pp. 1–15). London–New York: Routledge.
- Herbling, D. & Li, D. (2019, July 19). "China's Built a Railroad to Nowhere in Kenya". *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-07-19/china-s-belt-and-road-leaves-kenya-with-a-railroad-to-nowhere>.
- Hess, S. & Aidoo, R. (2015). *Charting the Roots of Anti-Chinese Populism in Africa*. Heidelberg–New York–Dordrecht–London: Springer.
- Hoyt, T.D. (2016). "US–China cooperation: the role of Pakistan after the death of Osama bin Laden". In J.H. Ping & B. McCormick (Eds.), *China's Strategic Priorities* (pp. 114–128). London–New York: Routledge.
- Kabiru, A. (2020). "Impacts of Chinese Influence in Contemporary East Africa. In Ch.M. Kusimba". In T. Zhu & P.W. Kiura (Eds.), *China and East Africa. Ancient Ties, Contemporary Flows* (pp. 187–214). London: Lexington Books.
- Kai, J. (2017). *Rising China in a Changing World. Power Transitions and Global Leadership*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Kamakia, A., Guoqing, S., Zaman, M. & Junbi, Z. (2018). "Financing for Development and Socio-Ecological Transitions: A Review of Chinese Investments in Kenya." *Environmental Management and Sustainable Development*, 7, No. 2, 34–54.
- Kamau, J. (2013). "China threat forces the UK rethink of Kenya policy". Retrieved from <https://www.businessdailyafrica.com/news/China-threat-forces-UK-rethink-of-Kenya-policy/539546-1726968-kvfj9d/index.html>.
- Kane, T.M. (2016). *Chinese Grand Strategy and Maritime Power*. London–New York: Routledge.
- Kaplan, I., Dobert, M.K., Marvin, B.J., McLaughlin, J.L. & Whitaker, D.P. (1982). *Kenya. A Country Study*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.
- "Kenya halts Lamu coal power project at World Heritage Site". (2019, June 26). Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-africa-48771519>.
- "Kenya's 'Look East' policy takes an Islamic hue". (2009, March 20). *The East African*. Retrieved from <https://www.theeastafrican.co.ke/news/2558-548864-view-printVersion-giuqxo/index.html>.

- Kiganda, A. (2016, October 21). Chinese firm to construct power line connecting Kenya and Tanzania. *Construction Review Online*. Retrieved from <https://constructionreviewonline.com/2016/10/chinese-firm-to-construct-power-line-connecting-kenya-and-tanzania/>.
- Lanteigne, M. (2016). *Chinese Foreign Policy. An Introduction. Third edition*. London–New York: Routledge.
- Li, M., Kemburi, K.M. & Hongzhou, Z. (2015). “Growth of China's power: capabilities, perceptions, and Practice”. In Li M. & K.M. Kemburi (Eds.), *China's Power and Asian Security* (pp. 3–24). London–New York: Routledge.
- Malik, M. (2011). *China and India. Great Power Rivals*. Boulder–London: First Forum Press.
- Maweu, J.M. (2016). “Journalists' and Public Perceptions of the Politics of China's Soft Power in Kenya under the "Look East" Foreign Policy”. In X. Zhang, H. Wasserman & W. Mano (Eds.), *China's Media and Soft Power in Africa. Promotion and Perceptions* (pp. 123–134). London–New York: Palgrave Macmillan.
- Ministry of Industry, “Trade and Cooperatives. Chinese Industrialists Seek to Invest Ksh200 billion in Kenya”. Retrieved from <http://www.industrialization.go.ke/index.php/media-center/blog/412-chinese-industrialists-seek-to-invest-ksh200-billion-in-kenya>.
- Miriri, D. (2019a, October 16). “Kenya opens \$1.5 billion Chinese-built railway linking Rift Valley town and Nairobi”. *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-kenya-railway/kenya-opens-chinese-built-railway-linking-rift-valley-town-to-nairobi-idUSKBN1WV0Z0>.
- Miriri, D. (2019b, May 8). “Kenya to upgrade old rail track to deliver Uganda link”. *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/kenya-railway/kenya-to-upgrade-old-rail-track-to-deliver-uganda-link-idUSL5N22K6MC>.
- Młynarski, T. (2012). „Chiny w Afryce – szansa czy neokolonializm w XXI wieku? Wybrane aspekty chińskiej obecności na kontynencie”. *Gdańskie Studia Azji Wschodniej*, 1, 25–42.
- Mutua, K. (2019, February 17). “Inside Sh200bn tender war for High Grand Falls Dam”. *Daily Nation*. Retrieved from <https://nation.africa/kenya/news/inside-sh200bn-tender-war-for-high-grand-falls-dam-139514>.
- Mu X. (2018, December 1). “Chinese firms pledge to invest in Kenya to boost country's exports”. *Xinhua*. Retrieved from http://www.xinhuanet.com/english/2018-12/01/c_137642744.htm.
- Mwaura, N. (2005). *Kenya Today. Breaking the Yoke of Colonialism in Africa*. New York: Algora Publishing.
- Nairobi-Thika Superhighway. *Road Traffic Technology*. Retrieved from <https://www.roadtraffic-technology.com/projects/nairobi-thika-superhighway/>.
- Nganga, D. (2017, July 6). “China to build a multi-billion industrial park in Kenya”. *Business Insider*. Retrieved from <https://www.pulselive.co.ke/bi/finance-china-to-build-multi-billion-industrial-park-in-kenya/cm5g907>.
- Nordin, A.H.M. (2016). *China's International Relations and Harmonious World. Time, Space and Multiplicity in World Politics*. London–New York: Routledge.
- Nzau, M. (2016). “The Strategic Art of Appeasing Old Lovers while Courting New Friends: Kenya's Foreign Relations in Retrospect”. In M.M. Kithinji, M.M. Koster & J.P. Rotich (Eds.), *Kenya After 50. Reconfiguring Historical, Political, and Policy Milestones* (pp. 135–164). London–New York: Palgrave Macmillan.

- Okamoto, J. (1997). "Foreign Economic Policy Making in Australia: Analytical Framework and the Role of the State". IDE APEC Study Center. *Working Paper Series* 96/97, 3, 1–45. Retrieved from https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Download/Apec/pdf/1996_10.pdf.
- Okuttah, M. (2012, July 10). "Huawei picked for Sh6bn fibre-optic deal". *Business Daily*. Retrieved from <https://www.businessdailyafrica.com/corporate/Huawei-picked-for-Sh6bn-fibre-optic-deal-/539550-1450532-1f53g8z/index.html>.
- Reuters News Agency. (2020, February 5). "Between US and China, Kenya's president asks 'Why choose?'". *Al-Jazeera*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/ajim/pact/china-kenya-president-asks-choose-200205191125607.html>.
- Roberts, G. (2015). *US Foreign Policy and China. Bush's first term*. London–New York: Routledge.
- Shaw, T.M. (2016). "African Agency Post-2015: The Roles of Regional Powers and Developmental States in Regional Integration". In D.H. Levine & D. Nagar (Eds.), *Region-Building in Africa Political and Economic Challenges* (pp. 109–126). Cape Down: Palgrave Macmillan.
- Shichor, Y. (2017). "Maximising output while minimising input: change and continuity in China's Middle East policy". In H.T. Boon (Ed.), *Chinese Foreign Policy Under Xi* (pp. 109–129). London–New York: Routledge.
- Taylor, I. (2020). "Kenya's New Lunatic Express: The Standard Gauge Railway". *African Studies Quarterly*, 19 (3–4), 29–52.
- "The High Grand Falls Dam". *ISL Ingénierie*. Retrieved from <https://www.isl.fr/en/activites/projets/high-grand-falls-dam>.
- Thibon, Ch. (2014). "Kenyan Elections: When Does History Repeat Itself and Does Not Repeat Itself?". In Ch. Thibon, M-A. Fouéré, M. Ndeda & S. Mwangi (Eds.), *Kenya's Past as Prologue: Voters, Violence and the 2013 General Election* (pp. 13–26). Nairobi: Twaweza Communications Ltd.
- Tseng, K.H.-Y. (2017). *Rethinking South China Sea Disputes. The Untold Dimensions and Great Expectations*. London–New York: Routledge.
- Zhang T. (2010). "On China's concept of the international security order". In R.S. Ross, Ø. Tunsjø & T. Zhang (Eds.), *US–China–EU Relations Managing the new world order*. (pp. 26–47). London–New York: Routledge.
- China. (2019, June 30). *United Nations Peacekeeping*. Retrieved from <https://peacekeeping.un.org/en/china>.
- Wakaya, J. (2019, May 3). "UK pledges stronger ties with Kenya, denies counter-checking China". *Capital Business*. Retrieved from <https://www.capitalfm.co.ke/business/2019/05/uk-pledges-stronger-ties-with-kenya-denies-counter-checking-china/>.
- "What do Kenyans actually think of the Chinese in Kenya?". (2016, October 1). *The China Africa Project*. Retrieved from <https://chinaafricaproject.com/2016/10/01/kenya-think-chinese-immigration-assimilation-china-house/>.
- Wissenbach, U. & Wang, Y. (2016). "Development Policy: Alternatives, Challenges, and Opportunities". In J. Wang & W. Song (Eds.), *China, the European Union, and the International Politics of Global Governance* (pp. 251–269). London–New York: Palgrave Macmillan.
- Xia, Y. (2019, August). "Chinese Agricultural and Manufacturing Investment in Kenya: A Scoping Study". *China Africa Research Initiative*. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/static/5652847de4b033f56d2bdc29/t/5d657c6d44756300019e37ad/1566932078004/WP+30+Xia+Chinese+Investment+Kenya.pdf>.

- Xinhua. (2016, November 2). "Kenya, Tanzania leaders launch China-funded bypass in Nairobi". *China Daily*. Retrieved from http://www.chinadaily.com.cn/business/2016-11/02/content_27251414.htm.
- Yoram, E. (2019). "The Challenge of Implementing the Belt and Road Initiative in the Middle East: Connectivity Projects under Conditions of Limited Political Engagement". *The China Quarterly*, 237, 196–216.
- Yuan, J.D. (2015). "The coming US-China military showdown in Asia: why it could happen, and how it can be prevented". In M. Li & K.M. Kemburi (Eds.), *New Dynamics in US-China Relations. Contending for the Asia-Pacific* (pp. 168–186). London–New York: Routledge.
- Zhang, X. (2016). "A World of Shared Influence". In X. Zhang, H. Wasserman & W. Mano (Eds.), *China's Media and Soft Power in Africa. Promotion and Perceptions* (pp. 3–16). London–New York: Palgrave Macmillan.
- Zhao, H. (2017). "China's Energy Quest in Southeast Asia: 'Mercantilist Rise' debated". In F. Wu & H. Zhang (Eds.), *China's Global Quest for Resources. Energy, Food and Water* (pp. 138–155). London–New York: Routledge.

Polityka gospodarcza Chin wobec Kenii w drugiej dekadzie XXI wieku

Abstrakt

Celem artykułu jest prezentacja wyników analizy i ocena polityki gospodarczej Chińskiej Republiki Ludowej wobec Kenii w drugiej dekadzie XXI w. We wstępie omówiono podstawowe założenia metodologiczne artykułu. W pierwszej części artykułu syntetycznie przedstawiono tło historyczne stosunków gospodarczych między Kenią a ChRL, a w drugiej części zaprezentowano przegląd literatury przedmiotu. W trzeciej części artykułu ukazano Kenię jako jednego z partnerów gospodarczych Chin w Afryce. W głównej części artykułu przeanalizowano inwestycje i projekty rozwojowe realizowane w Kenii przez chińskie przedsiębiorstwa. Problem badawczy polega na tym, czy polityka gospodarcza Chin wobec Kenii jest korzystna z punktu widzenia rozwoju gospodarczego państw? Główna teza zakłada, że polityka ta zwiększa możliwości rozwojowe państw. Jest ona jednak niezrównoważona i niesie ze sobą poważne ryzyko, zwłaszcza dla bezpieczeństwa gospodarczego Kenii.

Słowa kluczowe: Chińska Republika Ludowa, Kenia, polityka gospodarcza, inwestycje, projekty rozwojowe

Rafał Kamprowski*

**POLITYKA SUROWCOWA
W WYMIARZE METALI ZIEM RZADKICH.
RWANDA – STUDIUM PRZYPADKU**

Streszczenie

Podstawowym celem realizowania przez dane państwo polityki surowcowej jest zapewnienie mu bezpieczeństwa surowcowego. Ze względu na postępujący rozwój technologiczny coraz ważniejszą rolę pełnią metale ziem rzadkich. Od kilku lat stały się one przedmiotem gry politycznej między państwami, które pełnią dominującą rolę na ich rynku, tj. Chińską Republiką Ludową a Stanami Zjednoczonymi. Na marginesie dyskusji znalazły się pozostałe państwa, na których obszarze wydobywane są omawiane grupy metali. Celem podjętych w niniejszym artykule badań jest wskazanie roli metali ziem rzadkich w kreowaniu bezpieczeństwa surowcowego na przykładzie Rwandy. Na jej obszarze znajdują się jedne z największych złóż niobu i tantalum, kluczowych pierwiastków wykorzystywanych w elektronice, przemyśle lotniczym czy urządzeniach medycznych. Głównym rezultatem przeprowadzonych badań jest fakt, iż wydobywanie metali ziem rzadkich stanowi jeden z fundamentów rwandyjskiej gospodarki. W ostatnich latach obserwuje się znaczną profesjonalizację praktyk górniczych, mając jednocześnie na uwadze środowisko, zdrowie i bezpieczeństwo. Ustalono również, iż do czynników stanowiących najważniejsze zagrożenie dla polityki surowcowej Rwandy zalicza się obecnie niespokojną sytuację na granicy z Demokratyczną Republiką Konga, gdzie znajdują się największe złoża omawianych metali, oraz negatywne skutki globalnej pandemii Sars-Cov-2.

Słowa kluczowe: polityka surowcowa, bezpieczeństwo surowcowe, metale ziem rzadkich, Rwanda

Wstęp

Zasadniczym celem artykułu jest wskazanie roli metali ziem rzadkich w kreowaniu bezpieczeństwa surowcowego na przykładzie Rwandy. Autor wychodzi z założenia, iż celem najbardziej koherentnego ujęcia problematyki analizowanej grupy metali jest wskazanie i omówienie wpływu sytuacji politycznej w państwach bogatych w ich złoża, a niena-

* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: rafal.kamprowski@amu.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9610-4394.

leżących do grupy głównych państw wydobywających i eksploatujących metale z tej grupy. Pełnią one bowiem istotną rolę w zapewnieniu stabilności globalnych łańcuchów dostaw. Szczególną rolę i znaczenie ma w tym wypadku Rwanda, na której terenie występują największe złoża koltanu (będącego rudą tantalu i niobu). Panująca w tym państwie sytuacja polityczna, polityka surowcowa realizowana przez rząd bezpośrednio wpływa na niezakłócony łańcuch dostaw metalu, który jest kluczowy w produkcji wielu urządzeń elektronicznych oraz stanowi istotny element w przemyśle motoryzacyjnym.

Struktura artykułu została podzielona na trzy zasadnicze części. W pierwszej dokonano charakterystyki polityki surowcowej w zakresie metali ziem rzadkich. Po tym swoistym wprowadzeniu zasadnicza część rozważań koncentruje się na omówieniu charakterystyki metali ziem rzadkich występujących w Rwandzie. Artykuł wieńczy zakończenie, w którym dokonano rekapitulacji podjętych rozważań oraz sformułowano wnioski końcowe.

W artykule podjęto weryfikację hipotezy badawczej, w której założono, iż zastosowane przez władze Rwandy środki polityki gospodarczej w znaczący sposób przyczyniły się do pozyskania inwestorów zagranicznych i modernizacji struktury wydobywczej kraju. Rozwiązaniu tak określonego celu badań służą następujące pytania badawcze: czy pierwiastki z grupy metali ziem rzadkich odgrywają istotną rolę w polityce surowcowej Rwandy? w jakim zakresie sytuacja polityczna Rwandy wpływa na wydobycie metali ziem rzadkich w tym państwie? w jakim stopniu światowa epidemia Covid-19 wpływa na bezpieczeństwo surowcowe Rwandy w kontekście pozyskiwania minerałów ziem rzadkich? jak rozwija się infrastruktura przesyłowa i czy może ona przyczynić się w przyszłości do wzmocnienia pozycji wydobywczej Rwandy?

W poniższym artykule posłużono się następującymi metodami badawczymi: deskryptywną oraz analizy źródeł zastanych. Pierwsze podejście, charakterystyczne w badaniach nad polityką gospodarczą, umożliwiło ukazanie zmienności warunków (gospodarczych, społecznych oraz politycznych), w których zachodzi badane w artykule zjawisko. Zastosowanie drugiego podejścia metodologicznego spowodowało dokonanie przeglądu i konsolidacji rozproszonych danych pochodzących z różnych źródeł.

Bezpieczeństwo surowcowe w wymiarze metali ziem rzadkich

Bezpieczeństwo surowcowe przez wielu badaczy traktowane jest jako istotny komponent współtworzący, wraz z bezpieczeństwem finansowym, energetycznym i żywnościowym, bezpieczeństwo ekonomiczne

państwa (Dębski, Górka-Winter, 2003, s. 86). W ogólnym rozumieniu jest to potencjał, w jakim system gospodarczy danego państwa zapewnia dostęp do surowców gospodarczych zarówno ze źródeł krajowych, jak i zagranicznych. Ważnym czynnikiem jest, by zapewniały one potrzeby gospodarcze państwa (Jakubczak, Flis, 2006, s. 396). Wskazuje się trzy główne warunki, które muszą zostać spełnione, aby zapewnić bezpieczeństwo surowcowe. Pierwszym z nich, o kluczowym znaczeniu, jest zagwarantowanie niezakłóconego pozyskania surowca z wykorzystaniem źródeł krajowych – pierwotnych i wtórnych. Drugi warunek dotyczy gospodarowania nimi w racjonalny sposób. Ostatnim uwarunkowaniem, które musi zostać przez państwo spełnione, jest zapewnienie stabilności dostaw zagranicznych surowców zidentyfikowanych jako deficytowe (Galos, Nieć, Radwanek-Bąk, Smakowski, Szamałek, 2012, s. 34).

Powyższe warunki jednoznacznie wskazują na wielowymiarowość zagadnienia bezpieczeństwa surowcowego. Pozyskanie surowca nie zostanie zapewnione w sytuacji braku odpowiedniej technologii umożliwiającej jego wydobycie. Niemniej istotne w tym aspekcie jest podjęcie przez państwo odpowiednich działań na poziomie strategicznym, uwzględniających sytuację gospodarczą, polityczną oraz społeczną na płaszczyźnie fazy przedinwestycyjnej (eksploatacja, wydobycie i przerabianie) i okołoinwestycyjnej (współpraca z sektorem prywatnym, samorządowym i pozarządowym). Racjonalne wykorzystanie surowców ulokowanych na terenie danego państwa wiąże się z zagadnieniem zrównoważonego rozwoju oraz spełniania istniejących prawnych norm środowiskowych. Jak wspomina bowiem raport opracowany przez komisję pod przewodnictwem norweskiej premier Gro Harlem Brundtland *Nasza wspólna przyszłość*, zrównoważony rozwój winien zerwać z dominującym fizycznym podejściem na rzecz dostępu do zasobów i ich sprawiedliwej dystrybucji odpowiadającej coraz to większym potrzebom ludzkości, bez uszczuplania szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie swoich potrzeb (World Commission on Environment and Development, 1987, s. 16). Jak słusznie zauważyły Anna Borek i Hanna Rutkiewicz, bezpieczeństwo surowcowe istnieje na pograniczu zarówno bezpieczeństwa ekonomicznego, jak i ekologicznego (środowiska). Oprócz zapewnienia dostaw uwzględnia ono problematykę przetrwania i rozwoju ekosystemów (Borek, Rutkiewicz, 2018, s. 13).

Zapewnienie stabilności dostaw zagranicznych, jako ostatni czynnik kształtujący bezpieczeństwo surowcowe, wiąże się bezpośrednio z zagadnieniem surowców o wymiarze strategicznym, kluczowym i krytycznym. Szczególną rolę w kreowaniu bezpieczeństwa surowcowego państwa pełnią tzw. surowce strategiczne. Zalicza się do nich złoża kopalin należące do grupy o kluczowym znaczeniu dla rozwoju gospodarki,

przemysłu zbrojeniowego czy wysokich technologii (Szlachta, Bujak, 2017, s. 122). Oprócz surowców strategicznych wyróżnia się także surowce kluczowe oraz krytyczne. Różnica w ich definiowaniu odnosi się do roli, jaką pełnią w krajowej gospodarce. Do pierwszej grupy zalicza się te z nich, które pełnią fundamentalne znaczenie dla zaspokajania potrzeb bytowych społeczeństwa. Ich stałą podaż gwarantuje duża baza zasobowa. Surowce krytyczne charakteryzuje z kolei duże ryzyko lub trudność ich pozyskania (Polityka Surowcowa Państwa, 2019).

Rozpatrywanie kwestii dotyczących bezpieczeństwa surowcowego należy więc postrzegać w szerszym kontekście badawczym, uwzględniając nie tylko bieżące uwarunkowania, lecz również przyszłe szanse, wyzwania i zagrożenia. Spojrzenie na ujęte w niniejszym artykule aspekty, wiążące jego poziom z sytuacją polityczną danego regionu, panującą kulturą polityczną oraz prawodawstwem włączającym postulaty zrównoważonego rozwoju, znacznie pogłębi dotychczasowe studia nad omawianym zagadnieniem bezpieczeństwa, przyczyniając się do zapoczątkowania badań zintegrowanych (Kamprowski, 2015, s. 162).

Istotną rolę w charakteryzowaniu surowcowych aspektów bezpieczeństwa pełni wykorzystywanie metali ziem rzadkich. Samo pojęcie bywa w swojej nazwie zwodnicze, bowiem występują one na znacznym obszarze ziemi (Kamprowski, 2020, s. 112). Zwyczajowo zalicza się do tej grupy siedemnaście pierwiastków, które w większości odkryte zostały już w XIX w. Pierwiastki zaliczane do tej grupy różnią się typologią przyjętą przez badaczy reprezentujących odmienne dyscypliny naukowe (Ryder, Nowak, 2015, s. 348).

Określenie „rzadkich” nie jest konsekwencją ilości danego metalu w skorupie ziemskiej, ale jego usytuowania wyłącznie w ziemi, gdzie tworzy on nierozpuszczalne w wodzie tlenki. Samo występowanie danego rzadkiego pierwiastka nie czyni go jeszcze atrakcyjnym rynkowo – istotny jest bowiem proces jego separacji. Metali ziem rzadkich nie można traktować całościowo w kontekście ich znaczenia dla gospodarki państw. Należy przeanalizować ich ceny oraz rentowność wydobycia. Jest to związane ze stale rosnącym, międzynarodowym czynnikiem konfliktogennym w wyścigu dostępności tych pierwiastków.

Warto podkreślić jednak, iż istnieje dosyć wąska grupa państw, w których występują one w znacznie większej ilości. Należą do nich Australia, Brazylia, Chińska Republika Ludowa oraz Indie. Szczegółowo zostało to przedstawione w tab. 1. Przez wiele lat dominującą pozycję na rynku metali ziem rzadkich miały Stany Zjednoczone. Sytuacja ta zmieniła się jednak w ciągu ostatnich dwadziestu lat, kiedy stały się one zależne od importu cennych pierwiastków. Związane było to m.in. ze

znacznie tańszymi kosztami ich wydobycia i przerobienia, przy równoczesnym występowaniu znacznie większych rezerw krajowych. Powyższe zmienne spowodowały, iż obecnie państwem, które do pewnego stopnia zmonopolizowało proces wydobycia i przetwarzania metali ziem rzadkich, jest Chińska Republika Ludowa. Chińczycy dostrzegli potencjał drzemiący w zastosowaniu tych pierwiastków już pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Deng Xiaoping, wizytując największą na świecie kopalnię „Bayan Obo”¹, stwierdził, iż „Bliski Wschód posiada ropę, Chiny mają za to metale ziem rzadkich” (Zepf, 2013, s. 41). Współcześnie szacuje się, że ok. 80% złóż znanych pierwiastków rzadkich znajduje się na terytorium Chin. Słabnąca pozycja Stanów Zjednoczonych oraz wzrost znaczenia Pekinu w gospodarowaniu metalami wielokrotnie wpłynął na wahania cen produktów, stając się istotnym elementem wojny handlowej między dwoma mocarstwami.

Tab. 1. Występowanie i rok odkrycia metali ziem rzadkich

Nazwa	Rok odkrycia	Występowanie
Skand	1879	Australia, Chiny, Kazachstan, Rosja, Ukraina, Stany Zjednoczone
Itr	1789	Australia, Algieria, Austria, Namibia, Japonia
Lantan	1839	Australia, Chiny, Indie, Rosja, Stany Zjednoczone
Cer	1803	Indie, Brazylia, Stany Zjednoczone
Prazeodym	1885	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone
Neodym	1885	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone
Promet	1945	Chiny, Rosja, Stany Zjednoczone
Samar	1879	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone
Europ	1892	Chiny, Rosja
Gadolin	1880	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone
Terb	1843	Chiny, Japonia
Dysproz	1886	Australia, Chiny, Indie, Rosja, Stany Zjednoczone
Holm	1878	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone
Erb	1843	Chiny, Stany Zjednoczone
Tul	1879	Australia, Chiny, Indie, Tanzania, Grenlandia, Stany Zjednoczone
Iterb	1878	Chiny, Brazylia, Indie, Stany Zjednoczone
Lutet	1907	Australia, Chiny, Indie, Sri Lanka, Brazylia, Stany Zjednoczone

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.medianauka.pl/>; <https://www.stenarecycling.pl> (26.06.2021).

¹ Znajduje się ona w prowincji Mongolia Wewnętrzna.

Chiny to obecnie największy partner handlowy Stanów Zjednoczonych (United States Census Bureau, 2020). Uwzględniając rosnącą rolę metali ziem rzadkich, głównie w rozwoju nowych technologii, mogą stać się one ważkim argumentem w globalnym wyścigu gospodarczym. Chińska Republika Ludowa już parokrotnie używała swych bogatych złóż cennych pierwiastków w lokalnej i globalnej grze dyplomatycznej. Należy w tym miejscu przytoczyć sytuację z 2010 r., gdy nieopodal spornych Wysp Senkaku doszło do kolizji japońskiego statku rybackiego z jednostką chińską. W odpowiedzi Chiny drastycznie ograniczyły eksport analizowanych metali, wymuszając tym samym na Japonii przedsięwzięcia zmierzające do dywersyfikacji dostaw. W 2019 r. Chiny uderzyły w gospodarkę amerykańską, nakładając dwudziestopięcioprocentową taryfę na import strategicznie ważnych minerałów (Hearty, 2019).

Odpowiedzią Stanów Zjednoczonych Ameryki jest uruchomienie w stanie Kolorado zakładu „USA Rare Earth Rare Earth & Critical Minerals”. Jego podstawowym zadaniem będzie rozdzielanie pozyskanych metali na trzy grupy: ciężkie (dysproz, terb), średnie i lekkie (neodym, prazeodym). Oddana w 2020 r. do użytku inwestycja w pełnym zakresie wpisuje się w handlową politykę Donalda Trumpa, polegającą na uniezależnieniu od chińskiego konkurenta łańcucha dostaw pierwiastków krytycznych dla przemysłu amerykańskiego (Trump, 2016, s. 53). Charakterystyczny dla XXI w. rozwój technologiczny i wykorzystanie metali ziem rzadkich w produkcji sprzętów elektronicznych (telewizory, telefony komórkowe, laptopy), jak również w przemyśle zbrojeniowym (konstrukcje dronów, systemów sterowania, elementów pocisków) skutkować będzie zwiększonym zainteresowaniem surowcowym. Będzie to przekładać się również na wymiar bezpieczeństwa zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym.

Metale ziem rzadkich w Rwandzie. Charakterystyka i zastosowanie

Rwanda położona jest w środkowowschodniej części kontynentu afrykańskiego. Państwo to cechuje jeden z najniższych w Afryce wskaźników urbanizacji. Szacuje się, iż około 17% mieszkańców zamieszkuje obszary miejskie (CIA, 2020). Przez wiele lat zauważalny był model determinujący, iż podstawą jego gospodarki jest rolnictwo, które odpowiedzialne jest w ponad 60% za generowanie zysku z eksportu. Należy podkreślić, iż obecnie głównym towarem eksportowanym z Rwandy jest złoto. Stanowi ono 65% dochodu wszystkich sprzedawanych towarów. Eksport badanych metali (są to przede wszystkim niob i tantal) obejmuje

niecałe 8%. Przekłada się to na dochody wynoszące ok. 77 mln dolarów rocznie (OEC, 2018).

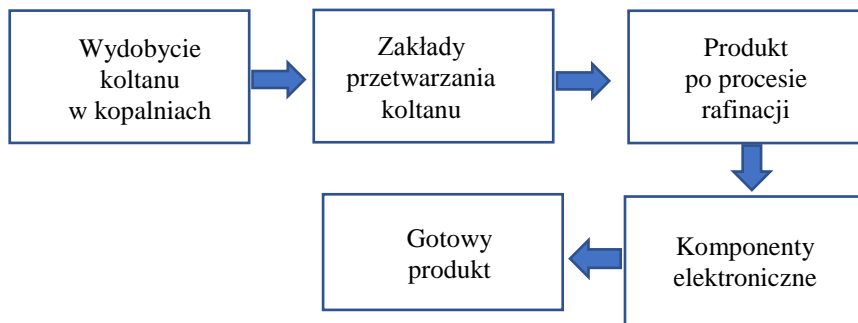
Najbogatsze złoża występują w tzw. Zachodniej Prowincji Rwandy oraz w północnej części Prowincji Południowej. Pierwiastkiem najczęściej spotykanym na tych obszarach jest koltan, którego Rwanda jest obecnie drugim, po Demokratycznej Republice Konga, wydobywcą (Williams, 2019). Jest on mieszaniną kolumbitu i tantalitu, tworzącą rudę tantalu i niobu. W przyrodzie występują one razem, mają również wspólne właściwości chemiczne i fizyczne. Niob charakteryzuje się szarym, lśniącem kolorem. Cechuje go także wysoka temperatura topnienia oraz niewielka gęstość. Tantal ma z kolei barwę ciemnoniebieską. Jest znacznie gęstszy, lecz pomimo twardości, stosunkowo łatwo poddaje się obróbce. Często jest wykorzystywany w przemyśle ze względu na swoje cechy, do których zaliczyć można dobre przewodnictwo ciepła i elektryczności oraz odporność na korozję.

Niob, mający właściwości utwardzające, wykorzystywany jest przez przemysł stalowy. Powstałe z wykorzystaniem tego pierwiastka konstrukcje znamionuje wytrzymałość na wysokie temperatury oraz niekorozyjność. Jest to powód, dla którego często używa się go w transporcie, budowie rurociągów, silników odrzutowych, turbin gazowych, podzespołów ракет, układów turbosprężarek i urządzeń do spalania. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na jego obecność w produkcji magnesów stosowanych w tomografach jądrowego rezonansu magnetycznego (Bushong, Clarke, 2015, s. 135; Brown, Semelka, 2010, s. 195).

Postępujący rozwój nowych technologii oraz zmieniające się preferencje konsumentów wymuszają na producentach miniaturyzację urządzeń przy równoczesnym wzmacnianiu ich cech funkcjonalnych i wytrzymałościowych. Umożliwiającym to pierwiastkiem jest tantal. Stosowany jest on obecnie w takich urządzeniach, jak telefony komórkowe, dyski twarde, telewizory. Połączenie pierwiastka z wysokiej jakości szkłem zwiększa współczynnik załamania światła, dlatego jest on wykorzystywany także w różnego rodzaju soczewkach (Krebs, 2006, s. 152). Podobnie jak niob, tantal znajduje zastosowanie także w medycynie. Będąc pierwiastkiem niewpływającym negatywnie na ludzki organizm, jest stosowany również w chirurgii. Siatka tantalowa jest używana chociażby w przypadku leczenia przepukliny, a śruby tantalowe służą do zespalania złamanych kości (United States Department of the Interior, 1970, s. 391).

Niob i tantal pozyskiwane są w kopalniach odkrywkowych. Wydobywanie tych złóż opiera się przede wszystkim na ich kruszeniu (np. za pomocą materiałów wybuchowych). Uzyskane w ten sposób bloki są transportowane, a następnie poddawane zagęszczeniu. Proces ten służy

zwiększeniu procentowej zawartości tlenku niobu i tantalu. Odbywa się on najczęściej poprzez stosowanie technik elektrostatycznych oraz elektromagnetycznych. Tak uzyskany materiał wymaga dalszego przetwarzania, które jednak ze względu na zastosowanie zaawansowanych technologii nie odbywa się zwykle w miejscu wykopania metalu. Uproszczone łańcuch dostaw koltanu przedstawiono na rys. 1.

Rys. 1. Łańcuch dostaw koltanu od momentu wydobycia do ostatecznego produktu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Blelschwitz, Ekardt, Bahn-Walkowiak, Feldt, 2012, s. 24.

Szacuje się, iż z globalnego punktu widzenia znajdująca się w ziemi ilość złóż tantalu i niobu może zaspokoić światowy popyt przez przynajmniej pięćset lat (British Geological Survey, 2011, s. 18). W niezakłóconym łańcuchu dostaw metali ziem rzadkich oraz dywersyfikacji osłabiającej pozycję Chin jako monopolisty w ich przetwarzaniu obecnie jak i w przyszłych latach zyska na znaczeniu rola produkcji koncentratów mineralnych niobu i tantalu w takich państwach, jak Brazylia, Kanada czy Australia. Sytuacja ta stanowi nie lada wyzwanie dla surowcowej polityki Stanów Zjednoczonych. By zaspokoić wzrastający popyt na wykorzystanie omawianej grupy metali w wyścigu technologicznym, Amerykanie będą musieli importować pierwotne koncentraty mineralne i stopy oraz odzyskiwać je ze złomu stopów zagranicznych i krajowych.

Dla niezakłóconych dostaw metali ziem rzadkich znajdujących się na obszarze Rwandy istotne znaczenie ma sytuacja polityczna wpływająca na stabilność gospodarczą i społeczną w państwie oraz na wielkość podaży kluczowych surowców. Biznes związany z wydobyciem tantalu i niobu daje zatrudnienie ok. 33 tys. Rwandyjczyków. Są to głównie mieszkańcy obszarów wiejskich, dla których jest to często jedyne źródło

utrzymania (International Mining, 2014). Rwanda, w przeciwieństwie do sąsiedniej Demokratycznej Republiki Konga, cieszy się dobrą międzynarodową opinią w zakresie funkcjonowania górnictwa. Jest to spowodowane między innymi znacznymi zmianami w prawodawstwie. Ważne w tym kontekście było wprowadzenie od 2018 r. szeregu instrumentów mających na celu wyeliminowanie wykorzystywania dzieci. Do najistotniejszych z nich zaliczyć można wysokie kary za handel ludźmi oraz wyzysk dzieci w trudnej pracy w kopalniach. Pomimo podjętych starań problem ten jest jednak cały czas zauważalny. Dzieci wykorzystuje się bowiem do ciężkiej pracy w nielegalnie eksploatowanych kopalniach, zamiast posyłać je do szkół (Dieu Nsabimana, 2018). Działania podjęte przez rwandyjski rząd są jednak znacznie skuteczniejsze niż chociażby w sąsiedniej Demokratycznej Republice Konga, gdzie do prac w szybach kopalni wysyłano już pięcioletnie dzieci (van Reybrouck, 2010, s. 595). Jak wskazuje raport Funduszu Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci z 2018 r., w rwandyjskim sektorze górnictwa oficjalnie pracuje 2% chłopców między 14. a 19. rokiem życia (Unicef, 2018, s. 47).

Kolejnym problemem o szczególnym znaczeniu jest płynność dostarczania przez firmy trudniące się wydobyciem cennych minerałów raportów ze swojej działalności. Jak wskazuje pozarządowa organizacja Global Witness, zajmująca się śledzeniem powiązań między eksploatacją zasobów naturalnych a konfliktami, ubóstwem, korupcją i łamaniem praw człowieka na całym świecie, 70% przedsiębiorstw operujących w Rwandzie złożyło stosowne rozliczenia wymagane przez prawodawstwo krajowe. W porównaniu z resztą państw regionu jest to bardzo dobry wynik. Należy jednak podkreślić, iż stosunkowo niewielka liczba przedsiębiorstw wskazuje w swych raportach na potencjalne ryzyko dla robotników pracujących w kopalniach (Global Witness, 2017). Rząd Rwandy podejmuje cały czas działania zmierzające do wzmocnienia niskiego poziomu świadomości dotyczącej przepisów prawa chroniących najmłodszych oraz dąży do bardziej koherentnego i zharmonizowanego uregulowania przepisów krajowych.

Światowa epidemia związana z rozprzestrzenianiem się choroby zakaźnej Covid-19 w zauważalnym wymiarze dotknęła Rwandę, w tym sektor wydobywczy metali ziem rzadkich. Jak podają najnowsze dane, liczba zakażonych wirusem SARS-CoV-2 wynosi ponad 4400 mieszkańców, stwierdzono również 19 zgonów oraz 2271 ozdowieńców (Worldometer, 2020).

Światowa pandemia Covid-19 uderzyła w Rwandę w newralgicznym dla jej gospodarki momencie. W 2017 r. rząd przedstawił siedmioletnią, kompleksową Narodową Strategię Transformacji 2017–2024. Jej

kluczowe zamierzenie wskazywało, iż podstawą szybkiego wzrostu gospodarczego Rwandy mają być zagraniczne inwestycje, zwłaszcza w sektorze wydobywczym. Podjęty plan przyniósł oczekiwane efekty już w 2019 r., kiedy PKB kraju osiągnęło niespotykany w ostatnim dziesięcioleciu rozwój na poziomie 9,4% wyższym aniżeli w 2018 r. Jednym z głównych katalizatorów rozwoju przemysłu okazał się sektor wydobywczy. Eksport koltanu, kluczowego dla Rwandy metalu ziem rzadkich, wzrósł aż o 43% w tym samym przedziale czasowym (National Institute of Statistics of Rwanda, 2020). Zgodnie z przyjętą strategią największe inwestycje miały przypaść na rok 2020 oraz 2021. Ich podstawą miała stać się realizacja znacznych projektów inwestycyjnych, na czele z budową Międzynarodowego lotniska Bugasera w stolicy państwa Kigali (7 Years Government Programme: National Strategy for Transformation, 2017, s. 47). Wraz z pojawieniem się Covid-19 międzynarodowe przepływy towarów i usług zostały poważnie zakłócone, powodując znaczne skutki uboczne w gospodarce światowej. Ostatnie dane wyraźnie wskazują na ograniczenie wzrostu gospodarczego Rwandy o około 7 punktów procentowych. Sytuacja w dobie pandemii wpłynęła na przerwę w łańcuchach dostaw. Szacuje się, iż import z Chin spadł aż o ponad 23%, co bezpośrednio wpływa na przemysł rwandyjski (Bower, Apell, Twum, Adia, 2020). Rada ds. Kopalń, Ropy Naftowej i Gazu w Rwandzie ogłosiła, że w miarę zbliżania się kraju do odbudowy po pandemii rząd postanowił przyspieszyć rozpatrywanie nowych wniosków o zezwolenie na wydobycie. W komunikacie prasowym agencja stanowa podała, że rozproszona również szereg protokołów, aby umożliwić firmom wydobywczym wznowienie 100% ich działalności, ze wzmocnionymi środkami bezpieczeństwa dla swoich pracowników.

Administracja rządowa wspiera cały czas także drobnych operatorów w sektorze wydobywczym. Jednym z rozwiązań prezydenta Paula Kagame jest konsolidacja rozproszonych zakładów w większe grupy zbiorowego inwestowania. Kolejnym krokiem jest sformalizowanie regionalnego handlu minerałami w celu wspierania lokalnych hut, rafinerii oraz wszelkiej działalności związanej z eksportem. Realizowane środki zaradcze koncentrują się na wydobyciu kamieni szlachetnych, metali ziem rzadkich oraz złota (Mining.com, 2020).

Liderem przywrócenia rwandyjskiego sektora wydobywczego jest wspomniana Rada ds. Kopalń, Ropy Naftowej i Gazu. Opracowała ona średniookresową strategię koncentrującą się na zwiększeniu produkcji, podniesieniu produktywności poprzez inwestycje na większą skalę, przestoczeniu się w regionalne centrum przetwarzania i handlu metalami oraz skupieniu się na lokalnej produkcji sprzętu górniczego i materiałów wybuchowych (Liedtke, 2020).

Zakończenie

Wydobycie metali ziem rzadkich, przede wszystkim koltanu, stanowi istotną gałąź rwandyjskiej gospodarki. Czynnikiem przyciągającym inwestycje zagraniczne w tym obszarze jest bez wątpienia jeden z niższych poziomów korupcji w Rwandzie. Jak podaje wskaźnik percepcji korupcji, opracowany przez *Transparency International*, Rwanda zajmuje 51. miejsce na 180 państw ujętych w indeksie (*Transparency International*, 2019). Względna (jak na warunki państw afrykańskich) stabilność polityczna stanowi również istotną przyczynę wzmacniającą zainteresowanie wydobywaniem minerałów znajdujących się na terenie tego państwa. Ułatwienia legislacyjne dążące do zwiększenia profesjonalizacji praktyk górniczych, mające jednocześnie na uwadze środowisko, zdrowie i bezpieczeństwo, a także długoterminową stabilność w najbliższej przyszłości, pomogą odbudować potencjał wydobywczy Rwandy i ponownie zachęcić zagranicznych inwestorów. Ułatwi to z pewnością opracowany Fundusz Wspierania Poszukiwań Minerałów, którego celem jest przyciągnięcie międzynarodowych firm zajmujących się poszukiwaniem złóż, przy równoczesnym zmniejszaniu ryzyka w podejmowanych na skalę przemysłową operacjach wydobywczych. Zgodnie ze wskaźnikiem łatwości prowadzenia działalności gospodarczej opracowanym przez Bank Światowy Rwanda zajmuje wysokie, 29. miejsce, stając się najdogodniejszym miejscem na całym kontynencie afrykańskim dla prowadzenia biznesu (*WBA*, 2019). Nowi inwestorzy, wykorzystując odpowiednie formularze, mogą zarejestrować firmę online lub osobiście w ciągu sześciu godzin za pośrednictwem Rady Rozwoju Rwandy (*US Department of State*, 2020).

Czynnikiem negatywnie wpływającym na wydobycie metali ziem rzadkich w Rwandzie może być z kolei sytuacja panująca w sąsiedniej Demokratycznej Republice Konga. Może ona zradzać pokusę do wykorzystywania złóż koltanu znajdujących się w sąsiadujących z Rwandą prowincjach Kivu Północne i Południowe, do realizacji partykularnych interesów różnych bojówek działających na tym obszarze. Przez Rwandę przechodzi również najkorzystniejszy szlak wywozu koltanu wydobywanego w Demokratycznej Republice Konga. Wywóz koncentratów tantalu jest opodatkowany przez Kongo, ale nie jest opodatkowany przez Rwandę. W związku z tym istnieje wyraźna zachęta ekonomiczna do przemykania koltanu do Rwandy zamiast legalnego wywozu z miejsca jego wcześniejszego pozyskania. Ukrócenie tego proceduru stanowić będzie z całą pewnością największe wyzwanie, oprócz odbudowy sektora wydobywczego Rwandy po pandemii Covid-19, dla rządu tego subsaharyjskiego państwa.

Bibliografia

- Minecofin (2017). *7 Years Government Programme: National Strategy for Transformation*. Pobrane z http://www.minecofin.gov.rw/fileadmin/National_Strategy_For_Transformation_-_NST1.pdf.
- Borek, A., Rutkiewicz, H. (2018). *Wybrane aspekty bezpieczeństwa surowcowego państwa*, Exante, Wrocław.
- Bower, J., Apell, D., Twum, A., Adia, U. (2020). *Rwanda's response to COVID-19 and future challenges*. Pobrane z <https://www.theigc.org/blog/rwandas-response-to-covid-19-and-future-challenges/>.
- British Geological Survey (2011). *Niobium-tantalum*, Pobrane z http://www.unige.ch/TCEs/files/2315/6001/1119/BGS_comm_profile_niobium_tantalum.pdf.
- Bushong, S. C., Clarke, G. (2015). *Magnetic Resonance Imaging. Physical and Biological Principles*, Elsevier, St. Louis.
- Brown, M. A., Semelka, R. C. (2010). *MRI. Basic Principles and Applications*, Wiley-Blackwell, New Jersey.
- CIA. (2020). *The World Factbook – Rwanda*. Pobrane z <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>.
- Dębski, S., Górka-Winter, B. (2003), *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Galos, K., Nieć, M., Radwanek-Bąk, B., Smakowski, T., Szamałek, K. (2012). Bezpieczeństwo surowcowe Polski – ocena sytuacji w zakresie kopalin nieenergetycznych, *Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego*, nr 453.
- Global Witness (2017). *Time to dig deeper*. Pobrane z <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/democratic-republic-congo/time-dig-deeper/>.
- Hearty, G. (2019). *Rare Earths: Next Element in the Trade War?*. Pobrane z <https://www.csis.org/analysis/rare-earths-next-element-trade-war>.
- International Mining (2014). *Rwanda tops the world's coltan (columbite-tantalite) exports*. Pobrane z <https://im-mining.com/2014/12/18/rwanda-tops-the-worlds-coltan-columbite-tantalite-exports/>.
- Jakubczak, R., Flis, J. (2006). *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku: wyzwania i strategie*, Bellona, Warszawa.
- Kamprowski, R. (2015). Bezpieczeństwo żywnościowe w teorii i praktyce metodologii badań. W: Ż. Kaczmarek (red.), *Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność w procesie kształcenia w szkole wyższej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kamprowski, R. (2020). Uwarunkowania surowcowe produkcji dronów. W: R. Kamprowski, M. Skarzyński (red.), *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
- Krebs, R. (2006). *The History and Use of Our Earth's Chemical Elements. A Reference Guide*, Greenwood Press, Westport.
- Liedtke, S. (2020). *New strategies outlined for Rwandan mining sector to recover from COVID-19 blow*. Pobrane z <https://www.miningweekly.com/article/new-strategies-outlined-for-rwandan-mining-sector-to-recover-from-covid-19-blow-2020-06-10>.
- National Institute of Statistics of Rwanda (2020). *In 2019, Rwanda's GDP was 9.4 percent higher compared to 2018*. Pobrane z <https://www.statistics.gov.rw/publication/2019-rwandas-gdp-was-94-percent-higher-compared-2018>.

- Nsabimana, D. (2018). *Gatsibo residents warned against illegal mining, child labour*. Pobrane z <https://www.newtimes.co.rw/news/gatsibo-residents-warned-against-illegal-mining-child-labour>.
- OEC. (2018). *Rwanda*. Pobrane z <https://oec.world/en/profile/country/rwa/>.
- Polityka Surowcowa Państwa. (2019). *Surowce kluczowe, strategiczne i krytyczne*. Pobrane z <http://psp.mos.gov.pl/aktualnosci/66-surowce-kluczowe-strategiczne-i-krytyczne.html>.
- Ryder, P., Nowak, M. (2015). Przegląd głównych minerałów pierwiastków ziem rzadkich – złoto XXI wieku. *Przegląd Geologiczny*, vol. 63, nr 6.
- Szlachta, A., Bujak, A. (2017). Surowce strategiczne w systemie bezpieczeństwa ekonomicznego kraju, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie*, nr 28, t. 1.
- Transparency International. (2019). *Rwanda*. Pobrane z <https://www.transparency.org/en/countries/rwanda>.
- Trump, D. (2016). *Donald Trump. Prezydent Biznesmen*, Fijor Publishing, Warszawa.
- Unicef. (2018). *Situation Analysis of Children in Rwanda*. Pobrane z <https://www.unicef.org/rwanda/media/396/file/2018-Situation-Analysis-Rwanda-Children-Full-Report.pdf>.
- US Department of State. (2020). *2020 Investment Climate Statements: Rwanda*. Pobrane z <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/rwanda/>.
- United States Census Bureau. (2020). *Top Trading Partners*. Pobrane z <https://www.census.gov/foreign-trade/statistics/highlights/top/top2006cm.html>.
- United States Department of the Interior. (1970). *Mineral Facts and Problems*, U. S. Bureau of Mines, Washington.
- Williams, G. (2019). *What is Coltan? 5 Facts You Should Know*. Pobrane z <https://investingnews.com/daily/resource-investing/critical-metals-investing/tantalum-investing/coltan-facts/>.
- World Bank Group. (2019). *Doing Business 2019*. Pobrane z https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Pobrane z <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- Worldometer. (2020). *Rwanda*. Pobrane z <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/rwanda/>.
- van Reybrouck, D. (2010). *Kongo. Opowieść o zrujnowanym kraju*, WAB, Warszawa.
- Zepf, V. (2013). *Rare Earth Elements. A New Approach to the Nexus of Supply, Demand and Use: Exemplified along the Use of Neodymium in Permanent Magnets*, Springer, Berlin.

Raw material policy in the dimension of rare earth metals. Rwanda – a case study

Abstract

The primary goal of a state's raw material policy is to ensure its raw material security. Due to the progressing technological development, rare earth metals play an increasingly important role. For several years, they have become the subject of a political game

between the countries that play a dominant role in their market, i.e., the People's Republic of China and the United States. The other countries where the discussed groups of metals are mined were left on the sidelines of the discussion. The aim of the research undertaken in this article is to show the role of rare earth metals in creating raw material security on the example of Rwanda. It is home to some of the largest deposits of niobium and tantalum, key elements used in electronics, in aviation industry, and in the manufacturing of medical equipment. The main result of the research carried out is as follows: extraction of rare earth metals constitutes one of the foundations of the Rwandan economy. In recent years, there has been a significant professionalization of mining practices, bearing in mind the environment, health, and safety. It was also established that the factors that pose the most important threat to Rwanda's raw material policy include the current, uneasy situation on the border with the Democratic Republic of Congo, where the largest deposits of the metals in question are located, and the negative effects of the global Sars-Cov-2 pandemic.

Keywords: raw material policy, raw material security, rare earth metals, Rwanda

Izabela Kapsa*

ELEKTRONICZNA PARTYCYPACJA OBYWATELSKA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

Streszczenie

Elektroniczna partycypacja obywatelska stanowi przedmiot zainteresowania zarówno badaczy, jak i organizacji międzynarodowych oraz instytucji władzy państwowej i lokalnej. Ma to związek z wpływem nowoczesnych technologii na społeczeństwo obywatelskie ze zmianami w relacji obywatel-państwo. Mimo iż jest to stosunkowo nowy obszar badań naukowych, stanowi przedmiot licznych refleksji teoretycznych, a także empirycznych weryfikacji. Artykuł ma na celu usystematyzowanie wiedzy na temat elektronicznej partycypacji obywatelskiej jako przedmiotu badań naukowych. Przedstawia jej ujęcie definicyjne, zawiera przegląd teorii naukowych oraz badań empirycznych prowadzonych w tym obszarze.

Słowa kluczowe: e-demokracja, *e-government*, e-partycypacja, metodologia badań, partycypacja obywatelska

Wstęp

W ostatnich latach daje się zauważyć rosnące zainteresowanie zagadnieniem partycypacji obywatelskiej badaczy – reprezentujących zarówno nauki społeczne, jak i ścisłe, a także organizacji międzynarodowych oraz instytucji władzy państwowej i lokalnej. Ma to związek z wpływem nowoczesnych technologii na społeczeństwo obywatelskie i zaangażowanie obywateli w sferę publiczną. Partycypacja obywatelska stanowi ważny element demokracji, a media cyfrowe mają istotne znaczenie dla włączania obywateli w procesy deliberacji i uczestnictwa w sferze publicznej (Barber, 1994; Mathews, 1994), powodując, że procesy te przyczyniają się do osiągnięcia silniejszej demokracji oraz innowacyjnych usług publicznych (Frederickson, 1996; Dunston i in., 2009; Denhardt i Denhardt, 2015). W tym obszarze przedmiotem polityki oraz badań naukowych stają się: zaangażowanie obywatelskie, partycypa-

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: izabela.kapsa@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2342-3682.

cja obywatelska, zmiany w procesach demokratycznych, zarządzanie w administracji publicznej, a także przywództwo – jednak nie tyle polityczne, ile w odniesieniu do liderów społecznych.

Artykuł ma na celu usystematyzowanie wiedzy na temat elektronicznej partycypacji obywatelskiej jako przedmiotu badań naukowych oraz uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Czym jest e-partycypacja obywatelska? Jakie ma znaczenie dla współczesnej demokracji? Jakie teorie naukowe podejmują zagadnienie e-partycypacji? A także – w jaki sposób e-partycypacja obywatelska jest badana, przy użyciu jakich metod badawczych? Mimo iż elektroniczna partycypacja obywatelska to stosunkowo nowy obszar badań naukowych, stanowi przedmiot licznych refleksji teoretycznych, a także empirycznych weryfikacji opartych na zróżnicowanym katalogu metod i narzędzi badawczych. Jest badana z perspektywy nauk o polityce i administracji, nauk o zarządzaniu, socjologii, prawa, a także informatyki czy ekonomii.

W artykule przedstawiono ujęcie definicyjne elektronicznej partycypacji obywatelskiej, przegląd teorii oraz metod badań empirycznych prowadzonych w tym obszarze.

Definiowanie elektronicznej partycypacji obywatelskiej

Pojęcie partycypacji obywatelskiej jest definiowane w wąskim i szerokim zakresie i podlega wielu klasyfikacjom. W szerokim ujęciu partycypacja obywatelska może być rozumiana zarówno jako przyłączenie się do dyskusji, jak i aktywny udział w procesie podejmowania decyzji (Sanford i Rose, 2007, s. 407). Może też być traktowana jako synonim władzy obywatelskiej pozwalającej na inkluzję ludzi wykluczonych z procesów decyzyjnych, politycznych i gospodarczych (Arnstein, 2012, s. 13). W wąskim ujęciu oznacza zaś uczestnictwo obywateli w podejmowaniu i realizacji decyzji przez władze i administrację publiczną (Schimanek, 2015, s. 3).

W koncepcji Marca Parésa i Hugona Marcha (2013, s. 7) partycypacja obywatelska obejmuje wszystkie polityczne i społeczne praktyki, za pomocą których obywatele wpływają na sprawy publiczne – od udziału w wyborach, referendach i konsultacjach, po aktywność obywatelską na rzecz realizacji inicjatyw społecznych czy politycznych. W partycypacji obywatelskiej mieści się więc partycypacja społeczna traktowana jako udział jednostek w działaniach zbiorowych podejmowanych w społeczności, do której one przynależą, jak i partycypacja publiczna, która dotyczy zaangażowania jednostek w działania struktur i instytucji demokratycznego państwa, a więc instytucji władzy publicznej oraz zarządzanych przez

nie lub podległych im organizacji sektora publicznego (Brodie i in., 2009).

Znaczenie partycypacji obywatelskiej podkreślano już w latach 70. XX w. w Europie Zachodniej. Zwracano wówczas uwagę, że jej zakres wykracza poza obszar przemysłu (Pateman, 1970), stanowiąc jedną z opcji tzw. trzeciej drogi pomiędzy państwem a rynkiem – celem podejmowanej aktywności jest wywieranie wpływu na organy władzy (Nie i Verba, 1972, s. 2). Później pojęcie to pojawiło się także w dyskusji nad kryzysem demokracji przedstawicielskiej rozumianym jako spadkiem frekwencji wyborczej, malejącą liczbą członków partii politycznych, brakiem zaufania do instytucji władzy czy wręcz anomią społeczną i wraz z rozwojem nowych technologii (już jako e-partycypacja) traktowane było jako panaceum na ten kryzys (Sartori, 2016).

Współczesna forma elektronicznej partycypacji obywatelskiej różni się od tradycyjnej tym, że opiera się na wykorzystaniu nowoczesnych technologii w procesie partycypacji. Przy czym technologia wpływa nie tylko na zmianę procesów komunikacyjnych (informacja jest dostarczana łatwiej, szybciej, bez ograniczeń czasowo-przestrzennych), ale i mobilizacyjnych (jest w stanie włączyć i zaangażować wiele osób). Rozwój nowoczesnych technologii stał się bowiem ważnym akceleratorem zmiany w zakresie zaangażowania społecznego i obywatelskiego, a wpływ nowych mediów – szczególnie internetu – na demokrację, partycypację czy administrację jest o tyle istotny, że skutkuje aktywną i innowacyjną adaptacją nowych rozwiązań jako narzędzi aktywności obywatelskiej (Lubik-Reczek i in., 2000, s. 16).

E-partycypacja jest definiowana jako włączanie obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych za pomocą ICT (Macintosh i Whyte, 2006, s. 2; Medaglia, 2012, s. 346; ONZ, 2014, s. 61). Oznacza także zastosowanie mediów cyfrowych jako środków pośredniczących i przekształcających stosunki między obywatelami a rządem i administracją publiczną w celu zwiększenia udziału obywateli (van Dijk, 2010). Technologia w tym obszarze to zatem znaczący czynnik wzrostu partycypacji obywatelskiej w cyfrowym modelu zarządzania państwem (*digital governance*; Sanford i Rose, 2007) oraz w promowaniu bardziej skutecznego społeczeństwa (Sæbø i in., 2008). W opinii wielu badaczy korzystanie z nowoczesnych technologii w istotny sposób wpływa na wzrost poziomu zaangażowania obywateli w sprawy publiczne. Zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) oraz komunikacji internetowej (CMC) we wszystkich rodzajach mediów w celu wzmocnienia politycznej demokracji lub udziału obywateli w procesach demokratycznych nazywane jest demokracją cyfrową (Hacker i van Dijk, 2000, s. 1). Stosowane

zamiennie terminy: demokracja 2.0, e-demokracja czy cyberdemokracja, określają więc taki model demokracji, której celem jest wzrost partycypacji obywatelskiej (Norris, 2003; Manoharan i Holzer, 2012; van Dijk, 2012; Lakomy, 2013; Lindner i Aichholzer, 2020).

Elektroniczna partycypacja obywatelska odnosi się do relacji między sferą polityki i administracji a sferą społeczeństwa obywatelskiego (Fuchs i in., 2006; Sanford i Rose, 2007), obejmując zarówno oddolne inicjatywy obywateli, jak i działania administracji publicznej w celu dostarczania usług publicznych, podejmowania decyzji czy przygotowania oraz wdrażania polityki publicznej. Te formy partycypacji obywatelskiej można zamknąć w bardziej ogólnym podziale na partycypację formalną i nieformalną (Lindner i Aichholzer, 2020). Nieformalna partycypacja obywatelska przejawia się przede wszystkim w działalności nowych ruchów społecznych, zaś formalnie zinstytucjonalizowane mechanizmy partycypacji realizowane są w procesach podejmowania decyzji politycznych.

Dokonując swoistej klasyfikacji i uszczegółowienia tych aktywności, autorzy projektu DEMO-net (Thorleifsdottir i Wimmer, 2006, s. 10) wyróżnili następujące praktyczne obszary wdrażania ICT w celu wspierania e-partycypacji: dostarczanie informacji (strukturyzacja, reprezentacja i zarządzanie informacjami); budowa środowisk wspólnotowych (wspieranie osób wspólnie tworzących społeczności, rozwijanie wspólnych programów oraz kształtowanie i wzmacnianie społeczności); konsultowanie (umożliwienie zainteresowanym stronom przekazania opinii); realizacja kampanii społecznych (w różnych formach protestów, lobbingu, petycji, z wyjątkiem kampanii politycznych); realizacja kampanii wyborczych (wspieranie polityków, partii politycznych i lobbyistów); deliberacja (wspieranie wirtualnych grup dyskusyjnych); dyskusja/dyskurs (analiza wsparcia i reprezentacji dyskursu); mediacja (pomoc w rozwiązywaniu sporów lub konfliktów); planowanie przestrzenne (wspieranie planowania przestrzennego i środowiskowego); sondaż (badanie opinii publicznej); głosowanie (wybory, referenda, plebiscyty). Nawet jeśli ten zestaw wydaje się zbyt obszerny, to nie jest on wyczerpany, bowiem ciągły rozwój ICT powoduje, że wciąż pojawiają się nowe obszary aktywności w tym zakresie.

Przegląd teorii

Wśród licznych opracowań naukowych i analiz poświęconych elektronicznej partycypacji obywatelskiej można wyróżnić te, które odnoszą się do perspektywy teoretycznej e-partycypacji, modeli zarządzania

w administracji publicznej, rozwiązań technologicznych, a także e-partycypacji rozpatrywanej w kontekście wpływu ICT na jakość życia.

Ramy teoretyczne e-partycypacji tworzą wskazane w poprzedniej części artykułu ujęcia definicyjne oraz refleksje teoretyczne nad znaczeniem elektronicznej partycypacji obywatelskiej dla demokracji. Poza wspomnianą już e-demokracją drugą koncepcją wskazującą na istotność komunikacji opartej na narzędziach elektronicznych oraz organizacji społeczeństwa obywatelskiego dla udziału obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych jest koncepcja demokracji uczestniczącej (Wright i Street, 2007; Papadopoulos i Warin, 2007, s. 445–472). Z połączenia tych dwóch modeli oraz przyjmując, że konstytutywny element demokracji stanowi interakcja oparta na wielokierunkowej komunikacji w relacji państwo-obywatel, powstał partycypacyjny model e-demokracji (Chadwick, 2003, s. 449).

W wielu koncepcjach e-partycypacja obywatelska jest traktowana jako wskaźnik elektronicznej demokracji (Kersting, 2013; Aichholzer i Strauß, 2016; Kneuer, 2016; Lindner i in., 2016). W teorii Marianne Kneuer (2016, s. 671) e-partycypacja jest jednym z trzech wymiarów e-demokracji, obok wolnego i równego dostępu do technologii oraz *e-government*. Przebiega w dwóch kierunkach – odgórnym (*top down*), którego istotą jest dostęp obywateli do informacji i możliwość reakcji na inicjatywy rządowe (poprzez strony www, konsultacje online, sondaże, budżety partycypacyjne, e-referenda i *e-voting*) oraz oddolnym (*bottom up*), w którym obywatele mają możliwość wywierania wpływu na projekty polityczne jako ich inicjatorzy i kreatorzy (narzędzia: blogi, FAQ, maile, e-petycje, inicjatywy ludowe, kampanie online). Dzięki połączeniu obu wymiarów powstaje silne partnerstwo, a czynnikiem wzmacniającym partycypację są nowe technologie.

Obok ujęcia Kneuer w literaturze przedmiotu istnieje jednak wiele koncepcji, które ujmują e-partycypację jako szeroko rozumiane zaangażowanie obywateli w dyskurs z politykami i rządami (Wimmer, 2007) czy udział obywateli w zarządzaniu instytucjami politycznymi (Sæbø i in., 2008). Odnoszą się więc do szerszego pojęcia *e-governance*, koncentrując się na innowacyjności w zarządzaniu państwem (ONZ, 2018) lub wzrost e-partycypacji stawiają za cel *e-government* (Janet, 2001; Palvia i Sharma, 2007; Perdał, 2014). W wąskim ujęciu zaś odnoszą się do modeli zarządzania w administracji publicznej.

W koncepcji Benjamina D. Huffmana (2017) e-partycypacja analizowana jest w ewolucyjnym modelu *e-governance*. Uznając je za pojęcie najszerze i zarezerwowane dla działań wzmacniających państwo poprzez elastyczne, integracyjne, partycypacyjne i reprezentatywne podejmo-

wanie decyzji, Huffman ułokował w nim w kolejności: e-partycypację, *e-government* oraz najniżej – ICT/Web 2.0. Klasyfikacja ta wiąże się bezpośrednio z takim procesem podejmowania decyzji publicznych i sprawowania władzy, który sprzyja włączaniu obywateli w te procesy. Uzasadnieniem ujęcia Huffmana jest potraktowanie e-partycypacji jako stanu zarówno oddziaływań rządowych na rzecz uczestnictwa, jak i aktywności samych obywateli (UNPAN, 2005). Powodzenie *e-government* uzależnił przy tym od zaangażowania obywateli m.in. poprzez korzystanie z e-narzędzi uczestnictwa.

W węższym ujęciu e-partycypacja pojawia się jako cel *e-government*, który w najprostszym rozumieniu oznacza dostarczanie informacji i usług publicznych przez internet (West, 2000; Kaczmarek-Śliwińska, 2004). Z jednej strony, *e-government* wprowadza więc zmiany w wewnętrznej organizacji instytucji, gdzie jest wykorzystywany do automatyzacji pracy, poprawienia oraz usprawnienia współpracy pomiędzy różnymi agencjami publicznymi (aspekt wewnętrzny), z drugiej strony, obejmuje działania zewnętrzne skierowane na interaktywną obsługę obywateli i firm (aspekt zewnętrzny) (Grönlund, 2002). Według OECD (2003) kluczowym aspektem dobrej administracji jest zaangażowanie obywatelskie i zaufanie obywateli do władzy, oparte na dostępie do informacji, konsultacji oraz partycypacji. Często podkreśla się przy tym, że to poziom lokalny bardziej niż krajowy sprzyja e-partycypacji ze względu na bardziej bezpośredni związek między życiem obywateli a lokalną administracją (Maria i Rizzo, 2005, s. 89).

Warto jeszcze dodać, że w kontekście partycypacji obywatelskiej powstała także nowa koncepcja administracji publicznej – *Public Service Logic* (PSL). Wskazując na słabości dotychczasowych modeli zarządzania, jak np. *New Public Administration* (NPA) czy *New Public Management* (NPM), w których to eksperci i urzędnicy byli decydentami, a obywatele klientami, użytkownikami usług (NPM był ponadto krytykowany za lekceważenie partycypacji obywatelskiej), autorzy PSL koncentrują się na wartości, jaką dla usług publicznych stanowią ich indywidualni użytkownicy (Strokosch i Osborne, 2020). Dostrzegając integralną rolę usługobiorców i ich udziału w procesie tworzenia usług, wskazują na konieczność uwzględnienia szerszego kontekstu społecznego w zarządzaniu administracją publiczną.

Kolejną grupę analiz e-partycypacji stanowią opracowania, które wskazują na znaczenie technologii, w tym aplikacji mobilnych lub systemów teleinformatycznych w celu świadczenia usług publicznych i podejmowania różnych form partycypacji (Paralic i in., 2002; Polat, 2005; Kubicek i in., 2007; Breindl i Francq, 2008; Kingston, 2013). W takim uję-

ciu należy zwrócić uwagę także na publikacje poświęcone wykluczeniu cyfrowemu i jego konsekwencjach dla elektronicznej partycypacji obywatelskiej. Podczas gdy uwaga badaczy skupiona jest na rosnącym udziale obywateli w korzystaniu z innowacyjnych narzędzi partycypacji, w 2020 r. prawie 40% światowej ludności nie miało dostępu do internetu (Internet World Stats, 2020). Brak dostępu do narzędzia stanowi tu podstawową barierę w doświadczaniu zaangażowania obywatelskiego (Davis, 2010).

W ostatnim zbiorze teorii należy wymienić te, które odnoszą się do e-partycypacji w kontekście jakości życia, a także samoorganizacji ruchów społecznych. Już w odniesieniu do e-administracji znajdziemy opracowania koncentrujące się na poprawie jakości życia obywateli poprzez dostępność usług publicznych, oszczędność czasu, umożliwienie osobom niepełnosprawnym załatwienia spraw w urzędzie bez potrzeby wychodzenia z domu czy wykorzystywanie bazy dokumentów niezbędnych do korzystania z usług administracji publicznej (Kasprzyk, 2011, s. 346–357). Poza narzędziami administracji publicznej istotną rolę w procesach partycypacyjnych odgrywają także media społecznościowe, które ułatwiają tworzenie i promowanie inicjatyw obywatelskich (Laciogova i in., 2012). Są one szczególnie ważne dla młodego pokolenia, które swoją aktywność prowadzi głównie w naturalnej dla siebie przestrzeni wirtualnej. Na jakość życia wpływa także potencjał komunikacyjny i mobilizacyjny nowych technologii wykorzystywany przez wspólnoty lokalne w celu samostanowienia małych społeczności (Bruns, 2011; Coleman, 2005), a także przez nowe ruchy społeczne dla realizacji wspólnych celów (Norris, 2005). Elektroniczna partycypacja obywatelska ma ponadto znaczenie dla realizowania polityki zrównoważonego rozwoju, której fundamentem jest wielowymiarowy i systemowy rozwój oparty na trwałości i systematycznym podnoszeniu jakości życia (Sceri i James, 2010; Kapsa i Musiał Karg, 2019; Stratu-Strelet i in., 2020; Legutko-Kobus, 2021).

Metody badań empirycznych

Obok refleksji teoretycznej elektroniczna partycypacja obywatelska stanowi przedmiot licznych badań empirycznych prowadzonych zarówno w oparciu o metody jakościowe, jak i ilościowe. Znaczną część tych badań stanowią analizy przypadku oraz badania oparte na sondażach lub wywiadach. Nie brakuje też analiz porównawczych oraz instytucjonalno-prawnych.

Ze względu na specyfikę obszaru badawczego, wymagającą uwzględnienia charakterystycznych dla danego przypadku uwarunkowań e-partycypacji, w literaturze przedmiotu znaleźć można wiele opracowań opartych na metodzie *case study*. Są to w znacznej mierze badania e-partycypacji na poziomie krajowym lub lokalnym, w których e-partycypacja analizowana jest z perspektywy obywateli lub działań instytucji władzy, np. analiza partycypacji na poziomie miejskim w Ankarze z perspektywy zawartości stron internetowych (Demirhan i Öktem, 2011) i podobna w odniesieniu do Manchesteru (Kingston, 2007) oraz kilku miast w Grecji (Costopoulou i in., 2021); analiza narzędzi sprzyjających e-partycypacji w *smart cities* na przykładzie Polski (Kapsa, 2017) i w Japonii (Granier i Kudo, 2016); działań wspierających e-partycypację przez władze lokalne w USA (Barnes i Williams, 2012; Reddick i Norris, 2013); cyfrowego państwa na przykładzie Estonii (Szwed, 2018); przykłady projektów dotyczących e-partycypacji w Kolumbii (Abusleme, 2020); na Tajwanie (Chen i in., 2006); w Chorwacji (Bošnjak i in., 2007); w USA (A. Kavanaugh i in., 2014) i narzędzi e-partycypacji – sondażu internetowego w Polsce (Matczak, 2015) czy budżetu partycypacyjnego w różnych miastach na świecie (Rose i in., 2010) i w Estonii (Maerøe i in., 2020).

E-partycypacja stanowi także przedmiot badań empirycznych prowadzonych z wykorzystaniem metody badania ankietowego. Służą one zwykle prezentacji ocen i opinii użytkowników różnych narzędzi i usług lub ich oczekiwań w tym zakresie, dostarczając wiedzy na temat danej społeczności (Bataineh, 2016; Kapsa i Musiał-Karg, 2020) lub w perspektywie porównawczej (Krok, 2020). Analiza porównawcza jest ponadto stosowana w badaniach poszczególnych narzędzi, np. zawartości i funkcjonalności portali z e-petycjami w Wielkiej Brytanii, USA i Rosji (Bershadskaia i in., 2013), a także w szerszej perspektywie – z wykorzystaniem wskaźników e-partycypacji opracowywanych przez organizacje międzynarodowe (Pérez-Morote i in., 2019; Lee-Geiller, 2020). Takim globalnie uznanym wskaźnikiem jest *E-Participation Index* (EPI, 2020), który mierzy ilość dostępnych e-usług publicznych w trzech wymiarach – e-informacji (dostarczanie informacji obywatelom), e-konsultacji (interakcje z interesariuszami) oraz e-decyzji (udział obywateli w podejmowaniu decyzji) w krajach członkowskich ONZ. Wartości indeksu EPI wskazują na poziom strony podażowej e-partycypacji (możliwości oferowane przez rządy), ale nie mierzą strony popytowej (wykorzystanie szans i jakość e-partycypacji). To słabość wielu raportów, których celem jest ilościowe porównanie różnych krajów.

Badania jakościowe e-partycypacji prowadzone są m.in. przez wspomnianą już analizę poszczególnych narzędzi (głównie portali internetowych), ale także metodą wywiadów z ekspertami (Parycek i in., 2014). Nie brakuje też analiz prawno-instytucjonalnych, i to zarówno w odniesieniu do poszczególnych narzędzi partycypacyjnych (budżet obywatelski, e-voting), jak i w szerszym ujęciu – albo w kontekście omówionego już *e-government*, albo np. analizy instytucjonalizacji e-partycypacji w Unii Europejskiej (Molinari, 2011; Lironi, 2016).

Zakończenie

Znaczenie elektronicznej partycypacji obywatelskiej dla współczesnych społeczeństw i państw powoduje, że staje się ona także ważnym przedmiotem badań naukowych. Są one prowadzone zarówno w nurcie teoretycznym, jak i empirycznym przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Mimo iż elektroniczna partycypacja obywatelska stanowi stosunkowo nowy obszar badań, to dynamika rozwoju nowoczesnych technologii wykorzystywanych w e-partycypacji powoduje, że nie słabnie potrzeba podejmowania analiz teoretycznych, ich empirycznej weryfikacji oraz krytycznej analizy dotychczasowego dorobku nauki w tym obszarze.

Przedstawiony w niniejszym artykule przegląd teorii i badań elektronicznej partycypacji obywatelskiej prowadzi do dwóch wniosków. Po pierwsze, ze względu na swoją specyfikę wynikającą z zastosowania technologii w sferze publicznej, poza dotychczasowym dorobkiem nauki w poszczególnych dyscyplinach, badanie e-partycypacji wymaga także interdyscyplinarnego, bardziej holistycznego ujęcia (Medaglia, 2012). Po drugie, ustalenia badaczy zainteresowanych zarówno poznaniem, jak i rozwojem e-partycypacji mogą (i powinny) stanowić podstawę działania decydentów politycznych. Dotychczasowe badania pozwalają już bowiem ustalić zbiór predyktorów elektronicznej partycypacji obywatelskiej, który wykracza poza jeden często identyfikowany przez polityków czynnik – technologię. Okazuje się bowiem, że poza dostępem do ICT ważna jest również jej jakość i kompatybilność narzędzi, satysfakcja z użytkowania, odczuwalna poprawa jakości życia (poprzez ułatwienie i użyteczność narzędzi), ale także zaufanie do rządu (Zolotov i in., 2018). Zwłaszcza ten ostatni czynnik jest stosunkowo rzadko poddawany weryfikacji w modelach badawczych, co może wskazywać na kierunek dalszych badań i potrzebę podejmowania kolejnych.

Bibliografia

- Abusleme, C. (2020). Cracking the Political Code: The Case of E-participation in Colombia. *eJournal of eDemocracy and Open Government*, 12(2), 192–215. <https://doi.org/10.29379/jedem.v12i2.605>.
- Aichholzer, G., Strauß, S. (2016). Electronic participation in Europe. W: R. Lindner, G. Aichholzer, L. Hennen (red.), *Electronic democracy in Europe. Prospects and challenges of e-publics, e-participation and e-voting* (s. 55–132). Cham: Springer.
- Arnstein, S. R. (2012). Drabina partycypacji. W: *Partycypacja. Przewodnik krytyki politycznej* (s. 12–39). Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Barber, B. (1994). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press.
- Barnes, W. B. S., Williams, B. N. (2012). Applying technology to enhance citizen engagement with city and county government. W: H.L. Schachter, K. Yang (red.), *The state of citizen participation in America* (s. 163–194). Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc.
- Bataineh, L., Abu-Shanab, E. (2016). How perceptions of E-participation levels influence the intention to use E-government websites. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 10(2), 315–334. <https://doi.org/10.1108/TG-12-2015-0058>.
- Bershadszkaya, L., Chugunov, A., Trutnev, D. (2013). E-participation development: a comparative study of the Russian, USA and UK e-petition initiatives. W: T. Janowski, J. Holm, E. Etevez (red.), *Proceedings of the 7th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance* (s. 73–76). New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/2591888.2591900>.
- Bošnjak, M., Galesic, M., Klicek, B. (2007). Determinants of Online Political Participation in Croatia. *Journal for General Social Issues*, 17(4–5), 747–769.
- Breindl, Y., Francq, P. (2008). Can Web 2.0 applications save e-democracy? A study of how new internet applications may enhance citizen participation in the political process online. *International Journal of Electronic Democracy*, 1(1), 14–31.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Ellis Paine, A., Jochum, V., Warburton D. (2009). *Understanding participation: A literature review*. National Council for Voluntary Organisations.
- Bruns, A. (2011). Towards Distributed Citizen Participation: Lessons from WikiLeaks and the Queensland Floods. W: P. Parycek, M. J. Kripp, N. Edelman (red.), *Proceedings of the International Conference for E-Democracy and Open Government* (s. 35–52). Edition Donau-Universität Krems.
- Chadwick, A. (2003). Bringing E-democracy Back in: Why it matters for future research on E-governance. *Social Science Computer Review*, 21(4), 443–455. <https://doi.org/10.1177/0894439303256372>.
- Chen, D. Y., Huang, T. Y., Hsiao, N. (2006). Reinventing government through on-line citizen involvement in the developing world: A case study of Taipei city mayor's e-mail box in Taiwan. *Public Administration and Development*, 26, 409–423.
- Coleman, S. (2005). The Lonely Citizen: Indirect Representation in an Age of Networks. *Political Communication*, 22(2), 197–214. <https://doi.org/10.1080/10584600590933197>.
- Costopoulou, C., Ntaliani, M., Filotheos, N. (2021). Evolution of e-participation in Greek local government. *Information Polity*, 1–15. <https://doi.org/10.3233/IP-190174>.

- Darell M. West. (2000). *Assessing E-Government: The Internet, Democracy and Service Delivery by State and Local Government*. Pobrane z: www.insidepolitics.org/egovtreport00.html.
- Davis, A. (2010). New media and fat democracy: the paradox of online participation. *New Media & Society*, 12(5), 745–761. <https://doi.org/10.1177/1461444809341435>.
- Demirhan, K., Öktem, M. K. (2011). Electronic Participation in the Policy Making Process: A Case Study. *International Journal Of eBusiness And eGovernment Studies*, 3(1), 59–78.
- Denhardt, J. V., Denhardt, R. B. (2015). The new public service revisited. *Public Administration Review*, 75(5), 664–672. <https://doi.org/10.1111/puar.12347>.
- Di Maria, E., Rizzo, L. S. (2005). E-Democracy: The Participation of Citizens and New Forms of the Decision-Making Process. W: E. Di Maria, S. Micelli (red.), *On Line Citizenship*. Boston: Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-23549-3_4.
- Dunston, R., Lee, A., Boud, D., Brodie, P., Chiarella, M. (2009). Co-production and health system reform – from reimagining to re-making. *Australian Journal of Public Administration*, 68(1), 39–52. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2008.00608.x>.
- EPI. (2020). *The E-Participation Index*. Pobrane z: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index>.
- Frederickson, H. G. (1996). Comparing the reinventing government movement with the new public administration. *Public Administration Review*, 56(3), 263–270. <https://doi.org/10.2307/976450>.
- Fuchs, C., Bernhaupt, R., Hartwig, C., Kramer, M., Maier-Rabler, U. (2006). *Broadening eParticipation: Rethinking ICTs and Participation*. Salzburg: IC&S Center.
- Granier, B., Kudo, H. (2016). How Are Citizens Involved in Smart Cities? Analysing Citizen Participation in Japanese “Smart Communities”. *Information Polity*, 21(1), 61–76. <https://doi.org/10.3233/IP-150367>.
- Grönlund, Å. (red.) (2002). *Electronic Government: Design, Applications and Management*. Londyn: Information Science Publishing.
- Hacker, K. L., van Dijk, J. (2000). *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*. Londyn: Sage.
- Huffman, B. D. (2016). E- Participation in the Philippines: A Capabilities Approach to Socially Inclusive Governance. *eJournal of eDemocracy and Open Government*, 9(2), 24–46. <https://doi.org/10.29379/jedem.v9i2.461>.
- Internet World Stats. (2020). Pobrane z: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
- Kaaya, J. (2001). Implementing e-Government Services in East Africa: Assessing Status through Content Analysis of Government Websites. *Electronic Journal of e-Government*, 2(1), 40–41.
- Kaczmarek-Śliwińska, M. (2004). *Stan e-government w Polsce*. Pobrane z: <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/7/id/100>.
- Kapsa, I. (2017). Elektroniczna partycypacja obywatelska w miastach typu „smart”. Doświadczenia Polski na tle innych państw. W: A. Kaszkur, A. Laska (red.), *Innowacyjność w warunkach współczesnych miast* (s. 78–99). Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2019). Citizen e-Participation as an Important Factor for Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 8(3), 210–220. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n3p210>.
- Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2020). E-government in Poland in public data and the opinions of Poles: empirical analysis. W: Ch. Yannis, C. M. Alexandra, S. Demetrios

- (red.), *Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance* (s. 419–429). New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3428502.3428559>.
- Kasprzyk, B. (2011). Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 23, 343–353.
- Kavanaugh, A. i in. (2014). Encouraging civic participation through local news aggregation, *Information Polity* 19, 35–56. <https://doi.org/10.3233/IP-140332>.
- Kersting, N. (2013). Online participation: from ‘invited’ to ‘invented’ spaces. *International Journal of Electronic Governance*, 6(4), 270–280. <https://doi.org/10.1504/IJEG.2013.060650>
- Kingston, R. (2007). Public Participation in Local Policy Decision-making: The Role of Web-based Mapping. *The Cartographic Journal*, 44(2), 138–144. <https://doi.org/10.1179/000870407X213459>.
- Kneuer, M. (2016). E-democracy: A new challenge for measuring democracy. *International Political Science Review*, 37(5), 666–678.
- Krok, E. (2020). *Partycypacja Obywatelska*. Toruń: Dom Organizatora.
- Kubicek, H., Lippa, B. and Westholm, H. (eds.) (2007). *Report on State of the Art Approaches, Relevant Disciplines, Key Researchers and Socio-technical Research Issues. DEMO-net: Deliverable 6.1*. Pobrane z: <http://www.demonet.org/demonet/aboutdemonet/work-packages/deliverables/delivlist/del6-1>.
- Fung, A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance. *Public Administration Review*, 66, 66–75.
- Lacigova, O., Maizite, A., Cave, B. (2012). eParticipation and Social Media: a Symbiotic Relationship? *European Journal of ePractice*, 16, 71–76.
- Lakomy, M. (2013). *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*. Kraków: Ignatianum.
- Lee-Geiller, S. (2020). Conditions influencing e-Participation: a cross-country comparative mixed methods analysis. W: Ch. Yannis, C. M. Alexandra, S. Demetrios (red.), *Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance* (s. 754–761). New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3428502.3428615>.
- Legutko-Kobus, P. (2021). E-partycypacja i ISO 37120 jako wyznacznik implementacji rozwoju zrównoważonego w smart city. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 19(1). <https://doi.org/10.21697/seb.2021.19.1.06>.
- Lindner, R., Aichholzer, G. (2020). E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. W: Hennen, L., van Keulen, I., Korthagen, I., Aichholzer, G., Lindner, R., Nielsen, R. Ø. (red.), *European E-Democracy in Practice* (s. 11–45). Springer International Publishing.
- Lindner, R., Aichholzer, G., Hennen, L. (red.). (2016). *Electronic democracy in Europe. Prospects and challenges of e-publics, e-participation and e-voting*. Cham: Springer.
- Lironi, E. (2016). *Potential and Challenges of e-Participation in The European Union*. Pobrane z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556949/IPOL_STU\(2016\)556949_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556949/IPOL_STU(2016)556949_EN.pdf).
- Lubik-Reczek, N., Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2020). *Elektroniczna partycypacja obywatelska w Polsce. Deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji i e-głosowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM.
- Macintosh, A., Whyte, A. (2006). *Evaluating how e-participation changes local participation*. Pobrane z: http://www.gov2u.org/publications/Evaluating_eParticipation.pdf.

- Maerøe, A. R., Norta, A., Tsap, V., Pappel, I. (2020). Increasing citizen participation in e-participatory budgeting processes. *Journal of Information Technology & Politics*. <https://doi.org/10.1080/19331681.2020.1821421>.
- Manoharan, A., Holzer, M. (2012). Preface. W: A. Manoharan, M. Holzer (red.), *Active Citizen Participation in E-Government: A Global Perspective* (s. 14–18). Hershey, PA: IGI Global.
- Matczak, P., Mączka, K., Milewicz M. (2015). E-partycypacja: zastosowania sondażu internetowego jako narzędzia partycypacyjnego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 77(1). <https://doi.org/10.14746/rpeis.2015.77.1.13>.
- Mathews, D. (1994). *Politics for people: Finding a responsible public voice*. University of Illinois Press.
- Medaglia, R. (2012). eParticipation research: Moving characterization forward (2006–2011), *Government Information Quarterly*, 29(3), 346–360. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2012.02.010>.
- Molinari, F. (2011). Institutionalising eParticipation in Europe. W: P. Parycek, M. J. Kripp, N. Edelmann (red.), *Proceedings of the International Conference for E-Democracy and Open Government* (s. 71–82). Edition Donau-Universität Krems.
- Norris, P. (2003). *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005). The Impact of the Internet on Political Activism: Evidence from Europe. *International Journal of Electronic Government Research*, 1 (1), 19–39. <https://doi.org/10.4018/jegr.2005010102>.
- OECD. (2003). *The e-government imperative*. Pobrane z: https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-e-government-imperative_9789264101197-en#page1.
- ONZ. (2014). *E-government survey 2014 E-government for the future we want*. Pobrane z: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>.
- ONZ. (2018). *United Nations E-Government Survey*. Pobrane z: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018>.
- Palvia, S. C., Sharma, S. S. (2007). *E-Government and E-Governance: Definitions/ Domain Framework and Status around the world*. Pobrane z: http://www.iceg.net/2007/books/1/1_369.pdf.
- Papadopoulos, Y., Warin, P. (2007). Are innovative, participatory and deliberative procedures in policy making democratic and effective? *European Journal of Political Research*, 46, 445–472. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00696.x>.
- Paralic J., Sabol T., Mach M. (2002). A System to Support e-Democracy. W: R. Traunmüller, K. Lenk (red.), *Electronic Government* (s. 288–191). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-46138-8_47.
- Parés, M., March, H. (2013). *Guide to Evaluating Participatory Processes*. Government of Catalonia.
- Parycek, P., Sachs, M., Sedy, F., Schossböck, J. (2014). Evaluation of E-participation Project: Lessons Learned and Success Factors from a Cross-Cultural Perspective. W: E. Tambouris, A. Macintosh, F. Bannister (red.), *Electronic Participation* (s. 129–140). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-44914-1_11.
- Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pérez-Morote, R., Pontones-Rosa, C., Alfaro-Cortés, E. (2019). *Effects of the Digital Divide in E-Participation Development in the UN Countries*. Pobrane z: http://www.thinkmind.org/index.php?view=article&articleid=icds_2019_1_40_10052.

- Perdał, R. (2014). *Czynniki rozwoju elektronicznej administracji w samorządzie lokalnym w Polsce*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Phang, C. W., Kankanhalli, A. (2008). A framework of ICT exploitation for e-participation initiatives. *Communications of the ACM*, 51(12), 128–132. <https://doi.org/10.1145/1409360.1409385>.
- Polat, R. K. (2005). The Internet and Political Participation: Exploring the Explanatory Links. *European Journal of Communication*, 20(4), 435–459. <https://doi.org/10.1177/0267323105058251>.
- Reddick, C., Norris, D. F. (2013). E-participation in local governments: An examination of political-managerial support and impacts. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 7(4), 453–476. <https://doi.org/10.1108/TG-02-2013-0008>.
- Rose, J., Rios, J., Lippa, B. (2010). Technology support for participatory budgeting. *International Journal of Electronic Governance*, 3(1), 3–24. <https://doi.org/10.1504/IJEG.2010.032728>.
- Sæbø, Ø., Rose, J., Skiftenes Flak, L. (2008). The shape of eParticipation: Characterizing an emerging research area. *Government Information Quarterly*, 25, 400–428.
- Sanford, C., Rose, J. (2007). Characterizing eParticipation. *International Journal of Information Management* 28(1), 406–421. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2007.08.002>.
- Sartori, G. (2016). *The Theory of Democracy Revisited*. W: R. Blaug, J. Schwarzmantel (red.), *Democracy* (s. 192–196). New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/blau17412-044>.
- Sceri, A., James, P. (2010). Accounting for Sustainability: Combining Qualitative and Quantitative Research in Developing Indicators. *International Journal of Social Research Methodology*, 13(1), 41–53. <https://doi.org/10.1080/13645570902864145>.
- Schimanek, T. (2015). *Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej*, Warszawa: FISE.
- Stratu-Strelet, D., Gil-Gómez, H., Oltra-Badenes, R., Oltra-Gutierrez, J. V. (2020). Critical factors in the institutionalization of e-participation in e-government in Europe: Technology or leadership? *Technological Forecasting and Social Change*, 164(2). <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120489>.
- Strokosch, K. & Osborne, S. P. (2020). Debate: If citizen participation is so important, why has it not been achieved? *Public Money & Management*, 40(1), 8–10. <https://doi.org/10.1080/09540962.2019.1654322>.
- Szwed, K. (2018). Pozycja ustrojowa rządu Republiki Estonii oraz jego rola w tworzeniu nowoczesnego państwa. *Polityka i Społeczeństwo*, 2(16). <https://doi.org/10.15584/polispol.2018.2.6>.
- Thorleifsdóttir, A., Wimmer M. (red.) (2006). *DEMO-net: Deliverable 5.1. Report on current ICTs to enable Participation*. Pobrane z: https://www.academia.edu/2737661/DEMO_net_Deliverable_5_1_Report_on_current ICTs_to_enable_Participation.
- UNPAN (United Nations Public Administration Program). (2005). *Global E-Government Development Report 2005 – From E-government to E-inclusion*. Pobrane z: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2005-Survey/Complete-survey.pdf>.
- van Dijk, J. A. G. M. (2010). *Participation in Policy Making*. Pobrane z: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/document.cfm?action=display&doc_id=673.

- van Dijk, J. A. G. M. (2012). Digital democracy: Vision and reality. W: I. Snellen, M. Thaens, W. van de Donk (red.), *Public administration in the information age: Revisited* (s. 49–61). Amsterdam: IOS-Press.
- Verba, S., Nie, N. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row Publishers.
- Wright, S., Street, J. (2007). Democracy, deliberation and design: the case of online discussion forums. *New Media & Society*, 9(5), 849–869. <https://doi.org/10.1177/1461444807081230>.
- Zolotov, M. N., Oliveira, T., Casteleyn, S. (2018). E-participation adoption models research in the last 17 years: A weight and meta-analytical review. *Computers in Human Behavior*, 81, 350–365. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.12.031>.

Citizens' electronic participation (civic e-participation) as a research subject

Abstract

Citizens' electronic participation (civic e-participation) is of interest to both researchers and international organizations, and national and local government institutions. It is related to the influence of modern technologies on civil society and the changes in civil-state relations. Even though it is a relatively new area of scientific research, it is the subject of numerous theoretical reflections and empirical verification. The article aims to systematize knowledge about electronic civic participation as a subject of scientific research. It presents its definition, provides an overview of scientific theories and empirical research conducted in this area.

Keywords: e-democracy, e-government, e-participation, research methodology, citizen participation, civic participation

Arkadiusz Machniak*

POLITYCZNE ORAZ IDEOLOGICZNE MOTYWACJE DZIAŁALNOŚCI ROMANA KISIELA, PSEUDONIM „SĘP”, „DŹWIGNIA”. STUDIUM PRZYPADKU

Streszczenie

Roman Kisiel urodził się w 1916 r. w niewielkiej wsi Bystrowice położonej blisko Jarosławia. Przed wybuchem II wojny światowej pracował jako kupiec. Pełnił także służbę w Wojsku Polskim. R. Kisiel podczas wojny aktywnie działał w podziemiu zbrojnym przeciwko Niemcom okupującym Polskę. Był dowódcą oddziału zbrojnego, który bronił również polskiej ludności przed atakami oddziałów UPA. Swoją działalność polityczną i konspiracyjną kontynuował po zakończeniu II wojny światowej. Przez wiele lat był aktywnym działaczem Polskiego Stronnictwa Ludowego. Po 1945 r., jako działacz niepodległościowy, znalazł się w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji. Polska była w tym czasie w strefie wpływu ZSRR, który siłą narzucił nowy ustroj polityczno-społeczno-gospodarczy. Kisiel po zakończeniu II wojny był wielokrotnie aresztowany i prześladowany przez władzę komunistyczną. Będąc przekonany o zbliżającym się kolejnym konflikcie międzynarodowym, założył niepodległościową organizację zbrojną o nazwie Polskie Powstańcze Siły Zbrojne. Jej celem był walka o wolną i niepodległą Polskę. Organizacja ta została rozpracowana przez komunistyczny aparat represji, a Kisiel oraz jego współpracownicy zostali pozbawieni wolności. Po wyjściu na wolność Kisiel w dalszym ciągu był represjonowany przez władze polityczne i znajdował się w zainteresowaniu aparatu represji. Przeciwnicy zarzucali mu zdradę i realizację prywatnych celów. Jego bliscy współpracownicy cenili go za wierność swoim ideałom oraz za to, że poświęcił swoje życie w walce za demokratyczną Polskę. Postać Romana Kisiela wzbudza uznanie wśród wielu badaczy, ma również zdecydowanych przeciwników.

Słowa kluczowe: Roman Kisiel, Polskie Powstańcze Siły Zbrojne, komunistyczny aparat represji, rozpracowanie, podziemie niepodległościowe, konspiracja, demokracja

Wstęp

Zakończenie II wojny światowej skutkowało istotnymi zmianami układów politycznych, społecznych i gospodarczych w wymiarze międzynarodowym. Ustalenia konferencji w Jałcie i Poczdamie oraz prze-

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: amur5@tlen.pl, ORCID: 0000-0002-8092-9973.

bieg działań wojennych na frontach wojny w konsekwencji doprowadziły do rozszerzenia strefy wpływów przez Rosję sowiecką. Dla Polski oznaczało to nowe zniewolenie i przebudowę ustroju kraju. Po 1945 r. sukcesywnie przejmująca władze w Polsce partia komunistyczna wprowadzała rozwiązania systemowe będące odwzorowaniem ustroju ZSRR.

Czy w realiach lat 1945–1953 było możliwe utworzenie organizacji niepodległościowej, która mogłaby z sukcesem podjąć walkę o wyzwolenie Polski spod jarzma komunistycznego? Współczesny stan badań nad Polską w okresie stalinizmu zdaje się negować wspomnianą możliwość. Nie brakowało jednak idealistów, którzy gotowi byli podjąć takie wyzwanie. Jednym z nich był Roman Kisiel – działacz stronnictw ludowych, który założył organizację niepodległościową o nazwie Polskie Powstańcze Siły Zbrojne (PPSZ) działającą na przełomie lat 40. i 50. ubiegłego wieku na terenie południowo-wschodniej Polski.

Autor przyjął następujące pytania badawcze: 1) jakie były przesłanki działalności R. Kisiela motywujące go do trwania w opozycji do komunistycznej władzy i walki o Polskę niezależną oraz demokratyczną? 2) czy jest możliwa jednoznaczna ocena postaci Kisiela w kontekście posiadanych na jego temat informacji?

Niniejszy tekst jest kolejnym etapem badań autora nad działalnością PPSZ¹. W ramach prezentowanego tekstu autor skupił się głównie na postaci twórcy i przywódcy PPSZ, natomiast elementy dotyczące tej organizacji niepodległościowej stanowią tło uzupełniające tekst, gdyż jej działalność autor przedstawił w swoich wcześniejszych publikacjach.

¹ A. Machniak, *Eugeniusz Kondziolka, Moje wspomnienia*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2014, t. XXVI; tenże, *Polskie Powstańcze Siły Zbrojne – charakterystyka organizacji*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2015, nr 20; tenże, *Eugeniusz Kondziolka – życie i działalność w Polskich Powstańczych Sił Zbrojnych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2013–2014, nr XXIV; tenże, *Kombinacja operacyjna pionu III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego na przykładzie rozpracowania organizacji podziemnej Polskie Powstańcze Siły Zbrojne*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2019, nr 2. Należy zaznaczyć, że pierwszą osobą, która swoje zainteresowania badawcze poświęciła PPSZ, był potomek jednego z członków tej organizacji: M. Koba, *Polskie Powstańcze Siły Zbrojne*, Rzeszów 1998. Informacje na temat tej organizacji odnaleźć można w publikacji Jana Pisulińskiego: J. Pisuliński, *Konflikt polsko-ukraiński w powiecie przemyskim zimą i wiosną 1945 roku i udział w nim grupy Romana Kisiela „Sępa”*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 4/2. Istotny jest wkład badawczy dotyczący działalności PPSZ ze strony Ireny Kozimali: I. Kozimala, *Żołnierze Wyklęci. Z dziejów partyzantki antykomunistycznej w powiecie przeworskim 1944–1956*, Przeworsk 2016 oraz Mirosława Surdeja: M. Surdej, *Polskie Powstańcze Siły Zbrojne – próba odbudowania chłopskiej konspiracji zbrojnej w Polsce w początku lat pięćdziesiątych XX wieku [w:] Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944/1945–1989)*, red. A. Indraszczyk, M. Krzysztofinski, Warszawa–Rzeszów 2014.

Artykuł opracowany został na podstawie analizy materiałów źródłowych zdeponowanych w archiwum IPN. Niebagatelny wpływ na zainteresowania badawcze działalnością PPSZ ze strony autora tekstu miały osobiste spotkania w latach 2012–2018 z ostatnim żyjącym wówczas członkiem tej organizacji – mjr. rez. Eugeniuszem Kondziołką ps. „Kem”, który dostarczył bezcennych i wiarygodnych informacji na temat PPSZ.

Roman Kisiel ps. „Sęp”, „Dźwignia” – działacz ludowy, polityk, konspirator. Marzyciel, patriota czy cynik?

Lata 1945–1947 to czas dla Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) poświęcony nieustającej walce. Po pierwsze, był to etap zmagani ukierunkowanych na uzyskanie poparcia polskiej wsi i wyzwanie dla lubelskiego Stronnictwa Ludowego. Po drugie, to czas konfrontacji z Polską Partią Robotniczą, nierówna walka z nagonką i represjami komunistycznych władz. Po trzecie, to porażka związana z referendum ludowym. Po czwarte, to z góry skazane na klęskę wybory do Sejmu Ustawodawczego. Była to strategiczna dla PSL i większości społeczeństwa walka, która jednak zakończyła się porażką. Czas od stycznia do października 1947 r. to już tylko okres agonii stronnictwa. Punktem krytycznym był wyjazd Stanisława Mikołajczyka z Polski, co w zasadzie kończyło etap walki PSL z budowanym systemem komunistycznym w kraju (Grosicka, 2009, s. 38).

W Polsce natychmiast komuniści podjęli starania w zakresie budowy systemu wzorowanego na ustroju ZSRR. W tym samym czasie Kisiel powziął decyzję o ponownym przejściu do podziemia. Warto prześledzić, jakie drogi życiowe skłoniły go do podjęcia tej decyzji.

Roman Kisiel urodził się w 1916 r. w niewielkiej wsi Bystrowice położonej blisko Jarosławia. Edukację szkolną zakończył na etapie siedmiu klas szkoły podstawowej, a przed wybuchem II wojny światowej pracował jako kupiec. W 1931 r. został działaczem ruchu ludowego. W latach 1938–1939 służył w stopniu kaprała w 10. Dywizji Taborowej z miejscem dyslokacji w Radymnie. Po zakończeniu kampanii wrześniowej przez pierwsze lata okupacji był właścicielem sklepu, który prowadził wraz z żoną w miejscowości Orły w okolicach Przemyśla. W 1942 r. został członkiem konspiracyjnych Batalionów Chłopskich (BCh) i przez następne dwa lata tworzył ich struktury w powiecie przemyskim. W 1944 r. doprowadził do powstania w powiecie przemyskim Ludowej Straży Bezpieczeństwa. W tym samym roku wraz z oddziałami Armii Krajowej był organizatorem akcji „Burza” na obszarze powiatu

przemyskiego. Latem 1944 r. piastował stanowisko komendanta Milicji Obywatelskiej powiatu przemyskiego. Następnie rozpoczął działalność skierowaną zarówno przeciwko Ukraińcom, jak i oddziałom sowieckim. W 1945 r. podjął decyzję o ujawnieniu oddziału, którym dowodził, przed Urzędem Bezpieczeństwa (UB) w Przemyślu. W 1945 r. zajmował stanowisko prezesa PSL w Przemyślu. Był kilkakrotnie aresztowany przez UB za działalność propagandową, a po zwolnieniu z więzienia wyjechał do Kamiennej Góry (AIPNOR, 050/1938, s. 14).

W okresie II wojny światowej, należąc do BCh, Kisiel po raz drugi zawarł związek małżeński. Jego druga żona również działała w BCh. Przed wyjazdem do Kamiennej Góry Kisiel przez pewien okres był pracownikiem w Przedsiębiorstwie Wodociągów i Kanalizacji w Przemyślu (Kondziołka, 2014). Z polecenia PSL w 1945 r. pracował ponadto w Urzędzie Ziemskim w Przemyślu (AIPNOR, 042/680, s. 8).

Kisiel pochodził z rodziny chłopskiej kultywującej z dziada i pradiada zwyczaje i praktyki religijne. Kwestie te odgrywały w jego życiu istotną rolę, co ukazane zostanie w dalszej części tekstu, podczas przytoczenia pisania przez Kisiela roty przysięgi PPSZ. Otoczenie, w jakim wzrastał Kisiel, cechowały zwyczaje opisane w następujący sposób przez jednego z galicyjskich działaczy ludowych: „Ludność była uczciwa, pracowita, pobożna. O każdej porze roku budziła się ze snu bardzo wcześnie, zazwyczaj z pierwszym paniem koguta, a każdy dzień rozpoczynała śpiewaniem godzinek. Tak samo mając udać się na spoczynek, nabożną pieśnią dzień kończyła” (Kuraś, 1925, s. 28).

Zasady moralne panujące w środowisku, z jakiego wywodził się Kisiel, kształtowały jego osobowość zgodnie z uwagami zapisanymi przez innego działacza ludowego pochodzącego z tego samego regionu Polski: „Owszem, każdy człowiek nawet w najgorszych warunkach urodzony, może stać się pożytecznym otaczającemu go społeczeństwu, jeżeli tylko zechce nad sobą pracować, a nie wyzbędzie się głębokich zasad moralności i wiary w Boga, jakie wyssał z mlekiem matki, wtedy może wyrobić w sobie charakter i silną wolę, może poznać swój cel prawdziwy i wtedy dopiero staje się naprawdę silnym człowiekiem” (Magryś, 1932, s. 97). Zjawisko kultury ludowej bywa zazwyczaj definiowane jako suma wytworów powstałych w ramach wiejskiej społeczności regionalnej. Czasem postrzegana jest jako zbiór norm, wzorów oraz wartości rozwiniętych przez warstwę chłopską (Wichmanowski, 2020, s. 180).

Po przekroczeniu przez wojska sowieckie dawnej wschodniej granicy Polski Kisiel idealistycznie wierzył, że będzie uczestniczyć wraz z nimi w tworzeniu „Polski wolnej i ludowej”. Był pewien, że zarówno on sam, jak również jego współtowarzysze broni, których określał mia-

nem „żołnierzy bez mundurów”, wniosą istotny wkład w odbudowę kraju (Kisiel, 1969, s. 342). Rozczarowanie nowymi realiami politycznymi przyszło bardzo szybko.

Latem 1945 r. UB uzyskała informacje wskazujące, iż Kisiel, jako komendant BCh działających na terenie powiatów jarosławskiego i przemyskiego w okresie okupacji niemieckiej, był wrogo nastawiony do oddziałów AL oraz nazywał ich „komunistami i zdrajcami narodu polskiego”. Ponadto postrzegano go jako działacza skrajnie antyukraińskiego. W 1945 r. UB w Przemyśle gromadził informacje o prowadzeniu przez Kisielą wrogiej agitacji w stosunku do ustroju komunistycznego oraz ZSRR (AIPNOR, 0094/107, s. 5).

Trafnie zauważył Bogusław Wójcik: „przemawiający w czasie kongresu ludowców w Warszawie w 1946 r. delegat Rzeszowszczyzny, Roman Kisiel, mówił, że lokalne władze, które nie potrafiły zapewnić bezpieczeństwa Polakom w czasie wysiedlania ludności ukraińskiej do ZSRS, koncentrują się na szykanowaniu działaczy PSL: «Przed naszym odjazdem na Kongres na terenie Przemyśla funkcjonariusze bezpieczeństwa zgłaszali się pięciokrotnie po listę delegatów i gości na Kongres. Nie wydałem listy, bo uważałem, że takie ustne zarządzenie nie jest ważne. Po naszym odjeździe przyszli nas aresztować, porozrzucali przy tym amunicję, co mogłoby wskazywać, że była broń»” (Wójcik, 2009, s. 60).

Jan Pisuliński twierdzi, że Kisiel 29 kwietnia 1946 r. został zatrzymany przez UB w Przemyśle, prawdopodobnie z powodu swojej interwencji w sprawie aresztowanych członków BCh, którzy zostali zatrzymani prewencyjnie przed referendum. Pomimo uzyskania w śledztwie zeznań o jego zaangażowaniu w licznych akcjach przeciwko ludności ukraińskiej wkrótce został zwolniony ze względu na zobowiązanie do współpracy, której jednak nie podjął. 7 października 1947 r. ponownie był aresztowany wspólnie z żoną i szwagrem za działalność w WiN, ale sprawa została umorzona w następnym roku (Pisuliński, 2005, s. 118).

W 1947 r. UB prowadzący inwigilację Kisielą uznał, że jego wystąpienie z szeregów PSL miało na celu zapewnienie mu uniknięcia konsekwencji. Według informacji posiadanych przez UB stan taki trwał do 1949 r., a w okresie tym Kisiel zajmował się głównie propagowaniem „szeptanej propagandy antypaństwowej”, krytykując ZSRR i wygłaszając opinie o zbliżającym się kolejnym konflikcie zbrojnym (AIPNOR, 0094/107, s. 5).

Paweł Fornal podaje, że Kisiel od 23 września 1949 r. był informatorem UB o pseudonimie „Korfanty”, pozyskanym z wykorzystaniem materiałów kompromitujących przez st. referenta Sekcji 5 Wydziału IV

WUBP we Wrocławiu chor. Kazimierza Grotowskiego. Po werbunku Kisiel jednak zdołał uciec wraz rodziną z Wrocławia i ukrywał się w województwie rzeszowskim w powiatach przemyskim, jarosławskim i przeworskim, tworząc organizację podziemną (Fornal).

Analiza materiałów znajdujących się w archiwum IPN faktycznie wskazuje, że Kisiel w dniu 23 września 1949 r. po przeprowadzonej z nim rozmowie podpisał własnoręcznie zobowiązanie o współpracy z UB, przyjmując pseudonim „Korfanty”. W raporcie z werbunku znajdują się uwagi funkcjonariusza UB, iż Kisiel chętnie rozmawiał o nieprawidłowościach w gospodarce narodowej i wskazał na pewną kobietę, która w czasie okupacji współpracowała z Niemcami, a w obawie przed ACz uciekła do Wrocławia (AIPNOR, 0094/107, s. 5). Czy Kisiel podjął faktyczną współpracę z UB, czy też była to forma jego gry z aparatem bezpieczeństwa? Autor tekstu nie odnalazł jednak żadnych materiałów i informacji potwierdzających fakt prowadzenia współpracy i przekazywania przez TW ps. „Korfanty” jakichkolwiek informacji w 1949 r. i w ciągu kilku kolejnych lat. Zdaniem autora nie ma materiałów precyzujących rzekome przesłanki kompromitujące Kisielea i brakuje wskazań, jaka mogła być ich „kategoria”: sprawy obyczajowe?, polityczne?, finansowe? Kwestia współpracy Kisielea z UB została opisana w innych dokumentach wytworzonych przez SB w latach sześćdziesiątych, o czym będzie mowa w dalszej części tekstu.

Istnieją pewne rozbieżności co do daty utworzenia przez Kisielea PPSZ. Autor tekstu w ramach własnych badań oraz dyskusji z kurierem tej organizacji Kondziołką ps. „Kem” przychyliła się do opinii, iż był to rok 1949.

Kondziołka podczas swojej pracy w 1949 r. w Kamiennej Górze kontaktował się z Kisielem, który w tym samym czasie przebywał we Wrocławiu. Na podstawie rozkazu Kisielea Kondziołka rozpoznawał w gronie swoich przyjaciół ewentualnych kandydatów do działalności w PPSZ (Kondziołka, 2014). Również Kisiel, ps. konspiracyjny „Dźwignia”, w trakcie późniejszych zeznań podczas śledztwa prowadzonego przez UB zeznał, że geneza tej organizacji sięga końca 1949 r., kiedy podjął decyzję o ukryciu się. Przebywając na terenie powiatu przemyskiego i analizując pojawiające się informacje o nadchodzącym konflikcie militarnym i rosnącym niezadowoleniu społecznemu, Kisiel rozpoczął organizować struktury podporządkowanej mu organizacji konspiracyjnej. PPSZ miały za cel w przyszłości objąć na wypadek wojny władzę w Polsce po obaleniu ustroju komunistycznego. Dodatkowo utworzenie organizacji dawało Kisielowi możliwość lepszego działania w jej ramach w podziemiu niepodległościowym. Organizacja miała być

utworzona w oparciu o kadry BCh, SL i PSL. Jako zasadniczy kierunek działania Kisiel zaplanował stworzenie struktur PPSZ na terenie województwa rzeszowskiego. Sam awansował się do stopnia pułkownika i komendanta PPSZ, jak również przygotował podstawowe wymagania strukturalno-propagandowe (AIPNOR, 050/1938, t. IV, s. 241).

Zaostrzający się kurs polityki wewnętrznej komunistów w radzieckiej strefie wpływów związany był jednocześnie z rosnącym napięciem w stosunkach międzynarodowych. Polityka Józefa Stalina ukierunkowana była na stworzenie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej systemu państw zależnych, przy jednoczesnym wpływie na Niemcy. Działania te również miały aspekt maksymalnego wykorzystania krajów satelickich w sferze gospodarczej oraz przeciwstawienia się potencjalnemu wzrostowi pozycji militarnej i ekonomicznej państw Europy Zachodniej (Friszke, 2003, s. 163). Zasadniczą przesłanką działalności Kisielia była walka z ustrojem komunistycznym, zwalczanie uspołdzielczenia wsi i poparcie dla PSL S. Mikołajczyka. Realizację powyższych celów Kisiel wiązał z wybuchem kolejnego konfliktu zbrojnego (AIPNOR, 05/55, s. 155).

Kisiel, zafascynowany lekturą książki *Powstanie 1863 roku*, na jej podstawie przyjął nazwę swojej organizacji, bowiem na jej kartach odnalazł pewną organizację powstańczą o takiej właśnie nazwie. Zaplanował, iż PPSZ zbudowane zostaną na gruncie chłopskim, gdyż był przekonany, iż przed pierwszą wojną światową rządziła sanacja, po drugiej rządzi robotnicy, a po trzeciej wojnie światowej będą rządzić chłopi. Kadry PPSZ miały być utworzone z byłych żołnierzy AK i BCh. Jednym z priorytetowych celów działalności organizacji miało być przygotowanie gruntu pod zdobycie władzy przez PSL. Kisiel nie zamierzał natomiast organizować akcji z użyciem broni palnej i takie plany budziły sprzeciw młodszych członków organizacji (Koba, 1998, s. 18). Opracował ponadto słowa przysięgi PPSZ, które brzmiały następująco: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu i ziemi broczącej w krwi, Narodowi polskiemu uciemienionemu w jarzmie dyktatury bolszewickiej, że nie skalam imienia Polaka, że będę wiernie służył w szeregach powstańczych. Rozkazy przełożonych i dowódców będę wykonywał szybko i sumiennie. Będę walczyć i mścić się tak, abym mógł pomścić śmierć i krzywdy najlepszych synów i córek Ojczyzny pomordowanych w więzieniach i kaźniach UB i NKWD. Tajemnic organizacyjnych i w ogóle co mi jest wiadome o Polskich Powstańczych Siłach Zbrojnych nie zdradzę tak do osób znajomych, jak i krewnych, a w razie zdrady odpowiadam życiem własnym. Biorę sobie za punkt honoru walczyć w szeregach Polskich Powstańczych Sił Zbroj-

nych przeciwko reżimowi komunistycznemu o niepodległość Ojczyzny, tak abym mógł żyć i umierać, jako prawy żołnierz Polski. Tak mi dopomóż Bóg i Przenajświętsza Męka Syna Jego” (AIPNOR, 05/55, s. 154). Wartości, w których wzrastał Kisiel i które były fundamentem jego postawy, jawnie kolidowały z realizowaną przez komunistów polityką.

Kisiel opracował rotę przysięgi PPSZ, pozostając wierny tradycjom ruchu, z którego się wywodził. Nie sposób nie zgodzić się z J. Gmitrukiem twierdzącym, że „od początku swego istnienia chłopski ruch polityczny opierał się na wartościach narodowych, chrześcijańskich i ludowych, aktywnie uczestnicząc w życiu społeczno-politycznym narodu, w pracy i w walce o wolność i suwerenność państwa polskiego, w walce przeciwko krzywdzie i niesprawiedliwości, kształtując postawy patriotyczne i obywatelskie mieszkańców wsi” (Gmitruk, 2013, s. 115). Najbardziej drastycznym aspektem systemu komunistycznego w Polsce było skonsolidowanie haseł propagandowych. Widoczny jeszcze w drugiej połowie lat czterdziestych pluralizm poglądów w życiu publicznym zamarł prawie całkowicie poza nielicznymi publikacjami katolickimi. Dopuszczalną ideologią został tylko i wyłącznie marksizm w dogmatycznym wydaniu i jego interpretacji, oficjalnie głoszony poprzez hasło marksizmu-leninizmu (Kaczmarek, 2014, s. 587).

Kisiel pozyskiwał nowych członków organizacji i realizował czynności związane z tworzeniem struktur PPSZ. Jednym z pierwszych, który zgłosił akces w szeregi PPSZ, był były funkcjonariusz UB Henryk Tadda. Przyjęty został do PPSZ w styczniu 1951 r. wraz ze swoją żoną Janiną. Przyjął ps. „Słowik” i funkcję komendanta obwodu przeworskiego. Natomiast żona H. Taddli odpowiadała w PPSZ za system łączności. Tadda przy wykorzystaniu swoich kontaktów w UB werbował między innymi aktualnych lub byłych funkcjonariuszy do współpracy z PPSZ. Jednym z nich był były funkcjonariusz UB w Przeworsku Walerian Lichtarski (AIPNOR, 050/1932/2, s. 56).

Latem 1951 r. Kisiel zwerbował w szeregi organizacji oficera Wojska Polskiego kpt. Kazimierza Zakrzewskiego, który zajmował stanowisko dowódcy kompanii w jednej z jednostek wojskowych w Przemysłu. K. Zakrzewski był spokrewniony z innym członkiem tej organizacji Wiesławem Woszczakiem i dzięki niemu po raz pierwszy spotkał się z Kisiem w Zagórzcu w marcu 1950 r. Do ich następnego spotkania doszło w lipcu 1951 r. w Piotrkowie. W trakcie tego spotkania Zakrzewski złożył przed Kisiem przysięgę i obrał pseudonim konspiracyjny „Wiech” (AIPNOR, 050/1938/1, s. 158–160).

Czas od końca 1950 r. do wczesnej jesieni 1951 r. to okres aktywnej działalności Kisiela na terenie wschodniej części województwa rze-

szowskiego. W obawie przed aresztowaniem często zmieniał miejsca pobytu, pozostawał w ukryciu, a kontaktował się głównie z osobami, jakie znał z czasów okupacji i działalności w BCh. W październiku 1950 r. Kisiel ukrywał się w Zagórzcu w domu Kołczów. Pobyt w Zagórzcu wykorzystał jako postój w drodze do Manasterza, gdzie mieszkała jego rodzina. Pozostawił również list, który polecił dostarczyć do H. Tadli przebywającemu w tym czasie w Hucisku (AIPNOR, 042/680, s. 1–2).

Istnieją przesłanki do przyjęcia tezy, iż UB wpadł na trop działalności Kisiela po aresztowaniu w lutym 1951 r. w Sońnicy koło Jarosławia jego bliskiego współpracownika Andrzeja Nowaka. Wymownym sygnałem było następnie tajemnicze uwolnienie Nowaka i jego ucieczka. Jako zastępca Woszczaka dużo wiedział o PPSZ i mógł informować UB (Koba, 1998, s. 58–59). Podobne przypuszczenia towarzyszyły Kisielowi i dlatego wydał on polecenie zlikwidowania Nowaka pod zarzutem nieuprawnionego opuszczenia miejsca pobytu i zdrady organizacji (AIPNOR, 0094/107, s. 14).

Plany Kisiela były ukierunkowane na jak największe rozbudowanie organizacji pod względem liczebnym. Celu tego nie zdołał dokonać, ponieważ od chwili rozpoczęcia konspiracyjnej działalności PPSZ były praktycznie kontrolowane przez agenturę Wydziału III WUBP w Rzeszowie oraz Departamentu III MBP (AIPNOR, 05/55, s. 155). Zakres tych działań cechował aktywność komunistycznego aparatu represji.

Do 1948 r. UB kierował swoje zainteresowania na ugrupowania negujące reżim komunistyczny, po 1948, wraz z uwzględnieniem teorii rozgałęzionych spisków, próbował penetrować całe społeczeństwo (Friszke, 2003, s. 203). Informatorzy UB przekazywali dane o zamiarach Kisiela nawiązywania kontaktów międzynarodowych. Według informacji agenturalnych kontakty międzynarodowe były nawiązywane przez mieszkankę Przemyśla Petronelię Łoziak. Wymieniona miała mieć rzekomo krewnego pracującego w jednej z ambasad na terenie Polski. Według informacji posiadanych przez UB Kisiel również w tym okresie nawiązywał kontakty z organizacjami podziemnymi, które miały utrzymywać kontakty międzynarodowe. W efekcie tych starań miał organizować miejsca zrzutów z samolotów środków pola walki. Agent ps. „Krysia” donosił, że kpt. Zakrzewski dostarczał dla PPSZ z magazynów wojskowych rakietnice, amunicję i mapy (AIPNOR, 050/1938, s. 127).

W listopadzie 1951 r. Kisiel ukrywał się między innymi w Kańczuzce w gospodarstwie Karoliny Kował. W obawie przed UB czasowo przebywał ponadto w pobliskiej Sieteszy. Sytuacja ta była pokłosiem informacji, iż UB planuje akcje przeciwko jego organizacji w okolicach Manasterza. W opinii Kisiela informacje te jasno sugerowały, że UB rozpracowywało PPSZ (AIPNOR, 050/1938, s. 244).

Przez kilka ostatnich tygodni 1951 r. Kondziołka ps. „Kem” na rzeckome zlecenie Kisiela realizował zadania kurierskie inspirowane w całości przez UB. Realizowane one były przez UB faktycznie w trakcie kombinacji operacyjnej przy wykorzystaniu agenta ps. „Robak”, który w kontaktach z kurierem PPSZ występował pod pseudonimem „Mieczysław”. W ramach kombinacji operacyjnej UB rozpoznawał działalność Kondziołki. Ostatnim etapem działań UB miało być rozbitcie PPSZ i aresztowanie jej członków (AIPNOR, 05/55, s. 160).

Jako jeden z pierwszych zatrzymany został 3 listopada 1951 r. kpt. Zakrzewski. Do UB zaczęły wpływać donosy pisane przez pozostających w nieformalnym związku Janinę Tadle i Woszczaka, w których informowali o miejscach pobytu Kisiela. Zamierali ułatwić UB aresztowanie Kisiela, po czym sami planowali się ujawnić. J. Tadle zaczęła postrzegać Kisiela jako człowieka, który otumaniał ludzi i pod przykryciem działalności politycznej wyłudzał od nich noclegi, żywność i pieniądze. Na decyzję Tadle wpłynął fakt, iż była w ciąży z Woszczakiem. UB w dniu 2 grudnia 1951 r. aresztował Woszczaka i J. Tadle w czasie podróży podstawionym w tym celu samochodem wojskowym w Muniu. 8 grudnia 1951 r. w Przemyślu UB aresztował Kisiela (Koba, 1998, s. 62–63).

W dniu 31 stycznia 1952 r. UB aresztowało pozostałych członków PPSZ, co w praktyce oznaczało koniec jej działalności. W tym dniu aresztowano łącznie 75 osób podejrzanych o działalność w PPSZ. Rewizje oraz aresztowania dokonane przez UB skutkowały przejściem dokumentów PPSZ w postaci archiwum Kisiela, na które składały się różne dokumenty tej organizacji. Ponadto skonfiskowano jeden karabin KbK i trzy automaty PP (AIPNOR, 050/1938, s. 186).

UB, oceniając swoje działania w zakresie rozpracowania PPSZ, stwierdził, że czynności śledcze były efektem wcześniejszych pozytywnie zaplanowanych czynności operacyjno-rozpoznawczych. Największym wyzwaniem dla UB było w trakcie inwigilacji PPSZ uplasowanie w jej strukturach agentury i zneutralizowanie aktywności jej kierownictwa (AIPNOR, 05/55, s. 161–162). Kisiel w czasie pierwszych przesłuchań próbował różnych wybiegów celem oszukania funkcjonariuszy UB prowadzących śledztwo, np. odgrywał rolę wariata oraz głuchoniemego – nie dało to jednak żadnego efektu (Kondziołka, 2014).

Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie wyrokiem z 3 kwietnia 1953 r. orzekł następujące kary: Kisiel – kara śmierci, Zakrzewski – kara śmierci, Tadle – kara śmierci, Woszczak – kara śmierci. W wyniku apelacji złożonych przez adwokatów doszło do zmiany orzeczonych wyroków: Kisiel – piętnaście lat pozbawienia wolności, Zakrzewski – siedem

lat pozbawienia wolności, Woszczak – piętnaście lat pozbawienia wolności (Koba, 1998, s. 64). Ogłoszona amnestia skutkowałą dalszym złagodzeniem wyroków dla członków PPSZ. 9 grudnia 1955 r. zwolniono z więzienia Zakrzewskiego. Woszczak został warunkowo zwolniony 12 czerwca 1956 r., Tadla opuścił więzienie 10 listopada 1956 r., natomiast Kisiel zwolniony został z odbywania kary pozbawienia wolności 12 grudnia 1956 r. (Koba, s. 65–66).

Po wyjściu z więzienia Kisiel zawarł po raz trzeci związek małżeński, mieszkał przez pewien okres w Radymnie, a następnie w Przemyślu, gdzie krótko pracował w przedsiębiorstwie wodociągów. W rozmowach z bliskimi mu osobami zwierzał się, że jest cały czas obserwowany przez SB. Polityka ciągle była w obrębie jego zainteresowania. W rozmowach ze swoim dawnym kurierem z PPSZ Kondziołką ps. „Kem” twierdził, że podjął starania o przyjęcie w szeregi PZPR, ale mu odmówiono. Chciał rozpoznawać działalność partii od wewnątrz i w związku z tym zachęcał swojego dawnego kuriera do wstąpienia w szeregi PZPR i przekazywania mu informacji o sytuacji w partii (Kondziołka, 2014).

Najbliższa rodzina Kisiela była poddawana szykanom ze strony władz komunistycznych. On sam pośród swoich krewnych miał opinię człowieka, który poświęcił życie i losy swojej rodziny w walce o wolność Polski. Wśród jego krewnych byli jednak i tacy, którzy uważali go za człowieka z zaburzeniami psychicznymi powstałymi w wyniku pobytu w więzieniu i śledztwa, któremu był poddany (AIPNOR, 00733/573, s. 1–3).

W 1957 r. organy bezpieczeństwa odnotowały, iż Kisiel podejmuje pierwsze kroki celem rehabilitacji swojej osoby i uzyskania odszkodowania za wcześniejszą działalność polityczną oraz pobyt w więzieniu. Wstępuje do ZBOWiD, w którym zostaje przewodniczącym Zarządu Powiatowego w Przemyślu. W 1965 r. SB ponownie zainteresowała się jego osobą. Według dokumentów Wydziału III KW MO w Rzeszowie Kisiel jako TW ps. „Roman” pozyskany został do współpracy celem przekazywania informacji do Sprawy Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Sprawca”. Z dokumentów SB wynika, że za pierwszy rok współpracy TW ps. „Roman” oceniany był pozytywnie. Jednocześnie SB realizowała ciągłą kontrolę Kisiela, stosując obserwację, kontrolę korespondencji oraz środki techniki operacyjnej. Szukano zarazem na jego osobę materiałów kompromitujących, odnotowując jego rzekome skłonności do kobiet oraz alkoholu (AIPNOR, 0094/107, s. 9–10).

Warto w tym miejscu poświęcić nieco więcej uwagi materiałom aparatu bezpieczeństwa poświęconym współpracy Kisiela z SB jako TW ps. „Roman”. W materiałach tych nie odnajdujemy wyjaśnienia, gdzie, kie-

dy i na jakiej podstawie Kisiel został „podjęty” do współpracy z SB. Zdaniem piszącego te słowa brakuje formalnych dokumentów, takich jak raport o werbunek i raport z werbunku. Brakuje jakichkolwiek dokumentów związanych z planem szkolenia, wykorzystania i systemu łączności. Brakuje zasadniczego dokumentu, to jest własnoręcznie podpisanego oświadczenia o współpracy z SB i obraniu pseudonimu, zgody na realizację zleczanych przez SB zadań i zachowania faktu współpracy w tajemnicy przed osobami trzecimi. Niestety na tak skonstruowane uwagi nie odnajdujemy w dokumentach SB odpowiedzi.

W 1967 r. SB negatywnie oceniała Kisiela jako TW ps. „Roman”. W drugiej charakterystyce sporządzonej za kolejny rok współpracy odnotowano, że współpraca z TW ps. „Roman” jest niesystematyczna, nieefektywna i nie przynosi zakładanych celów. Powodem przedmiotowej oceny była stwierdzona przez SB nielojalność TW ps. „Roman”, gdyż Kisiel między innymi nie chciał donosić na jednego z byłych dowódców podziemia zbrojnego z lat okupacji niemieckiej, który był przez SB rozpracowywany. Kisiel w tej charakterystyce został oceniony jako TW, który przekazywał fałszywe informacje lub je zmyślał. Informacje przekazywane przez TW ps. „Roman” zostały ponadto ocenione jako ogólne i mało istotne (AIPNOR, 0094/107, s. 11).

W 1970 r. SB uznała, że Kisiel w roli TW ps. „Roman” pomimo posiadania możliwości działań informacyjnych i rozpracowywania środowisk osób związanych z dawnym podziemiem niepodległościowym nie realizuje poprawnie zleczanych zadań. Prowadzona równolegle kontrola jego osoby wskazywała na brak lojalności wobec SB (AIPNOR, 0094/107, s. 47).

W 1991 r. Sąd Wojewódzki w Rzeszowie stwierdził nieważność wyroku byłego Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie z 3 kwietnia 1953 r. oraz postanowienia Naczelnego Sadu Wojskowego z 9 września 1953 r. w stosunku do Kisiela i uznał, że zarzucana mu kontrrewolucyjna działalność w PPSZ od 1950 do 1951 r. była w rzeczywistości działaniem na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego (AIPNOR, 733/101, s. 20).

Zakończenie

Stalinizacja Polski w latach 1948–1955 była ekstremalną próbą stworzenia w kraju modelu politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturowego wzorowanego na rozwiązaniach sowieckich. Zakres zniewolenia Polski dotarł w tym czasie do punktu kulminacyjnego. Polska została pozbawiona suwerenności, a przyjęty system monopartyjnego

kierowania krajem przez komunistów ukierunkowany został na destabilizację dotychczasowej tożsamości społeczno-kulturalnej społeczeństwa polskiego. Trwale zakorzenienie stalinizmu w Polsce skutkowałoby procesem niszczenia tkanek społecznych i sowietyzacja kraju miałaby dużo szerszy zasięg, a przerwanie ciągłości kultury i tradycji byłoby niezmiernie trudne do odtworzenia (Friszke, 2003, s. 214).

Roman Kisiel ps. „Korfanty”, „Sęp”, „Dźwignia” był jednym z tych, którzy przeciwstawili się narzucanemu przy pomocy bagnetów sowieckich ustrojowi Polski po 1945 r. Był również tym, który podobnie jak i wielu innych naiwnie wierzył w pomoc sojuszników z Zachodu. W postępującym procesie stalinizacji Polski działalność tak nielicznej i słabej organizacji, jak PPSZ ukierunkowane na demontaż komunizmu w Polsce, była praktycznie nierealna. W tym aspekcie można postrzegać Kisielę jako działacza politycznego i konspiratora, który błędnie interpretował sytuację w Polsce i na świecie. Kontrowersje dotyczące jego osoby w opinii wielu badaczy związane są z jego działalnością wobec oddziałów UPA i ludności ukraińskiej w latach okupacji i po jej zakończeniu. Są to kontrowersje zdaniem autora tekstu adekwatne do emocji towarzyszących zawiłym i bolesnym stosunkom polsko-ukraińskim w XX w. Postać Kisielę jest poddawana krytyce w aspekcie jego skomplikowanych kontaktów z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa. Dokumenty z lat sześćdziesiątych wytworzone przez SB zdają się świadczyć o jego współpracy z SB. Czy jednak nie była to specyficzna forma gry zaplanowanej przez Kisielę? Niestety nie można na tak skonstruowane pytanie odpowiedzieć w sposób jednoznaczny.

W dokumentach źródłowych można wytypować lapidarne informacje pochodzące od osób współpracujących z Kisielę, iż postrzegali go negatywnie, jako osobę, która działalność konspiracyjną traktowała do realizacji partykularnych celów, takich jak utrzymanie i zarobkowanie. Należy jednak kategorycznie zaznaczyć, że analiza dokumentów wytworzonych przez komunistyczny aparat represji, a dotyczących działalności PPSZ nie umożliwia w jakimkolwiek zakresie potwierdzenia tych insynuacji. Pewne trudności powoduje ocena życia prywatnego Kisielę – w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa można postrzegać go jako człowieka mającego skłonności do alkoholu i kobiet, o czym wspomniano powyżej. W dokumentach tych nie można jednak odnaleźć wytłumaczenia tych informacji ze względu na ich lakoniczność i małą precyzyjność. Badaczowi trudno wyjaśnić prywatne wątki w życiu Kisielę – trzykrotne małżeństwo, co może być postrzegane jako kolizja z wartościami chrześcijańskimi i postawą ideową. W tym przypadku brakuje w dokumentach UB informacji na ten temat, co również stanowi dowód na pewne luki w rozpracowaniu jego osoby.

Polityczne i ideologiczne przesłanki działalności Kisiela motywujące go do trwania w opozycji do komunistów oraz walki o Polskę niezależną i demokratyczną wynikały z jego przekonania, iż wolna Polska może powstać tylko wtedy, kiedy o jej rządach decydować będzie „lud”. Dla Kisiela niepodległe państwo stanowiło najwyższą wartość – podobnie jak dla wielu innych ludowców. Był przekonany, że to właśnie chłopcy mogą uczynić Polskę wolną i sprawiedliwą. Kisiel, podobnie jak inni ludowcy w przeszłości, w obliczu zagrożenia państwa stanął do walki o demokrację i wolność. W rezultacie poniósł określone konsekwencje.

Współpracujący z Kisielom członkowie PPSZ byli przekonani, że walczyli o Polskę wolną i demokratyczną. Z ich wspomnień, przedstawianych po wielu latach od zakończenia II wojny światowej, wynika, iż w ich ocenie działalność w PPSZ miała sens. Czekali na wybuch nowej wojny, która przyniesie Polsce wolność, i byli przekonani, że doprowadzą w perspektywie do obalenia ustroju. Ponadto wierzyli również w to, że Kisiel nigdy ich nie oszukał. Wyrażali swojej przekonanie, że realia lat, w jakich działały PPSZ, oraz przemoc komunistycznego aparatu bezpieczeństwa wymuszały na Kisielu określone metody działania (Kondziołka, 2014).

Bibliografia

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Oddział Rzeszów (AIPNOR). 050/1938, Charakterystyka Romana Kisiela z dnia 26 czerwca 1951 r.
- AIPNOR. 042/680, Protokół przesłuchania świadka Romana Kisiela z dnia 5 marca 1952 r.
- AIPNOR. 050/1938, T. IV, Protokół przesłuchania podejrzanego Romana Kisiela z 8 grudnia 1951 r.
- AIPNOR. 050/1938, T. V, Raport do Departamentu III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 31 stycznia 1952 r.
- AIPNOR. 050/1932/2, Protokół przesłuchania podejrzanego Henryka Tadli z dnia 1 grudnia 1951 r.
- AIPNOR. 050/1938/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Kazimierza Zakrzewskiego z dnia 3 listopada 1951 r.
- AIPNOR. 05/55, Charakterystyka nr 35 reakcyjnej organizacji pod nazwą Polskie Powstańcze Siły Zbrojne.
- AIPNOR. 042/680, Protokół przesłuchania podejrzanego Bronisławy Kołcz z dnia 1 stycznia 1952 r.
- AIPNOR. 050/1938, Doniesienie agenta ps. „Krysią” z dnia 13 czerwca 1951 r.
- AIPNOR. 0094/107, Raport do Szefa WUBP w Rzeszowie z dnia 11 sierpnia 1949 r.
- AIPNOR. 0094/107, Notatka służbowa dotycząca Kisiel Roman s. Wincentego, ur.1916 r., s. 14.
- AIPNOR. 0094/107, Charakterystyka Tajnego Współpracownika ps. „Roman” z dnia 28 kwietnia 1966 r.
- AIPNOR. 0094/107, Wniosek o wyeliminowanie TW ps. „Roman” z czynnej sieci agenturalnej z dnia 2 stycznia 1970 r.

- AIPNOR. 00733/101, Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Rzeszowie z dnia 14 sierpnia 1991r.
- AIPNOR. 00733/573, Pismo do Sądu Wojewódzkiego w Rzeszowie z dnia 1 listopada 1991 r.
- Fornal, P. (b.d.w.). *Michał Barć (1903–1979), żołnierz ZWZ-AK, informator, agent celny, tajny współpracownik UB-SB o pseudonimach „Andrzej” i „Bąk”*. Pobrane 11 listopada 2020 z <http://www.polska1918-89.pl/pdf/michal-barc-1903%E2%80%931979,-zolnierz-zwz-ak,-informator,-agent-celny,-tajny,4986.pdf>.
- Friszke, A. (2003). *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Wyd. Iskry, Warszawa.
- Gmitruk, J. (2013). *Zasady i symbole polskiego ruchu ludowego, Myśl Ludowa*, nr 5, Wyd. Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa.
- Grosicka, M. (2009). *Walka o demokrację. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947, Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 10–11, Wyd. IPN, Warszawa.
- Kaczmarek, R. (2014). *Historia Polski 1914–1989*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kisiel, R. (1969). *Bez munduru. My żołnierze*, Wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Koba, M. (1998). *Polskie Powstańcze Siły Zbrojne*, (praca magisterska obroniona na WSP w Rzeszowie), Rzeszów.
- Kondziołka, E., Relacja z dnia 4 września 2014 r.
- Kondziołka, E., Relacja z dnia 9 października 2014 r.
- Kondziołka, E., Relacja z dnia 18 maja 2014 r.
- Kondziołka, E., Relacja z dnia 24 maja 2014 r.
- Kuraś, F. (1925). *Przez ciernie żywota*, Wyd. J. Mortkowicza, Częstochowa.
- Magryś, F. (1932). *Żywoć chłopca działacza*, Wyd. Skł. gł. druk. nauk. we Lwowie, Lwów.
- Pisuliński, J. (2005). *Konflikt polsko-ukraiński w powiecie przemyskim zimą i wiosną 1945 roku i udział w nim grupy Romana Kisiela „Sępa”, Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 4/2 (8), Wyd. IPN, Warszawa.
- Wichmanowski, M. (2020). *Obraz kultury chłopskiej w myśli politycznej wybranych partii ludowych działających w II Rzeczypospolitej, Nowa Polityka Wschodnia*, nr 2 (25), Wyd. A. Marszałek, Toruń.
- Wójcik, B. (2009). *Nie walczymy pięścią, ale ideą...*, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 10–11, Wyd. IPN, Warszawa.

Political and ideological motivations of Roman Kisiel's activity, code names "Sęp" [Vulture] and "Dźwignia" [Lever]. A case study

Abstract

Roman Kisiel was born in 1916 in the small village of Bystrowice near Jarosław. Before the outbreak of World War II, he worked as a merchant. He also served in the Polish Army. During the war, Kisiel was active in the armed underground against the Nazi Germans who occupied Poland. He was the commander of an armed detachment that also defended the Polish population against attacks by the Ukrainian Insurgent Army troops. He continued his political and underground activities after the end of World War II. For many years he was involved in the Polish People's Party. After 1945, as an independence campaigner and organiser, he was keenly surveilled by the communist repres-

sion apparatus. At that time, Poland found itself in the sphere of influence of the USSR, which forcibly imposed a new political, social, and economic system. After the end of World War II, Kisiel was arrested and persecuted many times by the communist authorities. Being convinced of the upcoming international conflict, he founded an armed independence organization called the Polish Insurgent Armed Forces. Its goal was to fight for a free and independent Poland. This organization was infiltrated by the communist repression apparatus: as a result, Kisiel and his associates were deprived of their liberty. After his release, Kisiel continued to be persecuted by the political authorities and was of interest to the totalitarian state. His opponents accused him of treason and pursuing private goals. His close associates valued him for being faithful to his ideals and for devoting his life to fighting for a democratic Poland. The figure of Roman Kisiel is appreciated by many researchers, yet he also has strong opponents.

Key words: Roman Kisiel, Polish Uprising Armed Forces, communist repression apparatus, crackdown, independence underground, underground movement, democracy

Paweł Malendowicz*

REMINISCENCJA MARKSIZMU-LENINIZMU W XXI WIEKU? PRZYKŁAD KOMUNISTYCZNEJ PARTII POLSKI I POLSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ PARTII ROBOTNICZEJ

Streszczenie

W 2002 r. powstały Komunistyczna Partia Polski oraz Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza. Ich programy opierały się na marksizmie-leninizmie. Partie te były organizacjami marginalnymi i nieodgrywającymi istotnej roli w systemie politycznym Polski. Dokonały one pozytywnej, ale nieobiektywnej oceny okresu socjalizmu w Polsce przed 1989 r. Ocena ta została uzasadniona ideologią komunistyczną. Komunistyczna Partia Polski oraz Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza negatywnie oceniły transformację ustrojową i ekonomiczną w Polsce po 1989 r. Skrytykowały także włączenie Polski w procesy globalizacyjne, a pozytywnie oceniły politykę prowadzoną przez państwa, które nie zmieniły swoich ustrojów, jak Kuba i Korea Północna. W celu weryfikacji tej hipotezy badawczej autor zastosował metodę jakościowej analizy materiałów źródłowych, w tym dokumentów programowych i publicystyki wymienionych partii politycznych.

Słowa kluczowe: marksizm-leninizm, komunizm, partia polityczna, transformacja ustrojowa, Komunistyczna Partia Polski

Wstęp

Marksizm-leninizm stanowił podstawę ideologiczną programów partii komunistycznych w Związku Radzieckim i innych państwach socjalistycznych w Europie w XX w. Opierał się na myśli Włodzimierza Lenina (1870–1924) odwołującego się do analiz Karola Marksa (1818–1883) i Fryderyka Engelsa (1820–1895). Myśl tych ostatnich została jednak przez Lenina i jego adherentów skorygowana i dostosowana do realiów politycznych i gospodarczych oraz struktury społecznej Związku Radzieckiego. Koncepcje Lenina nie były akceptowane przez wszystkich

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: p.malendowicz@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2325-9966.

komunistów. Krytykowali je komuniści współcześni Leninowi, tacy jak m.in. Róża Luksemburg (1871–1919) czy Karl Kautsky (1854–1938) za odstępstwa od myśli Marksa. Jego najważniejsze i lapidarnie ujęte elementy to m.in.:

- materializm dialektyczny i materializm historyczny uzasadniające budowę państwa socjalistycznego opartego na dyktaturze proletariatu;
- koncepcja budowy socjalizmu w Rosji jako najsłabszym ogniwie w łańcuchu państw kapitalistycznych (Marks i Engels przewidywali wybuch rewolucji w państwach najbardziej rozwiniętych i uprzemysłowionych);
- sojusz robotniczo-chłopski (zamiast przypisywania szczególnej roli proletariatu wielkoprzemysłowemu);
- koncepcja rewolucji i walki klas (burżuazji i proletariatu), która prowadzi do zwycięstwa klasy robotniczej i dyktatury proletariatu;
- koncepcja partii nowego typu, opartej na zasadach centralizmu demokratycznego;
- ateizm przeradzający się w antyteizm;
- obumieranie instytucji państwa już w socjalizmie wraz z zanikiem przyczyn powstania państwa, czyli klas społecznych (dotyczyło to jednak instytucji państwa kapitalistycznego).

W rzeczywistości marksizm-leninizm stanowił deklarację ideową partii komunistycznych, która realizowana była jako uzasadnienie władzy tych partii (a w sensie ideologicznym – dyktatury proletariatu). Przejście od socjalizmu do komunizmu (czyli systemu społecznego bez państwa) nie mogło zostać zrealizowane, ponieważ oznaczałoby koniec władzy tych partii.

Rozpad Związku Radzieckiego i upadek państw socjalistycznych wiązały się z rozpadem lub przekształceniami partii komunistycznych, czego przykładem może być polska partia komunistyczna – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza istniejąca w latach 1948–1990. Z reguły ich elity tworzyły nowe partie, wtapiające się w nową demokratyczną rzeczywistość jako partie socjaldemokratyczne. Ale w tych państwach były też grupy komunistów, które nie zrezygnowały z „wiary” w marksizm-leninizm. Przykładem tego był w Polsce Związek Komunistów Polskich „Proletariat”, istniejący w latach 1990–2002, a następnie Komunistyczna Partia Polski założona w 2002 r. oraz Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza istniejąca w latach 2002–2005. Były to partie marginalne, niemające zaplecza politycznego porównywalnego z partiami dominującymi, działające lokalnie jako grupy ludzi, zwykle starszego pokolenia (choć nie było to regułą, gdyż Komunistyczna Partia Polski miała swoją organizację młodzieżową), nostalgicznie patrzące na przeszłość socjalistycznej Polski.

Analiza programów oraz publikacji tych partii, a także ich aktywności zmusza do refleksji i pytań:

- czy partie te uzasadniały swoje programy polityczne i aktywność, odwołując się do marksizmu-leninizmu?
- jaki był stosunek tych partii do socjalistycznej przeszłości Polski?
- jak Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza oceniały przemiany polityczne w Polsce i na świecie na przełomie XX i XXI w.?
- jaki był stosunek polskich komunistów do państw, w których władzę nadal sprawowały partie deklarujące się jako komunistyczne, jak Korea Północna (Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna) czy Kuba (Republika Kuby)?

Na podstawie tych pytań autor sformułował hipotezę, zgodnie z którą Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w swoich programach, enuncjacjach i symbolice odwoływały się do marksizmu-leninizmu, dokonały pozytywnej, ale nieobiektywnej oceny okresu socjalizmu w Polsce przed 1989 r. motywowanej ideologią komunistyczną, negatywnie oceniły transformację ustrojową i ekonomiczną w Polsce po 1989 r. i włącznie Polski w procesy globalizacyjne, a pozytywnie oceniły politykę prowadzoną przez państwa, które nie zmieniły swoich ustrojów. W celu weryfikacji hipotezy autor zastosował metodę jakościowej analizy materiałów źródłowych, w tym dokumentów programowych i publicystyki wymienionych partii politycznych.

Programowe i symboliczne reminiscencje marksizmu-leninizmu

Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza powstały po rozwiązaniu Związku Komunistów Polskich „Proletariat”. Pierwsza z nich na stronie internetowej informowała, że jej doktryną jest marksizm-leninizm, godłem jest znak sierpa i młota, sztandar ma kolor czerwony i mieści się na nim hasło „Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!”, zaś hymnem partii jest *Międzynarodówka* (Komunistyczna Partia Polski, b.d.). Partia ta w swoim statucie z 2002 r. potwierdziła, że „Komunistyczna Partia Polski jest partią marksistowsko-leninowską nawiązującą do najlepszych patriotycznych i internacjonalistycznych tradycji polskiego ruchu robotniczego. Źródło swej działalności ideowo-programowej upatruje w idei komunistycznej, w niej bowiem widzi przyszłość świata. Dopiero komunizm uwolni ludzkość od niepewności jutra, od strachu przed wojnami, od nędzy i poniżenia. Położy kres panowaniu wyzyskiwaczy nad ludźmi pracy, panowaniu narodów silniej-

szych nad słabszymi. Jego realizacja zapewni materialny i duchowy rozkwit ludzkości. Przewodnią ideą Komunistycznej Partii Polski jest zbudowanie ustroju wolnego od wyzysku człowieka pracy najemnej i zapewnienie Rzeczypospolitej Polskiej niepodległości i pełnej suwerenności. Komunistyczna Partia Polski opowiada się za wszechstronną współpracą i współdziałaniem z organizacjami lewicowymi w Polsce i na całym świecie, stoi na stanowisku jedności ruchu robotniczego i przeciwstawia się wszelkim działaniom rozbijającym tę jedność” (Komunistyczna Partia Polski, 2002).

Również Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w swoim programie stwierdziła, że podstawą teoretyczną jej działalności jest nauka Marksa, Engelsa i Lenina oraz bogata spuścizna dorobku myśli naukowej twórczo rozwijającej marksizm. Myśl Marksa, Engelsa i Lenina o socjalizmie i komunizmie nie była traktowana przez nią jako dogmat, ale – jak deklarowała – jako naukowa prognoza opracowana na podstawie wiedzy, jaką dysponowała ludzkość w okresie ich życia. Analizując dotychczasowy przebieg procesów społecznych, stwierdziła zgodność głównych przewidywań marksizmu-leninizmu opartego na metodzie materializmu dialektycznego i historycznego. Była przekonana o wysokim prawdopodobieństwie realizacji marksistowsko-leninowskiej wizji perspektywy socjalistycznej i komunistycznej. Odrzucała też dogmatyczne wypaczenia marksizmu powodujące jego skostnienie oraz rewizjonizm eliminujący w marksizmie jego klasowość i rolę klasy robotniczej w walce o likwidację kapitalizmu oraz budowę społeczeństwa socjalistycznego (Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza, 2002).

Podobne nawiązania do marksizmu-leninizmu zawarte zostały w programie Komunistycznej Partii Polski. Cztery punkty programu tej partii bezpośrednio oparte zostały na zasadach marksizmu-leninizmu: „Istota podziału klasowego”, „Socjalizm czyli demokracja”, „Przejęcie władzy przez ludzi pracy – proletariat”, „Uspołecznienie środków produkcji”. W części programu poświęconej socjalizmowi komuniści pisali, że „Istotą socjalizmu jest możliwość pełnego korzystania z efektów swojej pracy przez każdego, kto ją wykonuje. Oznacza to sprawiedliwe, odpowiednie do efektów pracy wynagrodzenie, dzięki społecznej własności środków produkcji, których powstanie jest efektem pracy całego społeczeństwa. Socjalizm oznacza prawdziwą demokrację, w której podstawowa dziedzina życia społecznego – gospodarka jest kontrolowana w sposób demokratyczny przez wszystkich. Tylko socjalizm może zapewnić wykorzystanie wielkich technicznych zdobyczy ludzkości dla dobra człowieka” (Komunistyczna Partia Polski, 2015). Z kolei w części poświęconej proletariatu komuniści uznali, że celem jego walki jest wy-

zwolnienie się od ucisku społecznego i władzy klas posiadających. Według komunistów władzę należy przejąć nie po to, żeby zmienić formę wyzysku, lecz aby go ostatecznie znieść. Tylko bowiem przejęcie przez proletariat władzy politycznej i ekonomicznej umożliwi obalenie podziału klasowego, wyzwolenie i upodmiotowienie człowieka. Proletariat nie może jedynie przejąć burżuazyjnego aparatu państwowego, np. w drodze wyborów parlamentarnych. Współcześni komuniści proponowali ustanowienie rad robotniczych w zakładach pracy, a także zawarcie sojuszu z chłopami i częścią inteligencji. Inaczej jednak niż komuniści współcześni Leninowi analizowali koncepcję przejęcia władzy. Nie deklarowali przejęcia władzy przemocą, ale proponowali świadomą ingerencję za pomocą środków politycznych w sferę prywatnej własności przedsiębiorstw, która stanowi podstawę podzielonego klasowo społeczeństwa (Komunistyczna Partia Polski, 2015). Rezygnacja z przejęcia władzy w drodze rewolucji z użyciem przemocy mogła być jednak spowodowana realiami społecznymi i polskim systemem prawnym tego zakazującym.

Poza odniesieniami Komunistycznej Partii Polski do marksizmu-leninizmu w jej symbolice wizualnej i programie politycznym żywo były pielęgnowane przez tę partię tradycje ruchu komunistycznego. Partia ta celebrowała także wydarzenia ważne dla jego historii. W 2020 r. podpisała się pod wspólnym stanowiskiem partii komunistycznych i robotniczych z okazji 150. rocznicy urodzin Włodzimierza Lenina. Dokument ten był laudacją na cześć Lenina, w którym 93 partie komunistyczne, w tym partia z Polski, chwaliły przywódcę rewolucji październikowej, twierdząc, że poświęcił on życie dla sprawy klasy pracującej i innych warstw ludu, walce o zniesienie wyzysku oraz budowie socjalistycznego społeczeństwa. Partie komunistyczne upamiętniały Lenina jako twórcę nowoczesnej partii klasy pracującej, partii „nowego typu”, która odrzuciła oportunizm i apostazję starych ugrupowań socjaldemokratycznych. Partia bolszewicka w Rosji stała bowiem w opinii komunistów na czele walki klasowej proletariatu i innych wyzyskiwanych grup. Poprowadziła rosyjską klasę pracującą do zwycięstwa i obalenia władzy klas wyzyskujących oraz ustanowienia dyktatury proletariatu, władzy robotniczo-chłopskiej służącej interesom ogółu, wyzyskiwanym i prześladowanym. Partie te upamiętniały Lenina jako teoretyka, który rozwinął marksizm, w tym jego filozofię, ekonomię polityczną i komunizm naukowy. Autorzy dokumentu uznali, że wartościowy dorobek teoretyczny Lenina stanowi podstawę edukacji polityczno-ideologicznej oraz działań nowej generacji rewolucjonistów (Wspólne stanowisko..., 2020).

Komunistyczna Partia Polski pielęgnowała także pamięć o rewolucji październikowej w Rosji w 1917 r. W jednej z publikacji komuniści

pisali: „Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa jest cezurą dla nowej epoki w historii ludzkości, gdyż wówczas po raz pierwszy wywłaszczeni, upodleni i wyzyskiwani zdobyli i utrzymali władzę, by móc zmienić oblicze świata. Włodzimierz Lenin mówił, że czasami historia potrzebuje impulsu do zmiany na lepsze” (103. rocznica..., 2020).

Komuniści podtrzymywali także „tradycje przyjaźni polsko-radzieckiej”. Przykładem tego były ich protesty przeciwko zdemontowaniu pomnika Polsko-Radzieckiego Braterstwa Broni w Warszawie w 2014 r., w związku z budową metra (Nie likwidacji pomnika..., 2014). Protesty takie odbywały się także w obronie innych pomników czy zmian nazw ulic i placów miejskich.

Ocena epoki socjalizmu w Polsce do 1989 roku

Z problematyką „przyjaźni polsko-radzieckiej” wiąże się ocena socjalizmu w Polsce w okresie po II wojnie światowej do transformacji ustrojowej w 1989 r. W propagandzie komunistycznej najczęściej podkreślane były sukcesy gospodarcze władz i społeczeństwa polskiego, które dźwignęły kraj z ruin wojennych. Według komunistów pod koniec lat siedemdziesiątych XX w., a więc pod rządami Edwarda Gierka (1913–2001), ogólna wartość dochodu narodowego dawała uzasadnione podstawy do rozważań, czy Polska już mieści się w pierwszej dziesiątce najsilniejszych ekonomicznie krajów świata (Jaśkiewicz, 2004, s. 3).

Autor jednej z publikacji w czasopiśmie „Brzask” dowodził, że ustanowienie ustroju demokratyczno-ludowego, w którym klasa robotnicza rozpoczęła pośrednio sprawować rolę kierowniczą w państwie, skupiając wokół siebie masy pracujące i wyzyskiwane w mieście i na wsi, oznaczało wkroczenie Polski na drogę postępu społecznego. Podstawą polityki Polski w okresie socjalizmu, nazwanej przez autora publikacji państwem mas pracujących i wyzyskiwanych pod kierownictwem klasy robotniczej, w stosunkach międzyludzkich było od początku prawo samookreślenia narodów, co oznaczało zerwanie nie tylko z ustrojem feudalnym i kapitalistycznym. Okres socjalizmu spletał się z przeobrażeniami stosunków społecznych, gospodarczych i kulturalnych w kraju, z awansem cywilizacyjnym Polski. Zniesienie klas wyzyskujących w wyniku rewolucji położyło kres typowemu dla społeczeństwa burżuazyjnego żywiołowemu narastaniu sprzeczności i konfliktów społecznych. Powstała możliwość świadomego kierowania i regulowania procesów społecznych, urzeczywistniająca się w łączeniu naukowego poznania i rewolucyjnego działania. Rozpoczęty został w wyniku rewolucji szybki proces rozwoju socjalistycznej gospodarki, czyli podział wytwarzanych

dóbr i wartości według ilości i jakości pracy. W opinii komunistów nastąpił wzrost dobrobytu i kultury ludzi pracy oraz poziomu ich udziału w życiu państwowym i społecznym. To stanowiło wspólny interes klasy robotniczej, chłopów i inteligencji pracującej. Nastąpiły także gruntowne przeobrażenia w pozycji społeczno-politycznej klasy chłopskiej – głównej siły sojuszniczej klasy robotniczej. W socjalizmie, czyli w okresie przejściowym od kapitalizmu do komunizmu, a więc w ustroju sprawiedliwości społecznej, polityka partii sprzyjała przyspieszeniu rozwoju budownictwa bazy materialnej socjalizmu, wzrostowi sił wytwórczych, zwiększeniu produkcji oraz popytu, co skutkowało dobrobytem materialnym i kulturalnym całego społeczeństwa. To także umacniało socjalizm i kierowniczą rolę klasy robotniczej (Ognik, 2008, s. 7).

Jednakże w ocenie komunistów nie cały okres socjalizmu był czasem zgodnym z zasadami określonymi przez marksizm-leninizm. Błędna polityka partii robotniczej, niezgodna z prawami ekonomii politycznej, hamowała rozwój socjalizmu, rodziła dysproporcje gospodarcze i wywoływała niezadowolenie społeczeństwa, szczególnie klasy robotniczej. To ożywiało burżuazję do podejmowania działań w kierunku restauracji w Polsce kapitalizmu. Zwyrrodnienie partii klasy robotniczej i państwa dyktatury proletariatu pociągnęło za sobą zwyrrodnienie bazy materialnej socjalizmu i obniżenie poziomu życia materialnego i kulturalnego klasy robotniczej. Doprowadziło do kryzysu społeczno-politycznego i utraty władzy politycznej przez klasę robotniczą. Wszystkie te błędy i wypaczenia ekonomii politycznej klasy robotniczej znalazły wyraz w latach 1956–1989 i zostały sfinalizowane w 1989 r. w postaci oddania burżuazji władzy politycznej w państwie w drodze pokojowej. Głównymi przyczynami tego kontrrewolucyjnego procesu były: po pierwsze, zasadnicze zmiany ideowo-polityczne w kierownictwie Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, które oddziaływały negatywnie na pozostałe kraje socjalistyczne i, po drugie, kontynuowanie wyścigu zbrojeń po złamaniu monopolu amerykańskiego na broń jądrową, kiedy to nie było już konieczne dla obrony socjalizmu, a więc pozwalało na zmianę podziału dochodu narodowego celem zwiększenia wydatków na konsumpcję. Od okresu rządów Władysława Gomułki (1905–1982), poprzez okres władzy Edwarda Gierka i Wojciecha Jaruzelskiego (1923–2014) Polska Zjednoczona Partia Robotnicza i państwo chyliły się ku upadkowi, ponieważ kierownictwo polskiej partii komunistycznej działało podobnie jak kierownictwo partii radzieckiej pod rządami Michaiła Gorbaczowa. Dlatego w opinii publicystów komunistycznego czasopisma „Brzask” należy uznać, że likwidatorami partii komunistycznej i socjalizmu była władza tej partii komunistycznej, a więc pierwsi sekretarze

Komitetu Centralnego i członkowie Biura Politycznego partii polskiej i radzieckiej. Zwycięstwo sił kontrrewolucyjnych w krajach tzw. europejskiej „wspólnoty socjalistycznej”, szczególnie rozpad Związku Radzieckiego, nie oznaczało jednak dla komunistów „końca historii”. Było tylko dowodem na to, że państwo socjalistyczne upadło w wyniku porzucenia rewolucyjnych zasad marksizmu-leninizmu (Ognik, 2008, s. 8–9).

Podobne opinie znalazły się w innych publikacjach czasopisma „Brzask”. Według autora jednego z artykułów istnienie partii komunistycznej w Polsce było jedną z najjaśniejszych kart w dziejach Polski i polskiego ruchu robotniczego. Była to bowiem partia nowoczesna, na trwałe wpisana w rewolucyjny i awangardowy nurt polskiej lewicy. Tej partii należy się zatem wdzięczność za to, że Polska stała się pod jej rządami państwem liczącym się w świecie, poważanym przez społeczność międzynarodową, prowadzącym samodzielną politykę zagraniczną, bezpiecznym dzięki zawartemu przez państwa socjalistyczne Układowi Warszawskiemu. Autor ten dostrzegał jednak błędy kolejnych przywódców partii, a w szczególności ostatniego z nich, który zdecydował o rozwiązaniu partii komunistycznej. Dla tegoż publicysty był to czyn kapitulanki i przejaw ustępliwości wobec burżuazyjno-klerykalnego wroga (Kijowski, 2013, s. 5).

Powyższe opinie nie znajdują potwierdzenia w faktach. Ocena gospodarki socjalistycznej to ocena subiektywna, czyniona z perspektywy ideologicznych zwolenników komunizmu. W rzeczywistości stan polskiej gospodarki był inny niż to wynika z opinii komunistów. Warto jednak zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, a mianowicie zwracanie uwagi przez wymienionych publicystów „Brzasku” na błędy przywódców partyjnych dopiero po 1956 r., a więc po okresie stalinizmu. To świadczy o radykalizmie i ideologiczności dokonywanej przez nich interpretacji historii.

Przemiany polityczne i ekonomiczne w Polsce i na świecie na przełomie XX i XXI wieku w ocenie komunistów

W programie politycznym z 2015 r. Komunistyczna Partia Polski oceniła charakter współczesnego kapitalizmu na przykładzie Polski. Według niej na początku lat dziewięćdziesiątych w Polsce nastąpiło przywrócenie stosunków kapitalistycznych, których istotą było szybkie przejście zakładów przemysłowych, państwowych gospodarstw rolnych i innych przedsiębiorstw przez grupę nowych właścicieli. W wyniku tego procesu nastąpiła likwidacja udziału załóg w kierowaniu zakładami. Pracownicy niezajmujący kierowniczych stanowisk zostali sprowadzeni

do roli towaru. Celem działalności zakładów przemysłowych stała się od tej pory maksymalizacja zysków ich nowych właścicieli (Komunistyczna Partia Polski, 2015).

Komunistyczna Partia Polski negatywnie oceniła także transformację ustrojową, której celem była demokratyzacja Polski. Zdaniem komunistów wybory parlamentarne okazały się polem do manipulacji. Wyeliminowanie życia politycznego w zakładach pracy i ordynacja wyborcza sprawiły, że decydujący wpływ na ich wyniki zaczęły wywierać środki masowego przekazu. Te zaś zostały poddane całkowitej kontroli zwolenników nowego kierunku politycznego. Nowej klasie politycznej w procesie restauracji kapitalizmu pomogły dawne elity partii komunistycznej rządzącej Polską przed 1989 r. Również duchowieństwo katolickie, w szczególności wyższe rangą, czynnie poparło zmiany (Komunistyczna Partia Polski, 2015). Taką opinię podzielił Zbigniew Wiktor (1942), politolog-komunista, publicysta komunistycznych organów prasowych. W jego opinii transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. w Polsce była wynikiem uzgodnienia sfer wpływów między dwoma ośrodkami kontrrewolucji: jawnej – zorganizowanej wokół „Solidarności”, oraz ukrytej – skupionej wokół większości kierownictwa rządzącej partii komunistycznej. Oba te ośrodki porozumiały się przy aktywnej roli Kościoła katolickiego i samego papieża Jana Pawła II co do ostatecznego rozprawienia się z pozostałościami ustroju socjalistycznego w Polsce i oficjalnego wprowadzenia ustroju kapitalistycznego (Wiktor, 2004, s. 8).

Ponadto w tym czasie strajki oraz protesty były szybko izolowane i tłumione. Wzmógł się nacisk ekonomiczny na pracowników. Zwolnienia z pracy stały się zjawiskiem masowym. Związki zawodowe uległy korupcji (Komunistyczna Partia Polski, 2015). Jeden z publicystów czasopisma „Brzask” dodawał, że „obecnie widać wyraźnie, jak Polska dotknięta została rozkładem moralnym, który okazał się złem najstraszliwszym, bez porównania gorszym od wszystkich afer gospodarczych jakie szaleją w naszym kraju” (Winnex, 2005, s. 9) – pisał publicysta czasopisma „Brzask”.

Komuniści analizowali, że w procesie prywatyzacji ogromną rolę odegrał obcy kapitał. Wielkie koncerny przemysłowe z Europy Zachodniej oraz Stanów Zjednoczonych przejmowały całe przedsiębiorstwa, których produkcja była zwykle ograniczana, a zakłady pracy – likwidowane. Sytuacja materialna społeczeństwa pogorszyła się. Drastycznie wzrósł odsetek osób żyjących poniżej granicy niedostatku. Zagraniczne koncerny, lokujące swoje montownie w specjalnych strefach ekonomicznych, uzyskały dostęp do taniej i wykwalifikowanej siły roboczej. Zwalniano je z podatków. Wzmógł się wyzysk robotników poprzez zaniżanie wynagrodzenia, zatrudnianie w ramach tzw. umów śmieciowych,

łamanie praw pracowniczych. Uzależnienie od międzynarodowych koncernów spowodowało, że światowy kryzys kapitalizmu stał się szczególnie dotkliwy. W opinii komunistów polityka kolejnych rządów, podporządkowana Unii Europejskiej, międzynarodowym koncernom i instytucjom finansowym, doprowadziła do ruiny polską gospodarkę, a większość ludności pogrążyła w nędzy. Doprowadziła do tego, że miliony Polaków, nie widząc dla siebie miejsca i perspektyw, emigrują i odkładają decyzję o założeniu rodziny, gdyż w kraju nie mają zapewnionych podstawowych warunków do życia. Efektem tego są niekorzystne zmiany demograficzne, które stają się dodatkowym katalizatorem kryzysu. O to wszystko komuniści obwinili wszystkie ekipy rządzące od 1989 r., wywodzące się z socjaldemokracji i prawicowe, a także burżuazję, dla której rządy te stanowiły polityczne zaplecze (Komunistyczna Partia Polski, 2015).

Oceny przemian gospodarczych i politycznych w Polsce, a także oceny samego kapitalizmu w erze globalizacji powielane były przez Polską Socjalistyczną Partię Robotniczą. W jej programie zapisano, że współczesny kapitalizm stanowi coraz większe zagrożenie dla ludzkości. Kieruje nim logika systemu opartego na maksymalizacji zysku, a to skutkuje polaryzacją świata, w którym powstają wielkie bogactwo i wielkie obszary biedy. Te procesy przyspiesza globalizacja odbywająca się pod dyktando Stanów Zjednoczonych oraz integracja regionalna odbywająca się pod dyktando interesów najbogatszych państw regionu. Według autorów programu tej partii kapitalizm nie jest dla Polski żadną szansą, a wręcz odwrotnie – jest zagrożeniem dla sytuacji materialnej ludzi pracy, dla polskiej gospodarki, oświaty, kultury, służby zdrowia i niepodległego bytu państwowego. Tak zwane „reformy gospodarcze” wprowadzane miały być w interesie i pod dyktando międzynarodowego kapitału. Polska stała się kolonią Zachodu. Dorobek socjalizmu niszczone był planowo i systematycznie. Zrujnowany został przemysł i rolnictwo, oświata i kultura, a ludziom odebrano prawa socjalne. Partia ta przestrzegała nawet, że zagrożony jest biologiczny byt narodu. Według niej efektem transformacji w Polsce były:

- wielomilionowe bezrobocie i ubóstwo;
- spadek produkcji i dochodu narodowego;
- katastrofa finansowa przedsiębiorstw państwowych, które przetrwały pierwsze lata transformacji;
- ograniczanie świadczeń socjalnych, wydatków na służbę zdrowia, kulturę, oświatę i naukę oraz zagrożenie dla świadczeń emerytalnych i rentowych;
- brak środków na odtworzenie i modernizację majątku produkcyjnego, co skazuje te przedsiębiorstwa na przegraną w walce konkuren-

cyjnej z firmami zachodnimi nawet na rynku krajowym i ich likwidację;

- miliony hektarów nieużytkowanej ziemi po zlikwidowanych państwowych gospodarstwach rolnych (Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza, 2002).

Krytyka sytuacji w Polsce po 1989 r. była tylko częścią komunistycznej krytyki kapitalizmu. Według komunistów kapitalizm spowodował, że 75% ludzkości cierpi głód i chroniczne niedożywienie. Wielkie mocarstwa wywołują wojny, ale Stany Zjednoczone i Unia Europejska kreowane są w mediach na „obrońców wolności i demokracji”. W gospodarce rozwój kapitalizmu doprowadził do powstania wielkich monopolów – potęg przemysłowych, które faktycznie kontrolują rynek, zasoby naturalne i technologię, a tzw. „wolność” w gospodarce rynkowej oznacza nieograniczone prawo koncernów do dysponowania siłą roboczą i wszystkimi zasobami. Kapitalizm pogłębia nierówności między ludźmi i narodami. Przymus państwowy, mass media, systemy edukacyjne oraz mity o wolnym rynku i równych szansach podtrzymują kapitalizm. Natomiast w skali globalnej cechą współczesnego kapitalizmu jest imperializm – uznali komuniści. W stosunkach międzynarodowych przejawia się on dyktatem wielkich mocarstw, ich polityczną i militarną dominacją nad ekonomicznie wyzyskiwanymi narodami, przejmowaniem kontroli nad zasobami naturalnymi, nad pracą całych społeczeństw na wielkich obszarach kuli ziemskiej. Koncerny wiążą się z rozwiniętymi przemysłowo krajami i regionami, w których lokują swoje zyski. Korzystają z ich siły militarnej dla utrzymania i poszerzenia swojego stanu posiadania. Według komunistów od czasu obalenia Związku Radzieckiego rozpoczęła się nowa ofensywa imperializmu, który próbuje uzyskać całkowitą dominację nad światem. Ważnym elementem tej ekspansji jest sojusz mocarstw imperialistycznych, tj. USA, zdominowanej przez Niemcy Unii Europejskiej oraz Japonii (Komunistyczna Partia Polski, 2015).

Dlatego Komunistyczna Partia Polski krytykowała udział Polski w NATO jako pakcie państw imperialistycznych i wspomagających imperializm. Sprzeciwiała się także budowie tarczy antyrakietowej na ziemiach polskich, co miało być przejawem uzależnienia od Stanów Zjednoczonych i marionetkowego traktowania Polski przez to państwo, a także miało narażać Polskę na niebezpieczeństwo spowodowanego ataku. Partia ta potępiła również udział wojsk polskich w operacjach militarnych w Iraku i Afganistanie, które służyć miały mocarstwu imperialistycznym i międzynarodowym koncernom.

Cytowany już Zbigniew Wiktor podzielał słowa programu Komunistycznej Partii Polski. Według niego w okresie transformacji ekono-

micznej i politycznej Polska znalazła się pod polityczną, gospodarczą i wojskową kontrolą Stanów Zjednoczonych, NATO, państw Unii Europejskiej, a szczególnie Niemiec. Jednocześnie obecne państwo polskie zerwało dawne przyjazne stosunki i więzi z Rosją i krajami dawnego Związku Radzieckiego. Burżuazja i jej partie polityczne od początku przyjęły kurs na wstąpienie Polski do NATO, które traktowane jest jako gwarant wojskowy zwycięstwa kontrrewolucji w Polsce i w innych krajach, w których obalono socjalizm. Natomiast w konsekwencji wstąpienia do Unii Europejskiej Polska utraciła suwerenność gospodarczą i finansową i stała się protektoratem USA i zdominowanego przez nie NATO, a także popadła w zależność polityczną od Unii Europejskiej. Stała się zatem częścią imperialistycznej globalizacji, choć jej pozycja okazała się pozycją wasała. Przystępując do Unii Europejskiej, Polska zrzekła się części suwerenności, co dotyczyło sfery stosunków politycznych, a jednocześnie konsekwencją tego było gospodarcze uzależnienie Polski od wielkich monopolu i banków. Wbrew wcześniejszym deklaracjom burżuazyjne ośrodki nie traktowały Polski po partnersku, lecz dążyły do jej przekształcenia w peryferyjny kapitalizm, który jest bezwzględnie wyzyskiwany i uzależniany przez wielkie koncerny, głównie niemieckie. W tej sytuacji w ramach Unii Europejskiej Polska i inne kraje środkowo-europejskie stały się głównym celem niemieckiego imperializmu, którego narzędziem miała być integracja europejska (Wiktor, 2004, s. 6–10) – analizował Zbigniew Wiktor.

Komunistyczna Partia Polski jeszcze przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej w czasopiśmie „Brzask” przestrzegała przed unijną dyktaturą, wprowadzeniem euro, które spowoduje ubożenie mieszkańców, i biurokracją (Wachowiak, 2003, s. 12–13). Pięć lat po przystąpieniu Polski do Unii czasopismo to opublikowało *Oświadczenie Partii Komunistycznych i Robotniczych krajów UE*, w którym stwierdzono: „UE to wybór kapitału. Podejmuje działania korzystne dla monopolu, koncentracji oraz centralizacji kapitału. «Traktat Lizboński» umocnił UE jako imperialistyczny blok gospodarczy i polityczny, skierowany przeciwko interesom pracowników i narodów. Nasila się wyścig zbrojeń, autorytaryzm i represje państwowe. W imię «modernizacji», «konkurencyjności», «przedsiębiorczości» i «elastyczności» nasilają się ataki na prawa pracownicze i związkowe. Kwestionowane są prawa związkowe takie jak prawo do strajku. Trwają próby zmniejszenia, w związku z kryzysem, liczby dni roboczych i pensji w celu zapewnienia zysków kapitału. Przed robotnikami staje perspektywa pracy bez żadnych praw aż do śmierci. Stosunki pracy przybierają koszmarny charakter. Wydłużenie dnia roboczego, decyzja o 65-godzinym tygodniu pracy wspólnist-

nieje z niepełnym zatrudnieniem, bezrobociem i niepewnością zatrudnienia. Konsekwentnie obniżane są płace, emerytury, a podwyższa się wiek emerytalny. Czas pracy dzielony jest na aktywny i nieaktywny, rosną ceny oraz mnożą się nieszczęśliwe wypadki w miejscu pracy. System oświaty, ochrony zdrowia i profilaktyki zostały przekazane wielkiemu kapitałowi. Zmniejsza się liczba małych i średnich gospodarstw rolnych z korzyścią dla wielkich farmerów i grup monopolistycznych. Nasilają się represje państwowe, narasta antykomunizm, rasizm i ksenofobia. Pierwszymi ofiarami nasilenia wyzysku stają się młodzież, kobiety oraz pracujący imigranci. Unia Europejska stanowi filar imperialistycznego nowego porządku i kapitalistycznej globalizacji. Toleruje mordowanie Palestyńczyków przez Izrael. Wspiera ofensywę przeciwko narodom, w szczególności obszaru śródziemnomorskiego, Afryki, Bliskiego Wschodu i Ameryki Łacińskiej. UE uczestniczy w wyścigu zbrojeń, instalacji «tarczy antyrakietowej», powrocie do dogmatu pierwszego ataku nuklearnego. Uzgadnia swe działania z USA i NATO. Militarizm stanowi element składowy struktury UE» (Oświadczenie Partii Komunistycznych..., 2009).

Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza, jako część Patriotycznego Frontu Lewicy Socjalistycznej, jeszcze w 2004 r. krytykowała kapitalistyczną Unię Europejską. Według tej organizacji, stowarzyszenie Polski z Unią Europejską doprowadziło do ujemnego bilansu handlowego z krajami Unii. Przestrzegała wówczas, że wstąpienie Polski do Unii spowoduje, że upadną tysiące drobnych przedsiębiorstw, limity produkcyjne w górnictwie, hutnictwie i rolnictwie doprowadzą do likwidacji milionów gospodarstw chłopskich, dalszego zamykania kopalń, hut i drobnych przedsiębiorstw, a „dopłaty” z Unii dostaną ludzie zamożni, którzy będą mieli pieniądze na wkład własny w planowane przedsięwzięcia. Polska miała stać się zatem „pustynią gospodarczą” z wielkim bezrobociem i rozszerzającą się strefą nędzy. Parlament Europejski nazwany został natomiast atrapą, z którą nikt się nie liczy, gdyż nie ma żadnych uprawnień, które mogłyby wpływać na kierunek polityki unijnej. Dlatego partia ta wzywała do bojkotu wyborów do Parlamentu Europejskiego (Patriotyczny Front Lewicy Socjalistycznej, 2004, s. 1).

Propaganda komunistyczna o Kubie i Korei Północnej

Propaganda komunistyczna jako przykład skutecznego oporu wobec imperializmu, kapitalizmu i globalizacji podawała przykłady Kuby i Korei Północnej. Wyobrażenia o społeczeństwie, gospodarce i polityce tych państw, które w XXI w. nadal pozostawały niedemokratycznymi i antykapitalistycznymi, przesycone były jednak ideologicznymi predy-

lekcjami. Publicystyka komunistyczna szczególną uwagę zwracała na ich opór wobec kapitalistycznej globalizacji i wpływów amerykańskich, a także na ich „wysoki” stopień rozwoju, co znowu świadczy o przeinaczaniu faktów charakterystycznym dla propagandy komunistycznej. Propaganda ta doceniała przede wszystkim antykapitalizm polityki tych państw, który w opinii komunistów opierał się na fundamentach myśli i praktyki komunistycznej.

Jednym z państw, które miały stawiać skuteczny opór kapitalistycznej globalizacji, imperializmowi i procesom amerykańskiej globalizacji, była Kuba. W rocznicę śmierci Fidela Castro (1926–2016) w publikacjach ruchu komunistycznego nazywano go „niezlomnym kubańskim rewolucjonistą” (Wspomnienie Fidela Castro..., 2020). Komuniści twierdzili, że Fidel Castro jest postrzegany współcześnie jako symbol socjalizmu, antyimperializmu i rządów rewolucyjnych, które przyczyniły się do rozwoju ekonomicznego i sprawiedliwości społecznej na Kubie (Fidel Castro..., 2018). W jednej z publikacji z 2020 r. stwierdzono: „Dziś dziedzictwem Fidela Castro jest między innymi jeden z najlepiej rozwiniętych systemów opieki zdrowotnej na świecie. Kuba znajduje się w czołowie w walce z pandemią Covid-19. Nie tylko radzi sobie z zagrożeniami wewnętrznymi, ale wspiera inne państwa rozwijające się, a nawet kraje europejskie, takie jak Włochy” (Wspomnienie Fidela Castro..., 2020). Styl i treści tej wypowiedzi przypominają styl i treści publicystyki komunistów dotyczące okresu socjalizmu w Polsce. Jeszcze w okresie życia Fidela Castro komuniści pisali do niego: „Przyjmijcie Drogi Towarzyszu Fidel z okazji 44 Rocznicy Rewolucji Kubańskiej i 2003 Nowego Roku od nowo powstałej Komunistycznej Partii Polski i ludzi pracy w Polsce serdeczne i gorące pozdrowienia. [...] Rewolucja kubańska zwyciężyła, gdyż poparła ją klasa robotnicza, chłopci, patriotyczna młodzież, inteligencja oraz wszystkie warstwy społeczne. [...] Z całego serca życzymy Wam i całemu bratniemu narodowi kubańskiemu sukcesów w pracy i walce o niezawisłość Waszej pięknej Ojczyzny, utrzymania socjalistycznego ustroju i pokoju” (Łachut, 2003, s. 6). Retoryka ta przypomina komunistyczną nowomowę charakterystyczną dla skostniałego aparatu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej sprzed 1989 r.

Podobne sympatie Komunistyczna Partia Polski kierowała do przywódców partii rządzącej w Korei Północnej. Ponad ubóstwo koreańskiego społeczeństwa i totalitarny charakter państwa polscy komuniści stawiali koreański antyimperializm, pryncypializm przywódców i fundamenty ideologiczne państwa, które w rzeczywistości stało się folwarkiem rodu Kimów. W liście do Kim Dzong Ila (1941–2011) w 2003 r. przewodniczący Komunistycznej Partii Polski pisał: „Obecnie pod Waszym kierow-

nictwem Towarzyszu Kim Dzong Il partia i naród koreański walczą o zachowanie ustroju socjalistycznego, niezawisłość państwa i pokojowe zjednoczenie Waszej Ojczyzny. [...] Wasza nieugięta walka jest natchnieniem i wzorem pryncypialności dla milionów bojowników o wolność, sprawiedliwość społeczną i socjalizm na całym świecie” (Adam, 2003, s. 6). Te słowa potwierdzają zachowanie w retoryce polskiego ruchu komunistycznego nowomowy właściwej dla propagandy komunistycznej z okresu dominacji w Polsce marksizmu-leninizmu.

Zakończenie

Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w swoich programach, enuncjacjach i symbolice odwoływały się do marksizmu-leninizmu. Partie te dokonały pozytywnej, choć nieobiektywnej oceny okresu socjalizmu w Polsce przed 1989 r. Ocena ta była motywowana ideologią komunistyczną. Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza negatywnie oceniły transformację ustrojową i ekonomiczną w Polsce po 1989 r. Podkreślały wyższość socjalizmu nad kapitalizmem i pozytywne cechy socjalizmu, jak np. rozwój gospodarczy, demokracja, bezpieczeństwo. Oceny te dokonywane były z perspektywy ideologicznej, często nie były oparte na prawdzie historycznej oraz obiektywnych danych i analizach, przesycone były wiarą w komunizm oparty na marksizmie-leninizmie i przede wszystkim pomijały niewygodne dla komunistów faty, jak np. totalitaryzm państwa, niewydolność i zapóźnienia gospodarcze i kulturowe, przemoc i represje wobec społeczeństwa, zabójstwa polityczne, deficyty zaopatrzenia ludności w żywność i inne produkty. Komunistyczna Partia Polski i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza skrytykowały włączenie Polski w procesy globalizacyjne po 1989 r., ale jednocześnie pozytywnie oceniły politykę prowadzoną przez państwa, które nie zmieniły swoich ustrojów jeszcze w XXI w.

Zarówno Komunistyczna Partia Polski, jak i Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza były jednak partiami, które nie odegrały ważnej roli w systemie politycznym i systemie partyjnym Polski. Dla przykładu do Komunistycznej Partii Polski w szczytowym okresie należało zaledwie kilkuset członków. Także młodzieżówka tej partii – Komunistyczna Młodzież Polski – była organizacją kadrową, elitarną, liczącą w skali kraju około 100 członków i sympatyków (Malendowicz, 2006, s. 32–34). Partie te były zatem ugrupowaniami marginalnymi, działającymi głównie w skali lokalnej. Tylko jej nieliczni członkowie brali udział w wyborach parlamentarnych, ale jako kandydaci z list wyborczych innych partii

politycznych. To świadczy o niskim poparciu społecznym dla nich i dla samego marksizmu-leninizmu.

Myśl komunistyczną opartą na marksizmie-leninizmie cechuje epigonizm. To kontynuacja ideologii, na której bazowała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza przed rozwiązaniem jej w 1990 r., ale kontynuacja pozbawiona nowych elementów, nierozwijająca się, bierna i przede wszystkim zakwestionowana przez społeczeństwo i pozbawiona społecznego poparcia. Jej przetrwanie w okresie transformacji ustrojowej przełomu XX i XXI w. było wynikiem anomii społecznej, tzn. zakwestionowania form i sposobów myślenia ludzi silnie „wierzących” w marksizm-leninizm przez ogół społeczeństwa w okresie załamania się socjalizmu i zerwania z socjalizmem, poczucia niemocy marksistów-leninistów i braku możliwości ukierunkowania ich myślenia na nową rzeczywistość, nowe cele i nowe wyzwania.

Bibliografia

103. rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej. (2020). Pobrane 17 marca 2021 z <https://kom-pol.org/2020/11/09/103-rocznica-wielkiej-socjalistycznej-rewolucji-pazdziernikowej/>.
- Adam, M. (2003). List do Sekretarza Generalnego Koreańskiej Partii Pracy, Przewodniczącego Komitetu Obrony Narodowej, Naczelnego Dowódcy Koreańskiej Armii Ludowej, Towarzysza Marszałka KRLD, Kim Dzong Ila. *Brzask*, 5, 6.
- Fidel Castro – symbol socjalizmu, antyimperializmu i wolności – w 92. rocznicę urodzin. (2018). Pobrane 18 marca 2021 z <https://kom-pol.org/2018/08/13/fidel-castro-symbol-socjalizmu-antyimperializmu-i-wolnosci-w-92-rocznice-urodzin/>.
- Jaśkiewicz, A. (2004). Kurs na degenerację państwa i narodu polskiego. *Brzask*, 11–12(159), 3–5.
- Kijowski, M. (2013). W hołdzie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. *Brzask*, 12(249), 5.
- Komunistyczna Partia Polski. (2002). *Statut*. Pobrane 18 marca 2021 z <https://kom-pol.org/statut/>.
- Komunistyczna Partia Polski. (2015). *Program*. Pobrane 17 marca 2021 z <https://kom-pol.org/program/>.
- Komunistyczna Partia Polski. (b.d.). *Partia*. Pobrane 17 marca 2021 z <https://kom-pol.org/o-nas/>.
- Łachut, J. (2003). List do Sekretarza Generalnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Kuby, Prezydenta Republiki Kuby, Towarzysza Fidela Castro Ruz. *Brzask*, 5, 6.
- Malendowicz, P. (2006). *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*. Piła: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Nie likwidacji pomnika Polsko-Radzieckiego Braterstwa Broni!!!. (2014). Pobrane 17 marca 2021 z <https://kom-pol.org/2014/01/19/nie-likwidacji-pomnika-polsko-radzieckiego-braterstwa-broni/>.
- Ognik, S. (2008). 64 rocznica powstania PKWN. *Brzask*, 7(192), 7–10.

- Oświadczenie Partii Komunistycznych i Robotniczych krajów UE. (2009). *Brzask*, 5–6(201), 2–3.
- Patriotyczny Front Lewicy Socjalistycznej. (2004). Apel w sprawie wyborów do Parlamentu Europejskiego. *Głos Robotniczy. Biuletyn społeczno-polityczny Komitetu Centralnego Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej*, 2, 1.
- Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza. (2002). *Deklaracja ideowo-programowa*. Pobrane 27 grudnia 2004 z <http://www.pspr.republika.pl/>.
- Wachowiak, S. (2003). Unii Europejskiej – nie. *Brzask*, 5, 12–13.
- Wiktor, Z. (2004). Polska po 15 latach kontrrewolucji. *Brzask*, 11–12(159), 6–10.
- Winnex, J. (2005). Uwaga faszyzm nadchodzi?. *Brzask*, 2(161), 9.
- Wspomnienie Fidela Castro. (2020). Pobrane 18 marca 2021 z <https://kom-pol.org/2020/11/26/wspomnienie-fidela-castro-1926-2016/>.
- Wspólne stanowisko partii komunistycznych i robotniczych z okazji 150 rocznicy urodzin W. I. Lenina. (2020). Pobrane 17 marca 2021 z <https://kom-pol.org/2020/05/21/wspolne-stanowisko-partii-komunistycznych-i-robotniczych-z-okazji-150-rocznicy-urodzin-w-i-lenina/>.

A reminiscence of Marxism-Leninism in the 21st century? Examples of the Communist Party of Poland and the Polish Socialist Workers' Party

Abstract

In 2002, the Communist Party of Poland and the Polish Socialist Workers' Party were founded. Their programs were based on Marxism-Leninism. These parties were marginal organizations and did not play any significant role in the Polish political system. They made a positive but biased assessment of the period of socialism in Poland before 1989. This assessment was justified by the communist ideology. The Communist Party of Poland and the Polish Socialist Workers' Party negatively assessed the political and economic transformation in Poland after 1989. They also criticized Poland's inclusion in the globalization processes, and positively assessed the policies pursued by countries that have not changed their systems, such as Cuba and North Korea. To verify this research hypothesis, the author used the method of qualitative analysis of source materials, including manifestos, policy documents and journalism of the aforementioned political parties.

Keywords: Marxism-Leninism, communism, political party, political transformation, Communist Party of Poland

Elżbieta Szulc-Walecka*

**ROLA ORGANÓW PRZEDSTAWICIELSKICH
W PROCESIE WSPÓLRZĄDZENIA
PARTYCYPACYJNEGO
(*PARTICIPATORY GOVERNANCE*).
STUDIUM PRZYPADKU WYBRANYCH MIAST**

Streszczenie

W ostatnich dziesięcioleciach w wielu państwach rola organów przedstawicielskich uległa transformacji. Wpływ na to miały reformy inspirowane m.in. koncepcją współrzędzenia (*governance*), jednak szczególnego znaczenia nabrał jeden z jego nurtów – *participatory governance* – promujący wzmocnienie zaangażowania obywateli oraz pogłębienie ich udziału w procesie decyzyjnym. Niniejsza tendencja jest widoczna także w Polsce, szczególnie w samorządach dużych miast. Celem artykułu jest zdefiniowanie ról, jakie pełnią organy przedstawicielskie w zmieniającym się procesie rządzenia, oraz ustalenie relacji pomiędzy ideą reprezentacji a koncepcją współrzędzenia partycypacyjnego. Artykuł opiera się na badaniach przeprowadzonych w miastach na prawach powiatu położonych w województwie lubelskim. Wyniki badań dowodzą, że w procesie rządzenia słabnie rola rady, natomiast wzrasta znaczenie organu wykonawczego. Jednocześnie współrzędzenie partycypacyjne wpłynęło na wykształcenie się nowych ról, jakie pełnią organy przedstawicielskie.

Słowa kluczowe: reprezentacja, partycypacja obywatelska, demokracja, współrzędzenie, *participatory governance*

Wstęp

Robin Hambelton w pracy *The new city management* pisze o zmianach, jakie w ostatnich latach dokonały się w samorządzie terytorialnym, szczególnie w miastach (Hamblton, 2002, s. 148–150). Autor zwraca uwagę, że dotyczą one przede wszystkim tradycyjnej roli przywództwa oraz sposobu rządzenia. Przez dekady reprezentacja rozumiana była głównie jako występowanie oraz podejmowanie decyzji w imieniu i w

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: elzbieta.szulc-walecka@umcs.pl, ORCID: 0000-0002-9143-2444.

interesie mieszkańców (Pitkin, 1967). I choć demokracja przedstawicielska obecnie nadal stanowi podstawę funkcjonowania samorządu, to zmianie uległ kontekst idei reprezentacji oraz rola organów przedstawicielskich, a także relacja między rządzącymi a rządzonymi. Rozważania, o których mowa, wpisują się w szerszy kontekst reform przeprowadzonych w administracji publicznej, to jest przechodzenia od tradycyjnie rozumianego sposobu rządzenia (*government*) do współrządzenia (*governance*). Wdrożenie nowej koncepcji oznaczało, że organy przedstawicielskie stanęły przed nowymi wyzwaniami, szczególnie znaczenie wydają się mieć te polegające na coraz szerszym włączaniu lokalnych interesariuszy (*stakeholders*), w tym obywateli (*citizens*) w proces decyzyjny oraz wzmocnienie lokalnej egzekutywy (idea przywództwa oraz silnego burmistrza). W tym kontekście wydaje się więc, że paradygmat *governance* wywarł znaczący wpływ na demokrację lokalną, dokonując jej znaczącego przeformułowania.

Niewątpliwie wpływ na powyższe zmiany miały postępujące procesy globalizacji, z drugiej zaś zmiany zachodzące w społeczeństwie, lepiej wykształconym i świadomym, a w związku z tym także bardziej krytycznym wobec władz lokalnych. Swoje piętno na transformującym się modelu rządzenia odcisnęły również czynniki o charakterze ekonomicznym, powiązane z postępującymi procesami europeizacji, demokratyzacji i urbanizacji, jak również kwestie o charakterze społecznym i instytucjonalnym. Wśród determinantów zmiany sposobu rządzenia nie sposób pominąć również tego, że obywatele coraz rzadziej uczestniczą w wyborach, partie polityczne tracą swych członków, spada zaufanie do instytucji publicznych, a jednocześnie coraz wyraźniej dostrzegalny staje się wzrost nieufności wobec elit politycznych. Wszystko to powoduje, że dotychczasowa formuła rządzenia i oparte na niej procedury są coraz częściej krytykowane, a stosowane formy udziału obywateli w procesach decyzyjnych okazują się niewystarczające. Obywatele nie chcą już pełnić jedynie roli konsumenta i klienta administracji publicznej i zaczynają poszukiwać nowych możliwości zaangażowania w proces decyzyjny. Skutkuje to większym zainteresowaniem instrumentami demokracji partycypacyjnej oraz deliberacyjnej. W rezultacie zmianie ulegają sposoby i formy zaangażowania obywatelskiego.

W tym ujęciu istotne znaczenie zaczęły odgrywać jeden z nurtów *governance* – *participatory governance* (współrządzenie partycypacyjne), który w ostatnich latach zyskuje coraz większą rolę w zarządzaniu sprawami społeczności lokalnych. Z jednej strony podejście to wyróżnia koncentracja na możliwie największym uczestnictwie obywateli w procesie rządzenia, z drugiej zaś chęć transformacji relacji istniejących po-

między pochodzącymi z wyboru organami (rządzącymi), a wybierającymi je obywatelami (rządzonymi), zmieniając role pełnione przez obie grupy w procesie decyzyjnym.

Celem artykułu jest ustalenie relacji pomiędzy ideą reprezentacji a koncepcją współrzędzenia partycypacyjnego oraz zdefiniowanie ról, jakie pełnią organy przedstawicielskie w procesie rządzenia w zmieniającym się otoczeniu i warunkach społeczno-politycznych. U podstaw przeprowadzonych badań leży następująca hipoteza: **H1**: *participatory governance* wpływa na pozycję i kształtuje rolę organów samorządowych, zmieniając kontekst idei reprezentacji oraz relację tych organów władzy z mieszkańcami, w konsekwencji **H2**: lokalne organy tracą swoją omnipotentną pozycję decydentów i stają się jednym z wielu uczestników procesu rządzenia. W opracowaniu uwzględnione zostały elementy teoretyczne dotyczące koncepcji współrzędzenia oraz prawnoteoretyczne w odniesieniu do funkcjonowania samorządu terytorialnego. Skorzystano także z analizy przypadków (*case studies*), która pozwoliła odnieść proces rządzenia do konkretnych samorządów, tj. miast na prawach powiatu województwa lubelskiego. W prowadzonej analizie wykorzystano również wyniki badań ilościowych i jakościowych przeprowadzone przez autorkę. Proces badawczy został podzielony na dwie części. Pierwsza część badań obejmowała ankietyzację radnych wchodzących w skład rady miasta VII kadencji samorządu terytorialnego. Drugi etap badania oparty był na indywidualnych pogłębionych wywiadach przeprowadzonych z przewodniczącymi rad miasta VII kadencji samorządu terytorialnego z czterech badanych miast ($N = 4$) oraz prezydentami tych jednostek, począwszy od IV kadencji JST, a kończąc na VII ($N = 9$)¹. Badania terenowe trwały od marca do września 2018 r.

Koncepcja reprezentacji a idea współrzędzenia partycypacyjnego

Bez wątplenia reprezentacja to pojęcie złożone, które ma wiele znaczeń, interpretacji i zastosowań (Pitkin, 1967; Schaap i Daemen, 2012, s. 27–28; Verhelst, i in., 2014, s. 144–173; Radzik-Maruszak, 2019).

¹ W badaniach uwzględniono cztery miasta na prawach powiatu województwa lubelskiego w okresie od IV do VII kadencji JST. Na ten okres powinno przypadać 16 prezydentów (4 miasta x 4 kadencje JST). Liczba przeprowadzonych wywiadów jest jednak niższa i wynosi dziewięć. Wynika to z faktu sprawowania funkcji prezydenta przez więcej niż jedną kadencję (reelekcja). W takim przypadku wielokadencyjni prezydenci w wywiadzie odnosili się do całego okresu pełnionej przez nich funkcji.

Niezależnie jednak od przyjętego ujęcia jej istota sprowadza się do tego, że obywatele biorący udział w wyborach dokonują wyboru reprezentanta, który występuje (*standing for*) i działa w ich imieniu (*acting for*), (Pitkin). W rezultacie rdzeń lokalnej demokracji przedstawicielskiej stanowi decydet, tj. lokalny organ przedstawicielski, czyli pochodzące z wyboru rady oraz wójtowie/burmistrzowie/prezydenci miast (w/b/p). Ich zadaniem jest reprezentowanie interesów społeczności lokalnej oraz podejmowanie decyzji w jej imieniu.

Jak zaznaczono we wstępie, począwszy od końca XX w. można zaobserwować dynamiczny rozwój koncepcji reprezentacji, na który wpływ wywarł szereg zjawisk, w tym m.in. współrządzenie (*governance*). W ramach *governance* można wyróżnić kilka różnych nurtów i odmian kładących nacisk na poszczególne elementy koncepcji (Bevir, 2011a; Bevir 2011b; Levi-Faur, 2012), jednak z perspektywy tematyki poruszanej w niniejszym artykule szczególne znaczenie odgrywa *participatory governance* (PG). Za jego trzon należy uznać nacisk na demokratyczne zaangażowanie obywateli oraz pogłębienie ich udziału w procesie decyzyjnym. Akcentuje także wzmocnienie i rozwój demokracji mającej na celu zapewnienie obywatelom większego udziału w sprawowaniu władzy niż w ramach demokracji przedstawicielskiej. Frank Fisher określa PG jako przejście od reprezentacji w kierunku partycypacji obywateli (Fisher, 2012, s. 458). Co więcej, PG wpłynęło na to, że kontekst idei reprezentacji uległ zasadniczej zmianie – nie polega już wyłącznie na formalnym upoważnieniu wyrażonym w akcie wyborczym (Urbinati i Warren, 2008, s. 387–407). Obecnie należy rozszerzyć rozumienie reprezentacji i nadać jej charakter demokratyczny, tj. partycypacyjny. W rezultacie tradycyjna rola władz, której sedno stanowi reprezentacja interesów, zmienia się i zmierza w kierunku coraz szerszego, często bezpośredniego włączenia obywateli w proces rządzenia. W ten sposób zmienia rolę pełnioną w procesie rządzenia zarówno przez organy pochodzące z wyboru, jak i obywateli, którzy dokonują ich wyboru.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na relację pomiędzy demokracją przedstawicielską a partycypacyjną. W istocie bowiem „w teorii *governance* istnieje zgoda, że demokracja partycypacyjna i deliberyacyjna wzmocni demokrację przedstawicielską” (Rajca, 2014, s. 125). Zwolennicy nurtu partycypacyjnego przekonują o wzroście uczestnictwa obywatelskiego przez usprawnienie starych lub/i ustanowienie nowych narzędzi partycypacyjnych, które mają stanowić uzupełnienie dla mechanizmów reprezentatywnych oraz demokracji bezpośredniej (Wampler, 2012, s. 2–5; Urbinati i Warren). Jak jednak pokazuje praktyka,

zachowanie równowagi między obiema wymienionymi formami demokracji okazuje się trudne (Radzik-Maruszak, 2019). Wynika to z kilku względów. Przede wszystkim, wdrożenie idei *participatory governance* wpływa na pojawienie się nowych i niepochodzących z wyboru aktorów, którzy uczestniczą w procesie rządzenia i przejmują część zadań należących dotychczas do organów przedstawicielskich. Powoduje to, z jednej strony, że organy władzy publicznej muszą zmierzyć się z dominującym dotychczas sposobem myślenia opartym na hierarchii i zależności od władzy publicznej w relacji z innymi aktorami zaangażowanymi w proces rządzenia na rzecz modelu, który zakłada partnerstwo we wzajemnych relacjach. Z drugiej strony odmienna jest logika demokracji przedstawicielskiej oraz partycypacyjnej dotycząca zarówno wyjaśniania procesu rządzenia, jak i legitymizacji w sprawowaniu władzy. Podczas gdy demokracja przedstawicielska opiera swoje funkcjonowanie na założeniu, iż decyzje podejmowane są przez organy pochodzące z wyboru i reprezentujące swoich wyborców, to demokracja partycypacyjna postrzega władzę jako tę, która stosuje nowe narzędzia i metody, umożliwiając tym samym koordynację, kolaborację i sterowanie siecią interesariuszy uczestniczących w procesie decyzyjnym (Stoker, 1988, s. 18–19). Co więcej, uzupełnienie procesu decyzyjnego o nowych aktorów powoduje rozmycie odpowiedzialności za podejmowane działania pomiędzy uczestnikami procesu rządzenia. W sytuacji rozproszenia kompetencji nasuwa się zatem pytanie o to, kto jest odpowiedzialny i kogo rozliczyć za jakość świadczonych usług. PG powoduje jednocześnie, że zmieniają się role poszczególnych aktorów uczestniczących w procesie decyzyjnym. Zmiany, jakie wprowadza ta idea, określane są przez Roda A.W. Rhodesa „rządzeniem bez udziału rządu” (*governing without government*), (Rhodes, 1996, s. 652–667; Chhotray i Stoker, 2009, s. 97), w którym rola władz publicznych uległa ograniczeniu na rzecz obywateli traktowanych jako równorzędnych partnerów publicznego procesu decyzyjnego. W rezultacie organy władzy publicznej przekształcają swoją pozycję z suwerennych decydentów w kierunku tych, którzy kreują, monitorują i sterują procesem decyzyjnym, natomiast obywatele zaczynają ponosić odpowiedzialność za wyniki procesu rządzenia, co jednocześnie wiąże się z odchodzeniem od traktowania obywateli jedynie jako wyborców i konsumentów na rzecz współdecydentów. Pod wpływem współrzędzenia uczestnicy procesu rządzenia przyjmują więc nie tylko tradycyjne role, które zostały im narzucone, ale także tworzą nowe (Torfing i in., 2012, s. 148).

(Współ)rzządzenie partycypacyjne w samorządzie terytorialnym w Polsce

Wobec tematyki podjętej w niniejszym artykule warto zwrócić uwagę na przejawy (współ)rządzenia partycypacyjnego w polskim samorządzie terytorialnym.

Po pierwsze, nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż Polska należy do tzw. młodych demokracji, która w latach dziewięćdziesiątych XX w. przeszła transformację ustrojową (Mreńca, Zientarski i Czwojdrak, 2018). Szczególne znaczenie odgrywa w tym zakresie reforma samorządowa. Jak trafnie ujmuje to P. Swianiewicz, kierunek tych przemian cechował niejako „skok na głęboką wodę”, czyli głębokie zmiany w sferze wewnętrznej organizacji administracji publicznej, decentralizacji politycznej i zadaniowej, powiązanej jednocześnie z reorganizacją struktur jednostek samorządowych (Swianiewicz, 2002, s. 52). Okres ten cechowała zarówno wysoka dynamika procesu zachodzących przemian, jak i prowadzenie reform na szeroką skalę – równolegle wdrażane były reguły dotyczące praworządności i dotyczące *New Public Management* (Radzik-Maruszak, 2019; Swianiewicz, 2002), a następnie *governance*.

Po drugie, wraz z ogólnymi zmianami ustrojowymi ewolucji uległ również model przywództwa oraz role, jakie pełni wóldarz samorządowy. W ślad za rozwiązaniami stosowanymi w innych państwach europejskich Polska także dokonała redefinicji ról pełnionych przez organy przedstawicielskie – wzmacniając pozycję ustrojową i znaczenie organu wykonawczego (w/b/p) w stosunku do rady gminy (Maj, Dawidowicz i Wichmanowski, 2013; Piasecki, 2006). Z perspektywy partycypacji istotne znaczenie odgrywa fakt, iż od tego momentu to obywatele dysponują prawem wyboru w/b/p (Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze...).

Po trzecie, do reform mających poprawić funkcjonowanie JST należy zaliczyć również te związane z dostosowaniem i wdrożeniem przepisów UE do krajowego systemu prawnego. W konsekwencji podjęte zostały działania zorientowane na poprawę finansowania administracji lokalnej i włączanie procedur zamówień publicznych, które wpłynęły na zmianę sposobu myślenia o JST jako jedynym dostawcy usług publicznych. W coraz większym stopniu samorządy terytorialne zaczęły otwierać się na współpracę z innymi podmiotami, w tym na organizacje pozarządowe.

Wreszcie, istotne znaczenie odgrywają nowe narzędzia zaangażowania lokalnego. Proces poszerzania katalogu instrumentów zorientowanych na dialog z obywatelami w sposób szczególnie wyraźny uwidocznił

się w samorządach dużych miast. Obok tradycyjnych form partycypacji obywatelskiej, tj. uczestnictwa w wyborach, zaczęły pojawiać się nowe narzędzia angażowania obywateli w życie publiczne, w tym inicjatywa lokalna, budżet obywatelski czy panele obywatelskie. Chętniej sięga się nie tylko po nowe instrumenty uspołecznienia procesu decyzyjnego, ale także angażuje nowych aktorów i wprowadza nowe regulacje prawne związane z włączaniem obywateli w decydowanie.

Studium przypadku – miasta na prawach powiatu województwa lubelskiego

W niniejszym artykule badaniami objęto cztery miasta na prawach powiatu (MNP) położone w województwie lubelskim: Białą Podlaską, Chełm, Lublin oraz Zamość. Wybór wskazanych samorządów był poddyktowany kilkoma względami. Przede wszystkim prawo obywateli do podejmowania i koordynowania działań związanych z zaspokajaniem potrzeb publicznych wynika z faktu zamieszkiwania na danym terytorium. Biorąc pod uwagę fakt, iż gmina traktowana jest jako ideał samorządności i trwale ogniwem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, podczas gdy istnienie powiatu bywało krytykowane, a jego przywrócenie niejednokrotnie było podawane w wątpliwość. Ciekawą kategorię badawczą stanowią MNP łączące oba wymienione szczeble samorządu lokalnego. Co więcej, interesujące są także zależności, jakie występują pomiędzy gminą a powiatem w odniesieniu do idei współrzędzenia partycypacyjnego. W powiecie w przeciwieństwie do gmin „w minimalnym stopniu występuje proces tworzenia świadomej społeczności obywatelskiej czy też społeczności partycypacyjnej” (Michałowski, Sidor i Wasil, 2016, s. 107–129). W tym kontekście nasuwa się pytanie o rolę poszczególnych aktorów życia publicznego, szczególnie władz samorządowych w procesie decyzyjnym.

Warto zwrócić uwagę na najważniejsze cechy charakterystyczne badanych samorządów. Największym i jednocześnie najważniejszym ośrodkiem miejskim w województwie lubelskim jest Lublin, liczący według stanu na październik 2019 r. 339,8 tys. mieszkańców (Statystyczne Vademecum..., 2020a). Pozostałe MNP zaliczane są do kategorii miast o średniej wielkości. Liczba ich mieszkańców jest zbliżona i w październiku 2019 r. wyniosła w Chełmie 61,9 tys. osób, natomiast w Zamościu 63,4 tys. (Statystyczne Vademecum..., 2020b; Statystyczne Vademecum..., 2020c). Najmniejszym badanym miastem była Biała Podlaska z liczbą mieszkańców 57,2 tys. osób (Statystyczne Vademecum..., 2020d). Warto jednocześnie zwrócić uwagę, że liczba mieszkań-

ców wpływa na to, jak kształtuje się skład organu uchwałodawczego JST, tj. jego wielkość. W radzie miast: Biała Podlaska, Chełm oraz Zamieść obsadzone są 23 mandaty, natomiast w radzie miasta Lublin jest 31 miejsc.

Tym, co cechuje badane miasta, jest również fakt, iż w badanym okresie (IV–VII kadencja JST) zdecydowanie najchętniej mieszkańcy głosowali na osoby posiadające doświadczenie niż na nowych kandydatów. Potwierdzeniem tego jest fakt, że w radzie miasta często zasiadały osoby, które już pełniły wcześniej mandat radnego, zaś prezydenci sprawowali swój urząd nieprzerwanie przez kilka kadencji. Potwierdza to, iż mieszkańcy poszukiwali autentycznych i charyzmatycznych liderów, którzy będą w odpowiedzialny sposób rządzić wspólnotą samorządową.

Co więcej, badane samorządy terytorialne korzystały ze zbliżonych instytucji zaangażowania obywatelskiego, w których dominowały narzędzia stosunkowo tradycyjne. Wśród najbardziej popularnej, a co za tym idzie, również najczęściej stosowanej innowacji demokratycznej, znajdował się budżet obywatelski. Jedynie w Lublinie można zauważyć, że katalog narzędzi partycypacyjnych był bardziej rozbudowany i uzupełniany o nowe metody rządzenia, np. zielony budżet obywatelski.

Role organu uchwałodawczego – analiza wyników badań

W kontekście niniejszych rozważań ważne pytanie stanowi to, jaką rolę odgrywa rada miasta w procesie współrządzenia partycypacyjnego. Na podstawie analizy kwestionariusza ankiety oraz treści wywiadów można stwierdzić, że w badanych samorządach możliwe jest wyodrębnienie kilku ról, jakie pełni ten organ.

Po pierwsze, zdecydowana większość radnych oceniła swoją funkcję jako **pośrednika** („łącznika”) pomiędzy mieszkańcami miasta a jej organami. Trzeba zaznaczyć, iż ankietowani słusznie interpretują swoją funkcję jako „pośredniczenie”, gdyż taka rola została im przypisana na gruncie samorządowych przepisów ustrojowych (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym...; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym...). W tym samym duchu wypowiedali się również przewodniczący rad, którzy podkreślali, że „radny na pewno jest takim ciałem pośredniczącym między tym, co dzieje się w naszej gminie czy mieście a mieszkańcami”. Co więcej, jak wskazuje jeden z rozmówców, są „oddelegowani do kontaktu z mieszkańcami”. Okazuje się więc, że podtrzymywanie kontaktu z mieszkańcami jest dla radnych bardzo ważne i stanowi warunek *sine qua non* wypełniania mandatu radnego.

Po drugie, w świetle wypowiedzi radnych rolą rady jest **rzecznictwo interesów społecznych**. Jak zauważył jeden z respondentów, wynika to przede wszystkim z tego, że „radny nie jest anonimowy. Każdy mieszkaniec zaczyna swoją rozmowę z kimś, kogo zna, i pokłada nadzieję w stosunku do rozwiązania problemu, który dotyczy środowiska danej dzielnicy, że zostanie rozpatrzony przez radnego jako osobę, która ma wpływ na opiniowanie bądź rozmowę z innymi radnymi”. Okazuje się, że istotną rolę odgrywa także aktywność radnych związana z występowaniem w interesie mieszkańców, tj. w taki sposób, który uwzględnia ich stanowisko w danej sprawie lub/i pozwala na rozwiązanie problemu występującego w ich najbliższym otoczeniu.

Trzecią rolą rady, jaką można wyodrębnić na podstawie analizy kwestionariusza ankiety oraz wywiadów, jest **reprezentacja mieszkańców** w procesie rządzenia. W odniesieniu do tej funkcji w badaniach po raz kolejny wybrzmiał fakt, że radny reprezentuje mieszkańców konkretnego okręgu, z którego został wybrany w wyborach samorządowych, i pomaga im w rozwiązaniu problemów, z jakimi ci mieszkańcy do nich przychodzą. Jak mówi jeden z radnych: „my jako mieszkańcy miasta, jako rada miasta, zostaliśmy wybrani przez mieszkańców jako swoich przedstawicieli, określonych grup społecznych, dzielnice czy okręgi wyborcze”. O znaczeniu radnych decyduje zatem fakt, iż wywodzą się z określonej społeczności (osiedle/dzielnica), której interesy reprezentują w radzie miasta. Co więcej, radni zajmują się wówczas nie tylko sprawami (problemami) miasta jako całości, ale także poszczególnych mieszkańców JST. Jak zauważyli radni, istota wykonywanego przez nich mandatu tkwi w uzyskaniu społecznej legitymizacji do pełnienia tej funkcji: „ja tu nie jestem dla siebie, tylko jestem dla ludzi, po to startowałem w wyborach, już kolejną kadencję jestem radnym, więc w interesie mieszkańców muszę działać i muszę liczyć się z ich opinią”. Potwierdza to zatem, iż radni z jednej strony pracują **dla** mieszkańców, z drugiej zaś podejmują działania, współpracując **z nimi** np. na podstawie zebrania opinii czy przeprowadzenia procesu konsultacji społecznych.

Czwartą rolę, jaką można przypisać organom uchwałodawczym, jest ta, w myśl której radny pełni funkcję **reprezentanta politycznego**. Jej wybór dowodzi, że dla niektórych radnych istotne znaczenie odgrywa również to, z jakiej opcji politycznej się wywodzą, a w konsekwencji również, jakie wartości i poglądy reprezentują, będąc członkami określonej formacji politycznej. Jest to o tyle istotne, że radni zrzeszeni w klubach i/lub należący do partii politycznej są niejednokrotnie zobowiązani do tego, aby podejmować działania związane z wykonywaniem mandatu radnego zgodnie z ustaleniami wypracowanymi w ramach klu-

bu, partii politycznej. Takie „zobowiązanie” może powodować, jak piszą autorzy przewodnika w ramach akcji „Masz głos” (Czy radny jest bezradny..., 2021), że „radny jest bezradny”, ponieważ jego możliwości wpływania na sytuację w gminie będą wówczas ograniczone i będą sprowadzać się do zgodności działania z linią klubu czy partii, co nie zawsze musi być zgodne z wolą mieszkańców czy nawet samego radnego. Jak wynika z opracowania Centrum Badania Opinii Publicznej, mieszkańcy coraz chętniej dokonują wyboru radnych spośród kandydatów niezrzeszonych (Komunikat z badań CBOS..., 2007; Komunikat z badań CBOS..., 2014). Należy zaznaczyć, że według zdecydowanej większości radnych ważniejsze jest „pośredniczenie” i rzecznictwo wobec interesów mieszkańców niż względy partyjne.

Kolejna istotna rola radnych sprowadza się do „utrzymywania więzi z mieszkańcami”, czego najlepszym przykładem są bezpośrednie spotkania. Dzięki temu radni stają się „barometrem” nastrojów społecznych, co pozwala im uwzględniać oczekiwania społeczności lokalnej w swoich działaniach. Sprawia to również, że radny staje się **facylitorem partycypacji**, który pobudza mieszkańców do aktywności i współdziałania. W ten sposób „organ uchwałodawczy jest tu ciałem, które daje obywatelom głos oraz stymuluje ich zaangażowanie w proces decyzyjny” (Radzik-Maruszak, 2019). Jak skomentował jeden z przewodniczących rady miasta: „radny uczestniczy w życiu publicznym jako mieszkaniec i ma możliwość wpływu na to, co dzieje się w mieście przez konsultacje społeczne. Takie konsultacje można zorganizować w swojej dzielnicy lub przez organizacje pozarządowe, gdzie można spotkać się, porozmawiać, przedstawić problem. Radny jest pierwszym ciałem, które ma ogromny wpływ na pokierowanie inicjatywą grupy mieszkańców”. Rozmówca w sposób szczególnie podkreślił znaczenie narzędzi aktywizacji mieszkańców, tj. spotkania z mieszkańcami i przeprowadzenia konsultacji społecznych. Według przewodniczącego rady miasta stanowią one fundament współpracy radnych z mieszkańcami oraz najprostszy sposób, za pomocą którego można uzyskać od mieszkańców informację na temat potrzeb i problemów wspólnoty lokalnej. Co więcej, powyższa wypowiedź akcentuje także, iż radni wchodzi w rolę **kooperanta**, gdyż starają się korzystać ze wsparcia innych podmiotów, szczególnie ze strony organizacji pozarządowych, w zaspokajaniu wspomnianych potrzeb i interesów społeczności lokalnej.

Z analizy treści wywiadów wynika także, że rada pełni również funkcję **kontroli społecznej**, ponieważ jest „bezpiecznikiem, który ma wpływ taki, że może powstrzymać pewne działania, nie zawsze szkodliwe, ale jeśli mogłyby zagrażać w jakimś stopniu bezpieczeństwu finansowemu czy zaciąganiu nowych zobowiązań, to zawsze przedstawicie-

lem mieszkańców jest rada, która może pewne rzeczy ograniczyć i zawsze bezpieczniej przeprowadzić je tak, żeby były z jak najmniejszym negatywnym skutkiem społecznym”. W ten sposób radni zaakcentowali, że rolą rady jest dbałość o przestrzeganie określonych standardów, w tym prawnych reguł funkcjonowania samorządu. Dlatego rada miasta staje się swego rodzaju „parasolem ochronnym”, który nadzoruje działalność organu wykonawczego, czuwając nad prawidłową realizacją zadań nałożonych na JST.

Podsumowując rolę, jaką pełni organ uchwałodawczy w procesie rządzenia opartego na partycypacji obywatelskiej, należy jednocześnie zaznaczyć, że radni są umiarkowanie otwarci na korzystanie z należących do niego instrumentów zaangażowania lokalnego. Analiza zgromadzonego materiału wskazuje bowiem, że rozszerzenie stosowania instrumentów z zakresu aktywności obywatelskiej, zdaniem badanych, odbiera kompetencje radom miasta. Jeden z radnych uważa, że inicjatywy obywatelskie mogą spowodować osłabienie aktywności radnych i „być pewnym zagrożeniem dla konstytucyjnej [roli – E. S.-W.] rady. Może też pogorszyć skuteczność działania samorządu, bo jakaś część pieniędzy – teraz mała, jutro może być większa – jest wyjęta spod strategicznego planowania”. Inny rozmówca zauważył, że coraz szersze włączanie mieszkańców w decydowanie prowadzi do postawienia pytania o rolę organów samorządowych, szczególnie rad, ale także potrzeby ich istnienia w ogóle. Radny ujął tę kwestię następująco: „zastanówmy się. Po co byłaby w takim razie rada miasta, którą wybierają sami mieszkańcy? Z każdej dzielnicy są jacyś radni, którzy reprezentują interesy tej dzielnicy. Tak powinno być i często walczą o swoje osiedle. To jest demokracja przedstawicielska. Należałoby więc w przypadku demokracji bezpośredniej, by każdy obywatel występował z jakimś wnioskiem, co jest bardzo trudne w realizacji. Po drugie: po co jest rada miasta, po co są wybory? Oczywiście nie mówimy o funkcji kontrolnej, ale reprezentatywnej, która traci na znaczeniu”. Zarówno radni, jak i prezydenci zwracali uwagę, że prowadzenia polityki miejskiej należy oczekiwać przede wszystkim od organów władzy lokalnej wybranych jako reprezentantów mieszkańców. Podkreślano jednocześnie atuty takiego rozwiązania, tj. fakt, iż osoby wchodzące w skład organów przedstawicielskich cechuje wysoki stopień profesjonalizmu, większy niż w przypadku mieszkańców poziom wiedzy i kompetencji wynikający z faktu, że co dzień zajmują się sprawami miasta. Dlatego też, zdaniem respondentów, radni to osoby, które są lepiej zorientowane w tym, „co jest potrzebne miastu, niż zwykli mieszkańcy”. W opinii radnych decyzji mieszkańców powinien zostać oddany „drobny” zakres spraw, związany z ich lokalnym i najbliższym otoczeniem.

Rola organu wykonawczego – analiza wyników badań

Z przeprowadzonych badań wynika, że organ wykonawczy pełni szczególną rolę w procesie rządzenia. Niewątpliwie największy wpływ na pozycję organu wykonawczego oraz jego rolę w partycypacyjnym rządzeniu miastem wywarło wspomniane już ustanowienie bezpośredniego wyboru prezydentów miast. Znaczenie tego czynnika w odniesieniu do polityki partycypacyjnej zostało podkreślone również w wypowiedziach radnych i prezydentów. Jeden z nich zauważył, że „model samorządowy jest modelem proprezydenckim, proburmistrzowym. Uważam, że dobrze się stało, że model jest bardziej prezydencki, bo prezydent może mieć swoją wizję miasta, a rada może ją popierać albo hamować. [...] dla mnie styl zarządzania miastem, samorządem jest podobny jak przedsiębiorstwem, czyli mamy prezydenta, który zarządza, i radę miasta, która jest jak rada nadzorcza spółki, wyraża zgodę prezydentowi na pewne działanie, ale może je też zablokować. Ale za strategię, za wizję, za proces operacyjny odpowiada prezydent”. Z przedstawionej wypowiedzi wynika, że pierwszoplanową rolę w JST pełni prezydent, od którego zależy, w jaki sposób będzie prowadzona polityka miejska, to on podejmuje decyzję co do jej kształtu oraz doboru metod i narzędzi, w tym także partycypacyjnych, które zostaną wdrożone w jednostce samorządowej. Wypowiedź akcentuje również to, że prezydent, pochodząc z bezpośrednich wyborów, ma swój program wyborczy (strategię), który następnie realizuje i który stanowi kierunek dla działań podejmowanych w JST. W ten sposób organ wykonawczy staje się **wizjonerem i strategiem** odpowiedzialnym za kształt lokalnej polityki.

Powyższe rozważania należy uzupełnić o fakt, że prezydent jest **przedstawicielem mieszkańców**, przede wszystkim dlatego, że to właśnie od nich uzyskuje mandat do pełnienia tej funkcji. Z tego powodu, jak podkreślali uczestnicy badania, organ wykonawczy ma dominujące znaczenie w procesie rządzenia, ponieważ „startuje w wyborach, ma program wyborczy i jest wybrany przez mieszkańców w sposób bezpośredni, więc stara się realizować program, więc ma największy wpływ na to, co przedstawi radzie miasta”. Oznacza to, iż członkowie społeczności lokalnej rozliczają kandydata na w/b/p ze złożonych obietnic wyborczych i w sytuacji, kiedy stara się on o ponowny wybór, obywatele mogą udzielić mu mandat zaufania na kolejną kadencję lub wybrać inną osobę do pełnienia tej funkcji. To właśnie od niego oczekują realizacji zadań samorządu terytorialnego wynikających z ustaw oraz rozwiązywania problemów dotyczących wspólnoty samorządowej. Jednocześnie mieszkańcy obarczają ewentualnymi niepowodzeniami właśnie organ wyko-

nawczy. Jeden z prezydentów odniósł się do tej kwestii w następujący sposób: „zawsze prezydent, który jest w wyborach wprost weryfikowany przez wyborców, będzie bardziej zainteresowany partycypacją i upodmiotowieniem mieszkańców niż rada, która oczywiście też jest wybierana przez mieszkańców, tylko tyle że jak gdyby w dalszej kolejności. Inaczej mówiąc, mieszkańcy widzą bardziej tego prezydenta [...]. Ja nie twierdzę, że radni są przeciwni [partycypacji – E. S.-W.], ale na pewno nie są tak zmotywowani jak prezydent, żeby te narzędzia partycypacyjne realizować”. Oznacza to, że w/b/p traktowany jest przez mieszkańców jako autentyczny lider wspólnoty samorządowej, który ma legitymizację proceduralną do zarządzania sprawami publicznymi, a ona *de facto* wyjaśnia, dlaczego takie, a nie inne osoby mają upoważnienie do tego, aby podejmować decyzje oraz jaką odpowiedzialność ponoszą przed wyborcami (Schmidt, 2013, s. 2–22).

O roli prezydenta świadczy także to, że jest **wykonawcą polityki** realizowanej w JST. W efekcie siła oraz zakres wpływu prezydenta zależą od funkcji, jaka została mu przypisana na gruncie przepisów ustrojowych, tj. pełnienia roli organu wykonawczego wobec zapadających decyzji i uchwał rady miasta. Argumentem, który zdaniem radnych przemawia za tym, jest także to, że to w/b/p ma główny wpływ na budżet, tj. decyduje o wydatkowaniu pieniędzy. Jak dostrzegł jeden z radnych: „wydaje pieniądze i musi widzieć celowość tych wydatków”, co w konsekwencji oddziałuje także na radę, która ma ograniczony zakres wpływu na kształtowanie budżetu i tym samym gwarantowanie ogólnego dobra publicznego.

Prezydent jest także **głównym decydentem**, od którego zależą zaprojektowane i przyjęte rozwiązania, w tym partycypacyjne. Przeprowadzone badania potwierdziły, że najczęściej to właśnie lider samorządowy był inicjatorem wprowadzenia instrumentów zaangażowania obywatelskiego, por. np. budżet obywatelski w Białej Podlaskiej, Lublinie i Zamościu. Okazuje się także, iż bez akceptacji prezydenta działanie partycypacyjne nie ma możliwości „nabrania pędu”, a więc rozwoju w takim zakresie, w jakim możliwe jest to z jego udziałem. Jak bowiem stwierdza jeden z respondentów: „partycypacja to proces, gdzie mamy decydenta i to od niego się zaczyna, bo ma pomysł, który chce zderzyć z opinią mieszkańców. To od niego powinno zależeć, w którą stronę idziemy w partycypacji. To prezydenci to kształtują. Chybionym pomysłem jest napędzanie procesów partycypacyjnych wbrew potrzebom i opiniom prezydenta”. W tym sensie prezydent pełni także rolę **kreatora i koordynatora** lokalnych procesów partycypacyjnych.

Co więcej, w opinii respondentów to od organu wykonawczego zależy również to, jak będzie współpracował z innymi uczestnikami życia

społecznego i czy będzie zainteresowany ich włączeniem w życie publiczne. Tym samym w/b/p jest podmiotem, który **steruje sieciami partnerów społecznych** w lokalnym procesie rządzenia.

Podsumowując, należy zauważyć, że organ wykonawczy jest znacznie bardziej otwarty na partycypację obywatelską niż rada. Wynika to m.in. z tego, że prezydent pochodzi z wyborów powszechnych i jest wybierany bezpośrednio przez mieszkańców, dlatego „jest bardziej wrażliwy na te potrzeby, bo wie, [że] za 4 lata czy za 5 lat będą na niego głosować bądź nie, więc on jest siłą rzeczy bardziej skory słuchać mieszkańców, organizować z nimi nowe narzędzia niż rada miasta”. W rezultacie narzędzia partycypacyjne mogą służyć z jednej strony zaspokojeniu potrzeb i oczekiwań społecznych. Wówczas oferują mieszkańcom większy wpływ na proces rządzenia, natomiast przedstawicielom władzy lokalnej zapewniają większą legitymizację dla podejmowanych przez nie działań. Z drugiej strony mogą stać się elementem kampanii wyborczej, co z kolei może nieść ryzyko jego nadmiernej polityzacji (Bukowski i Kamosiński, 2014).

Zakończenie

Rozważania zawarte w niniejszym opracowaniu dowodzą, że idea *governance*, a w sposób szczególny także jeden z jej nurtów *participatory governance* wywarła wpływ na rolę organów przedstawicielskich. Zostały one przemodelowane przede wszystkim na skutek wprowadzenia bezpośredniego wyboru organu wykonawczego. Prezydent miasta z przywódcy zadaniowego i menedżera stał się wizjonerem, strategiem i lokalnym liderem, którego cechuje otwartość na współdziałanie z partnerami społecznymi oraz ich włączanie w decydowanie. W rezultacie potrafi sterować sieciami partnerów społecznych oraz posługiwać się innowacjami demokratycznymi. Oprócz tego pełni rolę głównego decydenta w kreowaniu lokalnej polityki, w tym także opartej na partycypacji mieszkańców. To z jego inicjatywy podejmowane są działania partycypacyjne, a społeczność lokalna jest mobilizowana do podejmowania aktywności obywatelskiej za pośrednictwem zinstytucjonalizowanych form partycypacji. Z kolei rada pełni względem mieszkańców dwie dominujące role, jest to ich reprezentacja w procesie rządzenia i jednocześnie rola pośrednika czy inaczej „łącznika” między organami władzy a obywatelami, a także rzecznictwo wobec ich interesów. Przeprowadzone badania wskazują jednak, że radni sprawują również inne funkcje, choć w ich opinii, nie są tak ważne jak dwie poprzednie. W toku prowadzonych badań okazało się, że rada pełniła funkcję reprezentanta

politycznego, nieco rzadziej facylitatora partycypacji oraz kooperanta, szczególnie w relacjach z organizacjami pozarządowymi.

Z punktu widzenia niniejszego opracowania dość istotne jest to, że podczas wywiadów w odniesieniu do rady miasta wybrzmiała rola facylitatora partycypacji, natomiast w przypadku prezydentów koordynowanie przez nich procesów partycypacyjnych. To właśnie one stanowią sedno *participatory governance*, zapewniają bowiem mieszkańcom głos w procesie decyzyjnym i stymulują ich zaangażowanie. Pomimo że rola rady jako facylitatora partycypacji nie należała według radnych do najważniejszych i została wypunktowana w dalszej kolejności, to sam fakt, iż pojawiła się w badaniach, istotnie świadczy o wpływie analizowanego nurtu współrzędzenia na relację między organem uchwałodawczym a mieszkańcami miasta. Okazuje się zatem, że współrzędzenie partycypacyjne wpłynęło na wykształcenie się nowych ról, jakie pełnią organy przedstawicielskie.

Z przeprowadzonych badań wynika jednocześnie, że dla organów samorządowych charakterystyczne były odmienne podejścia wobec uczestnictwa obywateli w procesie decyzyjnym. Wynika to m.in. ze sposobu wyboru tych organów, ale także, jak zauważają respondenci, z tego, że działania partycypacyjne odbierają kompetencje organom samorządowym, głównie radom miasta. Zwykle bardziej sceptyczni i zdystansowani wobec uruchomienia konkretnego instrumentarium partycypacyjnego byli radni. Wynikało to z obawy przed przeniesieniem zbyt dużej decyzyjności na mieszkańców, które zdaniem radnych powoduje osłabienie rady, prowadzi do pomniejszenia jej kompetencji, a w następstwie do utraty dominującej pozycji. Tym samym organy władzy lokalnej muszą współpracować z innymi interesariuszami lokalnej polityki i stają się jednym z wielu uczestników procesu rządzenia. W rezultacie, z jednej strony tam, gdzie pojawia się demokracja partycypacyjna, na znaczeniu traci reprezentacja. Z drugiej strony wzrasta rola organu wykonawczego w procesie (współ)rzędzenia. Wynika to przede wszystkim ze zmian w organizacji tego organu oraz wzmocnienia pozycji gminnej egzekutywy.

Istotna wydaje się w tym miejscu konstatacja, że pomimo skomplikowania procesu rządzenia oraz zaangażowania w niego nowych podmiotów, zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, a więc uwarunkowaniami formalnymi, organy przedstawicielskie nadal traktowane są jako podstawowe i główne ogniwo procesu decyzyjnego (Radzik-Maruszak, 2019, s. 272). Jednocześnie doświadczenia praktyczne dowodzą, że w opinii radnych i prezydentów ograniczeniu ulega wpływ organu uchwałodawczego na wynik tego procesu.

Przeprowadzone badania dają podstawę do twierdzenia, że lokalna demokracja partycypacyjna i składające się na nią instrumenty i narzędzia

dzia będą nieustannie ewoluować, wpływając na lokalny proces (współ)rządzenia. W tym kontekście trafne wydaje się sformułowanie użyte podczas wywiadu przez jednego z respondentów, iż rządzenie partycypacyjne to model „kuli śnieżnej”, w którym, jeśli zostały podjęte określone działania, nie jest już możliwe ich zahamowanie, a wzrost wiedzy i praktycznych doświadczeń będzie nie tylko sprzyjał, ale także wymuszał dalszą instrumentalizację partycypacji. Równocześnie, jak twierdzili przedstawiciele władzy lokalnej, należy zachować równowagę pomiędzy dwoma modelami rządzenia, do jakich należy przedstawicielstwo i rządzenie partycypacyjne. Biorąc pod uwagę tradycję oraz rozwój demokracji w Polsce, zarówno w opinii radnych, jak i prezydentów, nie jest możliwe całkowite wykluczenie czy też „wyparcie” przedstawicielskiego charakteru rządów. Ich zdaniem wymagałoby to zmiany struktury samorządu terytorialnego, w szczególności organu uchwałodawczego. W tym więc sensie oparte na współrzędzeniu uczestnictwo obywatelskie winno być uzupełnieniem, nie zaś trzonem procesu decyzyjnego. Tym samym wydaje się, że lokalna partycypacja w Polsce nadal będzie odzwierciedlać model hybrydowy, łączący demokrację partycypacyjną z przedstawicielstwem (Chu, Porsche-Ludwig, 2011, s. 40).

Bibliografia

- Bevir, M. (2011a). *The Sage Handbook of Governance*, SAGE Publications Ltd.
- Bevir, M. (2011b). *Key Concept in Governance*, SAGE Publications Ltd.
- Bukowski, Z., Kamosiński, S. (red.), (2014). *Samorząd terytorialny w Polsce. Wybrane aspekty funkcjonowania*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Chhotray, V., Stoker, G. (2009). *Governance Theory and Practice. A Cross-Disciplinary Approach*, New York: Palgrave Macmillian.
- Chu, Ch., Grasse, A., Porsche-Ludwig, M. (red.) (2011). *Local Governance in Global Context. Theory and Practice*, Berlin, Lit Verlag.
- Daemen, H. (2012). *Revitalising Representative Democracy*. W: Schaap L., Daemen H. (red.), *Renewal in European Local Democracies. Puzzles, Dilemmas and Options*, Springer VS.
- Fisher, F. (2012). *Participatory governance: From Theory to Practice*. W: Levi-Faur D. (red.), *The Oxford Handbook of Governance*, Oxford University Press.
- Fundacja im. Stefana Batorego. *Czy radny jest bezradny? Krótki przewodnik po tym, co radny może, a nie musi*. Pobrane 12 kwietnia 2021 z <http://www.maszglos.pl>.
- Gomółka, K. (red.) (2007). *Samorząd terytorialny w krajach Unii Europejskiej*, Elbląg: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Hambleton, R., Savitchi, H. V., Stewart, M. (red.) (2002). *Globalism and Local Democracy. Challenge and Change in Europe and North America*, New York: Palgrave Macmillian.

- Komunikat z badań CBOS (2007). *Czynniki wpływające na decyzje w wyborach samorządowych*, oprac. A. Cybulska, K. Pankowski, Warszawa.
- Komunikat z badań CBOS (2014). *Wybory samorządowe*, oprac. A. Cybulska, Warszawa, nr 124/2014.
- Mreńca, E., Zientarski, P. B., Czwojdrak, B. (2018). *Administracja państwowa i samorząd w Polsce w ujęciu historyczno-prawnym. Zagadnienia wybrane*, Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Michałowski, S. (2013). Bezpośrednie wybory wójta, burmistrza i prezydenta miasta – idea i jej praktyczna realizacja. W: E. Maj, A. Dawidowicz, M. Wichmanowski (red.), *Sapientia animorum magistra est: wartości w nauce – wartości w polityce: księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Alicji Wójcik z okazji 40. rocznicy pracy naukowej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Michałowski, S. (2016). Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania powiatów w Polsce. W: S. Michałowski, M. Sidor, J. Wasił (red.), *25 lat samorządu terytorialnego w Polsce – bilans doświadczeń*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Piasecki, A. K. (2006). *Menadżer i polityk. Wójt, burmistrz, prezydent miasta*, Kraków: Wydawnictwo Profesja.
- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Radzik-Maruszak, K. (2019). *Rada gminy jako uczestnik lokalnego współzrządzenia. Przykład Anglii, Finlandii, Polski i Słowenii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar Sp.z.o.o.
- Rhodes, R. A. (1996). The New Governance: The New Governance. Governing without Government, *Political Studies*, vol. 44(4), DOI: 10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x.
- Schmidt, V. A. (2013). Democracy and legitimacy in the European Union revisited: Input, output and „throughput”, *Political Studies*, t. 61, nr 1, DOI: 10.1111/j.1467-9248.2012.00962.x.
- Swianiewicz P., *Modele samorządu terytorialnego w krajach Europy Zachodniej oraz Środkowo-Wschodniej – próba generalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 4(10).
- Statystyczne Vedemecum Samorządowca* (2020a). Miasto Lublin, GUS.
- Statystyczne Vedemecum Samorządowca* (2020b). Miasto Chełm, GUS.
- Statystyczne Vedemecum Samorządowca* (2020c). Miasto Zamość, GUS.
- Statystyczne Vedemecum Samorządowca* (2020d). Miasto Biała Podlaska, GUS.
- Stoker, G. (1988). *Governance as theory: five propositions*, Oxford.
- Torfin, J., Peters, B. G., Pierre J., Sørensen, E. (2012). *Interactive Governance. Advancing the Paradigm*, Oxford University Press.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 r., poz. 713).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2019 r., poz. 511).
- Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta (Dz. U. z 2010 r. nr 176, poz. 1191).
- Urbinati, N., Warren, M. (2008), The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory, *Annual Review of Political Science*, nr 11, DOI: 10.1146/annurev.polisci.11.053006.190533.
- Verhelst, T., Reynaert, H., Steyvers, K., De Rynck, F. (2014). Political representation in local governance: A survey analysis of councillor attitudes and behaviour in Belgium, *Acta Politica*, t. 49, nr 2, DOI: 10.1057/ap.2013.12.

- Wampler, B. (2012). Participation, Representation, and Social Justice. Using Participatory Governance to Transform Representative Democracy, *Polity*, vol. 44, nr 4.
- Wojnicki, J. (2014), (red.) *Europejskie modele samorządu terytorialnego. Stan obecny i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo ASPRA.

Role of representative bodies in the process of participatory governance. Case study of selected cities

Abstract

In recent decades, the role of representative bodies has been transformed in many countries. It was influenced by reforms inspired by the concept of governance, but one of its strands, i.e., participatory governance, which promotes empowering of citizens, strengthening their involvement, and deepening their participation in the decision-making process, has gained significance. This tendency is also visible in Poland, especially in the self-governments of large cities. The aim of the article is to define the roles of representative bodies in the changing governance process and the relationship between the idea of representation and the concept of participatory governance. The article is based on the research carried out in cities with county status located in the Lubelskie Voivodeship. Correspondingly, the research results show that the role of the council in the process of governance is weakening, while the importance of the executive body is increasing. At the same time, participatory governance influenced the creation of new roles that representative bodies currently play.

Key words: representation, citizen participation, democracy, governance, participatory governance

Patrycja Trzeja*

IZOLACJA POSTPENALNA W KRAJOWYM OŚRODKU ZAPOBIEGANIA ZACHOWANIOM DYSSOCJALNYM A POSZANOWANIE PRAW I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

Streszczenie

Artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na problematykę izolacji postpenalnej w kształcie nadanym ustawą z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Praca przedstawia genezę rzeczowej instytucji, wątpliwości natury konstytucyjnej związane z powołaną ustawą, a także praktyczne aspekty działania KOZZD. W kręgu zainteresowania autorki pozostaje dysonans pomiędzy teoretycznymi założeniami co do funkcjonowania placówki a rzeczywistą organizacją Ośrodka i warunkami izolacji w nim. W szczególności poruszona zostaje problematyka wypełnienia KOZZD i implikacje tego dla sytuacji jednostek poddanych detencji. Całość analizy dokonywana jest w kontekście praw i wolności człowieka. Zwieńczenie artykułu stanowi podsumowanie rozważań i stanowczy sprzeciw wobec naruszania godności jednostek w demokratycznym państwie prawa.

Słowa kluczowe: izolacja postpenalna, środki zabezpieczające, prawa człowieka, godność ludzka, przeludnienie KOZZD

Wstęp

Niniejszy artykuł ma na celu analizę wybranych aspektów instytucji izolacji postpenalnej w kształcie nadanym jej ustawą z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Rozważania rozpoczyna prezentacja genezy rzeczowej instytucji, po czym zasygnalizowane są wątpliwości natury konstytucyjnej związane z powołaną ustawą oraz bolączki w zakresie funkcjonowania Krajowego Ośrodka Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym w Gostyninie w praktyce. Uwa-

* Doktorantka Uniwersytetu Śląskiego, e-mail: pi.23@icloud.com, ORCID ID: 0000-0002-2212-8502.

ga zwrócona zostaje także na negatywne zjawisko posługiwania się powszechną nomenklaturą ww. aktu prawnego, tj. nazwą „ustawa o bestiach”.

Cywilizacja zachodnioeuropejska od lat poszukuje odpowiedzi na pytanie, jak daleko można posunąć się z prewencyjnym ograniczaniem wolności określonych jednostek w imię bezpieczeństwa społeczeństwa. Dyskurs ten niepokojąco wskazuje na prymat potrzeby zapewnienia ogółowi bezpieczeństwa kosztem poświęcania czyjejs wolności. Choć prawa i wolności człowieka nie mają nieograniczonego charakteru, to niedopuszczalne jest ich limitowanie w stopniu, który nie jest niezbędny w demokratycznym państwie prawnym. Każdy przypadek odstąpienia od tychże praw ze strony władz publicznych musi być zatem uzasadniony i oparty na Konstytucji RP. Nie ulega wątpliwości, że uznanie danej osoby za stwarzającą zagrożenie przekreśla jej szansę na rozpoczęcie z czystą kartą nowego życia po odbyciu kary, a prowadząca do tego procedura nie spełnia najwyższych standardów gwarancyjnych i nie może być uznana za sprawiedliwą. Nadto, dostrzec można jaskrawy dysonans pomiędzy teoretycznymi założeniami co do działania KOZZD a rzeczywistą organizacją placówki i warunkami izolacji w niej. Praktyczne funkcjonowanie izolacji postpenalnej generuje tym samym dalsze, niczym nieuzasadnione naruszenia praw i wolności jednostek poddanych detencji.

Podstawową metodą wykorzystywaną w trakcie prowadzonych rozważań jest metoda teoretycznoprawna oraz dogmatycznoprawna. Przy ich pomocy przeprowadzono analizę źródeł prawa oraz orzecznictwa sądów dotyczącego problematyki izolacji postpenalnej z perspektywy celów przyjętych w artykule, a także piśmiennictwa prawniczego, popularnonaukowego i publicystycznego powiązanego z tematem. Jako że problematyka stosowania środków zabezpieczających, a za taki uznać należy izolację postpenalną, nie może zostać zawężona jedynie do ujęcia karnomaterialnego oraz procesowego, w zakresie ograniczonym do potrzeb prezentowanego zagadnienia skorzystano także z dorobku psychologii i psychiatrii, by nadać opracowaniu kompleksowy charakter. Uzupełniająco zastosowano natomiast metodę historyczną w celu przedstawienia genezy uchwalenia ustawy z dnia 22 listopada 2013 r.

Okoliczności wprowadzenia izolacji postpenalnej do polskiego porządku prawnego

22 listopada 2013 r. uchwalona została ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób¹. Wprowadziła ona do

¹ Zwana dalej ustawą o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie.

polskiego systemu prawnego dwa nieznanne dotychczas postpenalne i bezterminowe środki w formie nadzoru prewencyjnego oraz umieszczenia w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym². Ustawodawca, opracowując rzezony akt prawny, inspirował się w znacznej mierze rozwiązaniami przyjętymi w Republice Federalnej Niemiec dotyczącymi terapii oraz umieszczania we wskazanych zakładach sprawców przestępstw z użyciem przemocy, mających zaburzenia czynności psychicznych (Królikowski, Sakowicz, 2013, s. 19).

Zarówno okoliczności powstania ustawy, jak i przedmiot jej regulacji budziły szerokie zainteresowanie i generowały szczególnie intensywne emocje wśród społeczeństwa. Co znamienne, media natychmiast określiły akt mianem „ustawy o bestiach”. Wyraźnie świadczy to o pejoratywnym nastawieniu do osób objętych jego regulacją. Pomimo tak dużych kontrowersji powstałych na tle ustawy dzisiaj wiele osób zupełnie utraciło zainteresowanie tematem. Niezbędne wydaje się powtórne zwrócenie uwagi społeczeństwa na przedmiotową problematykę, gdyż KOZZD jest obecnie przepełniony, co wywiera niemałe reperkusje między innymi dla przestrzegania praw i wolności jednostek poddanych detencji.

Dla pełniejszego zobrazowania problemu warto sięgnąć kilka lat wstecz do genezy rzeczony ustawy. W 2014 r. mury zakładu karnego opuścić miały osoby, które przed 1989 r. zostały skazane na karę śmierci, a którym następnie na mocy amnestii karę tę zmieniono na 25 lat pozbawienia wolności. Kres izolacji tych jednostek uznano za realne zagrożenie dla bezpieczeństwa społeczeństwa. Jedną z wspomnianych osób był Mariusz Trynkiewicz. 29 września 1989 r. mężczyzna został skazany za każde z czterech zabójstw na karę śmierci i w konsekwencji na karę łączną w postaci kary śmierci. Chociaż biegli psychiatrzy uznali go za poczytalnego, to dostrzegli liczne zaburzenia. Z opinii biegłych wynika, iż zachowanie sprawcy charakteryzowało się sadyzmem oraz realizacją chorego popędu seksualnego do dzieci w łączności z cechami algolagnii (Iwanicki, 1990; Pytlakowski, 2014). Wskutek amnestii z 1989 r. orzeczona kara została jednak Mariuszowi Trynkiewiczowi zamieniona na karę 25 lat pozbawienia wolności. Przed opuszczeniem zakładu karnego ponownie poddano go opiniowaniu. Ze sporządzonej w 2014 r. opinii biegłych wynikało, iż u Mariusza Trynkiewicza nadal istnieją głębokie zaburzenia w postaci osobowości nieprawidłowej, antysocjalnej z zaburzeniami preferencji seksualnych o typie pedofilii sadystycznej. Stwierdzono nadto, że ich charakter oraz nasilenie wskazują na co najmniej wysokie prawdopodobieństwo popełnienia przez sprawcę

² Zwany dalej KOZZD, Ośrodek lub Gostynin.

czynów zabronionych z użyciem przemocy lub groźby jej użycia przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności seksualnej. Mariusz Trynkiewicz konsekwentnie negował jednak istnienie jakichkolwiek problemów i w konsekwencji nie widział potrzeby aktywnego uczestnictwa w procesie terapeutycznym. W obliczu powyższego, w przekonaniu biegłych, za nierealną uznać należało możliwość efektywnego poddania się przez niego terapii na wolności (Duda, Orłowski, 2014). 11 lutego 2014 r. mężczyzna miał wyjść na wolność. Co warte uwagi, 8 i 10 lutego służba więzienna dokonała przeszukań jego celi i przekazała prokuraturze materiały w niej znalezione, tj. szkice i zdjęcia, które w jej przekonaniu przedstawiały treści o charakterze pedofilskim oraz szczątki ludzkie w postaci zębów. Prokurator, po przeanalizowaniu otrzymanych przedmiotów, uznał jednak, iż nie zawierają one treści zabronionych prawem (Pierchała 2014). Żaden z materiałów nie prezentował bowiem obcowania płciowego czy innej czynności seksualnej. Zdjęcia nie obrazowały narządów płciowych, piersi ani pośladków, a głównie kończyny sfotografowanych osób. Jedynie na jednym rysunku skazanego widniała kobieta z odkrytą piersią. W przekonaniu prokuratora materiał ten nie był wystarczający do postawienia Mariuszowi Trynkiewiczowi nowego zarzutu, a przechowywanie tego rodzaju rzeczy przez więźniów w ich celach stanowi zjawisko powszechne (Kobiółka 2014).

Ustawa o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie powstawała zatem w ekstraordynaryjnej atmosferze – społeczeństwo zdawało się panicznie reagować na samą wizję opuszczenia zakładów karnych przez osoby, które uważano za bestie, więc usilnie starano się temu zapobiec. Emocje podsycaly także media, nagłaśniając historie licznych przypadków polskich i zagranicznych bestii, wampirów czy szatanów i sceptycznie postrzegając szanse, by jednostki te były zdolne do zmiany swojej osobowości (np. Szulc, Rozen, 2012; TVP INFO 2014; TVN 2014).

Wiele uwagi poświęcano również Leszkowi Pękalskiemu, nazywanemu „wampirem z Bytowa”. Mężczyzna przyznał się do popełnienia ponad 60 niewyjaśnionych dotychczas zbrodni, jednakże ostatecznie oskarżony został o 17 spośród nich, a skazany tylko za jedną. Biegli stwierdzili u sprawcy poziom rozwoju intelektualnego na granicy upośledzenia umysłowego z uszkodzeniem płatów czołowych odpowiadających za wrażliwość i empatię. Zdiagnozowano u niego niepohamowany popęd seksualny, którego realizacji towarzyszą zachowania przemocowe, a podniecenie wywołują martwe ciała kobiet lub mężczyzn. Nie bez znaczenia dla ukształtowania osobowości Leszka Pękalskiego było jego trudne dzieciństwo, gdyż był on dzieckiem niechcianym z patologicznej rodziny (Jadczyk, b.d.). Podobnie jak w przypadku Mariusza Trynkiewi-

cza, skuteczna resocjalizacja sprawcy w murach więzienia nie wydawała się możliwa.

Nadto, skupiano się na Katarzynie Waśniewskiej, która swoje działania rozpoczęła od poinformowania Policji o zaginięciu córki, półrocznej Madzi. Ostatecznie okazało się, że kobieta zabiła swoje dziecko, a zwłoki ukryła w parku w Sosnowcu. Biegli stwierdzili u kobiety silne zaburzenia osobowości i uznali ją za osobę chłodną, egoistyczną i niezdolną do przeżywania głębokich uczuć, w tym pozbawioną wrażliwości i empatii. Swoje obawy przedstawiał również w toku procesu prokurator, podnosząc, iż nie dostrzegł u Katarzyny Waśniewskiej żalu ani skruchy i powątpiewa, by kiedykolwiek to nastąpiło. Zwracał także uwagę na cynizm, wyrachowanie i niepodatność sprawczyni na działania resocjalizacyjne (Fakt.pl 2014).

Sceptyzm wobec zgodności izolacji postpenalnej w kształcie nadanym ustawą o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie z Konstytucją RP

Z uzasadnienia projektu ustawy wynika wprost, iż izolacja w Ośrodku stanowić miała instrument wyjątkowy, gdyż jej zakresem podmiotowym objęci zostali najbardziej niebezpieczni sprawcy najcięższych przestępstw (uzasadnienie do projektu ustawy, druk sejmowy nr 1577), których egzemplifikację stanowiły powołane powyżej jednostki. Stwierdzenie to ma jednak charakter fasadowy, ponieważ w rzeczywistości regulacją ustawy objęto szeroki krąg sprawców bez względu na charakter czynu, którego się dopuścili, i jego związek z istniejącymi na etapie postępowania wykonawczego zaburzeniami. Według wstępnych prognoz w ciągu 10 lat obowiązywania ustawy do KOZZD trafić miało jedynie kilkanaście osób. Taki stan rzeczy w istocie świadczyłby o ekstraordynaryjnym charakterze detencji. Realia okazały się odmienne. Obecnie pensjonariuszami placówki jest 91 osób, choć maksymalne obłożenie nie powinno przekroczyć 60. Co więcej, kolejne osoby nieustannie kierowane są do Ośrodka, pomimo iż placówka odmawia dalszych przyjęć. Tytułem przykładu podać można, że 21 stycznia bieżącego roku przetransportowano do Gostynina sprawcę z zakładu karnego w Goleniowie czy też 12 lutego skazanego z więzienia w Iławie, ale żaden z nich nie został przyjęty z powodu braku miejsc. Powstała sytuacja niewątpliwie skłania do ponownego pochylenia się nad problematyką izolacji postpenalnej oraz niedomaganiem KOZZD.

Z uwagi na stopień skomplikowania i obszerność prezentowanego zagadnienia poza ramami niniejszego artykułu ulokować trzeba kom-

pleksową analizę przepisów ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami oraz szczegółowe rozważania nad jej zgodnością z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej. Poprzestać należy na stwierdzeniu, iż ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. niewątpliwie wprowadza mechanizmy wątpliwe z konstytucyjnego punktu widzenia, oraz powołaniu kluczowych argumentów za tym przemawiających.

Podkreślić trzeba, że regulacje przedmiotowego aktu prawnego stoją w sprzeczności z zasadą demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP) w aspekcie tzw. przyzwoitej legislacji, a dokładniej niedziałania prawa wstecz, oraz z zasadami konieczności i proporcjonalności, a w konsekwencji także z konstytucyjną zasadą poszanowania wolności osobistej jednostki (art. 31 ust. 1 ustawy zasadniczej). Niepokój w tym zakresie wyraziła m.in. Helsińska Fundacja Praw Człowieka (Pismo Prezesa Zarządu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka Danuty Przywary do Rzecznika Praw Obywatelskich prof. Ireny Lipowicz 2014), a także liczni przedstawiciele doktryny i orzecznictwa. Zdaniem M. Królikowskiego i A. Sakowicza rozwiązania stanowiące przez ustawę o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie są nieproporcjonalne i zbędne, gdyż zagwarantowanie ochrony bezpieczeństwa innych osób nastąpić może przy użyciu środków nieizolacyjnych, a tym samym znacznie mniej dolegliwych (Królikowski, Sakowicz, 2013, s. 19). Analogiczne stanowisko przedstawił P. Moczydłowski, który KOZZD nazywa „*quasi* więzieniem, które chce się nazwać *quasi* szpitalem” (Moczydłowski, 2014). Na inne metody oddziaływania na sprawców wskazują także członkowie Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, optując za rozwiązaniami umożliwiającymi kontynuowanie działań korekcyjnych w warunkach wolnościowych (Kmieciak, 2013: 41). Zastrzeżenie wobec ustawy wyeksplikował również ówczesny Prezydent RP, powołując się m.in. na art. 41 Konstytucji RP stanowiący o prawie jednostki do wolności osobistej. W przekonaniu głowy państwa umieszczenie w Ośrodku stanowi najbardziej drastyczną formę ingerencji w wolność osobistą jednostki, całkowicie jej pozbawiając. Bezsporne jest natomiast, iż każde ograniczenie w zakresie korzystania z konstytucyjnych praw i wolności, zgodnie z art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej, dopuszczalne jest jedynie wtedy, gdy jest niezbędne w demokratycznym państwie prawnym dla zapewnienia bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. O instytucji izolacji postpenalnej w wykreowanym ustawą kształcie nie można tego powiedzieć.

Ustawa o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie szereg wątpliwości budzi także na tle zasad prawa karnego, w tym

w szczególności zasady *lex retro non agit*, *nulla poena sine lege* oraz *ne bis in idem*. Podlega bowiem zastosowaniu wobec sprawców z mocą wsteczną i to pogarszając ich sytuację, co niewątpliwie godzi w gwarancyjną funkcję prawa. Zakaz retroaktywnego działania prawa stanowi podstawę porządku prawnego, leżąc u podstaw zasady demokratycznego państwa prawnego wyrażonej w art. 2 Konstytucji RP. Wywiera przy tym niebagatelne znaczenie dla zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez władzę prawa (wyrok TK z dnia 17.12.1997 r., K 22/96). Zasada zaufania do państwa wymaga zaś, by nie nadawać mocy wstecznej przepisom regulującym prawa i obowiązki obywateli, pogarszającym ich sytuację prawną (wyrok TK z dnia 19.03.2007 r., K 47/05). Oczywiście jest, iż jednostki objęte ustawą nie mogły prognozować w toku odbywania swojej pierwotnie orzeczonej kary, że pod koniec jej odbywania wprowadzona zostanie ustawa dająca możliwość ich dalszej izolacji, a zatem stworzenie mechanizmów izolacji postpenalnej jest wobec nich nielojalne. Podobne refleksje wysnuć można odnośnie do naruszenia zasady *ne bis in idem* poprzez umożliwienie niejako ponownego (dalszego) pozbawiania wolności osób, które odbyły już karę i winny wyjść na wolność (Siedlecka, 2013; Oreł, 2014).

Regulacja izolacji postpenalnej nie przystaje również do standardów międzynarodowych, godząc w art. 5 i art. 7 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³. Europejski Trybunał Praw Człowieka wyznaczył trzy warunki, które muszą zostać spełnione dla dopuszczalności izolacji na podstawie art. 5 § 1 lit. e EKPC. Należą do nich: ustalenie przez organ istnienia zaburzenia umysłowego na podstawie obiektywnej opinii lekarskiej; stwierdzenie, że rodzaj lub stopień zaburzeń uzasadnia detencję oraz trwanie zaburzenia w trakcie całego okresu pozbawienia wolności (wyrok ETPC z dnia 24.10.1979 r. w sprawie *Winterwerp v. Holandia*, skarga nr 6301/73; wyrok ETPC z dnia 5.10.2000 r. w sprawie *Varbanov v. Bułgaria*, skarga nr 31365/96; wyrok ETPC z dnia 20.02.2003 r. w sprawie *Hutchison Reid v. Wielka Brytania*, skarga nr 50272/99). Ponadto, Europejski Trybunał Praw Człowieka jednoznacznie przesądził o niezgodności z art. 5 oraz art. 7 ust. 1 EKPC retroaktywnego stosowania przepisów o izolacji sprawcy niebezpiecznego dla społeczeństwa (wyrok ETPC z dnia 17.12.2009 r. w sprawie *M. v. Niemcy*, skarga nr 19359/04). Izolacja postpenalna w wydaniu polskim rażąco narusza powołane przepisy rangi międzynarodowej. Jej wdrożenie wiąże się bowiem z bezterminowym pozbawieniem jednostki wolności, pogarszającym sytuację sprawcy, i to na podstawie przepisów nieobowiązujących w chwili popełnienia czynu zabronionego. Tym sa-

³ Zwana dalej EKPC.

mym, pozostaje zarazem w sprzeczności z art. 15 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴, w myśl którego niedopuszczalne jest zastosowanie kary surowszej od możliwej do wymierzenia w chwili popełnienia przestępstwa.

Tytułem wyjaśnienia nadmienić warto, iż nie bez kozery, analizując ustawę o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie, powołuje się na standardy prawa karnego. W istocie bowiem materia regulowana przedmiotowym aktem prawnym nigdy nie powinna zostać objęta procedurą cywilną, a należało ją włączyć w model postępowania w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających w postępowaniu karnym. Wydaje się, że zastosowanie rozwiązań cywilistycznych stanowiło celową sztuczkę ustawodawcy, a zarazem jest kolejnym przejawem nielejalności. W doktrynie wskazuje się nawet, że działanie to stanowi wyraz „wyraźnego legislacyjnego oszustwa” (Gardocka, Jagiełło, 2018, s. 125–136). Jedynym uzasadnieniem dla wtłoczenia mechanizmów postpenalnych w procedurę cywilną jest bowiem fikcyjne przyjęcie niekarnego charakteru przepisów, by stworzyć pozory zgodności z konstytucją regulacji retroaktywnych (Krawczyk 2014). Co istotne, na powołanym stanowisku stanął także Sąd Najwyższy, wskazując, iż środki przewidziane w ustawie mają charakter represyjno-izolacyjny (wyrok SN z dnia 23.03.2017 r., V CSK 477/16). Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. niewątpliwie wprowadza zatem rozwiązania trudne do zaakceptowania z konstytucyjnego punktu widzenia, zaś wyrok Trybunału Konstytucyjnego stwierdzający zgodność stworzonych przez nią rozwiązań z ustawą zasadniczą uznać można za jedno z najbardziej wstydliwych orzeczeń we współczesnej historii tego organu.

Izolacja postpenalna w praktyce – niedomagania KOZZD i ich wpływ na sytuację jednostek poddanych detencji

Po tym syntetycznym przytoczeniu najistotniejszych kwestii podających w wątpliwość rację bytu ustawy w państwie prawa należy się zająć wspomnianym problemem przepełnienia KOZZD. Umieszczenie w placówce o ponad połowę więcej osób niż przewidziany limit miejsc niesie za sobą poważne konsekwencje, gdyż generuje dalsze pogarszanie sytuacji zlokalizowanych w niej jednostek i kolejne, nieuprawnione naruszenia ich praw i wolności.

Dla pełniejszego przedstawienia tematu warto nakreślić, w jaki sposób zorganizowany został Ośrodek, by zobrazować warunki, w jakich

⁴ Zwany dalej MPPOiP.

sprawcy przebywają na terenie placówki. Cały obszar KOZZD, a także jego poszczególne pomieszczenia wyposażone są w system monitoringu. Pozwala to na stałe nadzorowanie przebywających w nim jednostek. Dla zapewnienia porządku i bezpieczeństwa placówka korzysta z usług służby ochrony, a wszelkie próby jej samowolnego opuszczenia są zabronione. Pensjonariusz Ośrodka nie może posiadać żadnych przedmiotów, które potencjalnie mogłyby posłużyć do zakłócenia porządku lub bezpieczeństwa w Ośrodku. W konsekwencji możliwe jest przeprowadzenie w dowolnym czasie kontroli posiadanych przez jednostki poddane detencji rzeczy oraz pomieszczeń, w których stacjonują, a w jej następstwie zatrzymanie wszelkich niedozwolonych przedmiotów. Wobec pensjonariuszy możliwe jest również stosowanie środków przymusu bezpośredniego, nawet prewencyjnie (sic!). Powołane warunki izolacji postpenalnej świadczą o daleko idącym ograniczeniu praw osób przebywających w Gostyninie. Nietrudno się zatem domyślić, że przepełnienie KOZZD powoduje kolejne, urągające godności naruszanie praw i wolności pensjonariuszy placówki. Jako że Ośrodek nie jest przystosowany do izolacji takiej liczby jednostek, nieuchronna jest konieczność postępującego obniżania standardów detencji. Tytułem przykładu wskazać można, iż zgodnie z pierwotnymi zamysłami sale w KOZZD miały być 1-osobowe, a pod koniec 2018 r. nie tylko powstały sale 10-osobowe, ale zrezygnowano także z wymogów dotyczących warunków sanitarnych w salach. Z relacji pensjonariuszy wynika, iż 24 osoby miały do dyspozycji zaledwie 2 pisuary, co w obliczu faktu, że podawane im są leki o rozmaitych działaniach oraz w powiązaniu z nagrywanymi korzystanie z toalety kamerami świadczy o braku poszanowania godności człowieka.

Odnótowania wymaga, że w lutym 2019 r. przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur przeprowadzili wizytację Ośrodka, której owocem jest obszerny raport zawierający zalecenia i wskazania niezbędnych zmian. Chociaż hospitacja miała miejsce w czasie, gdy w KOZZD przebywało jeszcze „tylko” 65 osób, to już nawet wówczas stwierdzono, iż „przekroczenie zakładanej pojemności placówki wpływa bardzo negatywnie na pacjentów, utrudnia prowadzenie oddziaływań terapeutycznych, a przede wszystkim potęguje napięcie pomiędzy pacjentami a personelem Ośrodka” (Raport przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Krajowego Ośrodka Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym w Gostyninie z dnia 5 kwietnia 2019 r.). Uwagę zwrócono na przeludnienie sal oraz wprowadzenie do nich łóżek piętrowych, co kojarzy się z zakładem karnym, a nie placówką terapeutyczną. Problem ten podniósł również Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżają-

cemu Traktowaniu albo Karaniu⁵, wizytując Gostynin w 2017 r. Komitet wyraził nadzieję, iż planowana rozbudowa Ośrodka pozwoli zapewnić pensjonariuszom więcej niezbędnej przestrzeni życiowej (Report to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 11 to 22 May 2017, CPT/Inf (2018) 39, s. 52–53).

Nadmiar jednostek w salach to jednak nie jedyny problem Ośrodka. Egzemplifikacyjnie wskazać można niedomagania w zakresie wentylacji pomieszczeń. Z uwagi na kwestie ochronne okna w pokojach uchylane są w minimalnym stopniu, zaś klimatyzacja znajduje się tylko na korytarzach oddziałów. Rozwiązanie to przy tak dużej liczbie osób na poszczególnych oddziałach jest zdecydowanie niewystarczające. Pensjonariusze nie mają także odpowiedniego dostępu do aktywności fizycznej. Obecnie mogą bowiem korzystać z terenu zielonego jedynie po jednej stronie budynku, co jest motywowane potrzebą zapewnienia ciszy i spokoju personelowi KOZZD, którego okna wychodzą na drugą stronę podwórka. Modyfikacja ta oznacza nieuzasadnione pogorszenie warunków odbywania spacerów. Zdaniem ekspertów Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, „należy pamiętać, że aktywność fizyczna zmniejsza stan napięcia lub pobudzenia psychofizycznego. Natomiast pobyt w przepełnionych pokojach z ograniczoną możliwością nawiązywania kontaktów interpersonalnych (zasada tzw. 5 minut) i rosnącą ekstrawertyzacją wśród pacjentów nie jest w wymiarze psychologicznym pozytywną przesłanką nauki kontroli własnej impulsywności, popędowości. Proponowany w harmonogramie czas dziennego wysiłku fizycznego jest niewystarczający dla redukcji napięć i nauki czerpania korzyści z wysiłku fizycznego” (Raport przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Krajowego Ośrodka Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym w Gostyninie z dnia 5 kwietnia 2019 r.). Zaniepokojenie wizytujących wzbudził nadto szereg innych kwestii, niezwiązanych bezpośrednio z przepełnieniem Ośrodka, takich jak np. nieuzasadniony dostęp do monitoringu przez szerokie grono osób, nieodpowiednie traktowanie pensjonariuszy przez personel placówki z naruszeniem ich godności czy realia stosowania przymusu bezpośredniego. Ramy obszernościowe niniejszego artykułu nie pozwalają na odniesienie się do rzeczonych zagadnień, tym niemniej nie ulega wątpliwości, iż w sposób jaskrawy świadczą one o nadmiarowym naruszaniu praw i wolności jednostek umieszczonych w Gostyninie i uznać należy je za nieakceptowalne w demokratycznym państwie prawa.

⁵ Zwany dalej: Komitet lub CPT.

Niestety, pomimo dość radykalnego stanowiska przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur wyrażonego w raporcie sytuacja w Ośrodku nie uległa zmianie, a wręcz nieustannie się pogarsza. Świadczy o tym chociażby fakt, iż przepełniona placówka przyjęła od czasu powołanej hospicacji kolejnych 26 pensjonariuszy. W dniach 8–10 marca 2021 r. przeprowadzono zatem kolejną wizytację w celu weryfikacji stanu sprawy i stopnia realizacji zaleceń wydanych w 2019 r. Jej rezultat nie mógł być pozytywny. Stwierdzono, iż większość jednostek przebywa w 8-osobowych salach, co stanowi ewenement wśród placówek leczniczych w kraju. W Ośrodku nie ma również żadnej przestrzeni pozwalającej pensjonariuszom na wyciszenie, które jest tak cenne w procesie terapeutycznym. Zwrócono nadto uwagę na fakt, że w Gostyninie nie przebywają wyłącznie osoby poddane detencji, ale na każdym oddziale spotkać można 5–9 pracowników ochrony, a dodatkowo sanitariuszy, personel terapeutyczny, pielęgniarki, lekarzy, co łącznie daje liczbę około 50 osób na oddział i realnie znacząco zwiększa przeludnienie KOZZD. Owo nadmiarowe przepełnienie generuje liczne konflikty, nieustanne napięcia, a nawet eskalacje emocji w postaci aktów agresji fizycznej (Starzewski 2021). Takie warunki bytowe potwierdzają iluzoryczność terapii prowadzonej w placówce, gdyż nie jest możliwe w nich jakiegokolwiek skuteczne oddziaływanie terapeutyczne. Należałoby zatem postawić retoryczne pytanie, jaki jest sens izolowania owych 91 jednostek w KOZZD, skoro placówka nie realizuje głównego celu, w którym rzekomo została stworzona. Warto nadmienić, że w przekonaniu zespołu terapeutycznego KOZZD mury placówki mogłoby opuścić 19 osób, wobec których w większości wystarczające byłoby zastosowanie nadzoru prewencyjnego, umieszczenie w placówkach opiekuńczych bądź w szpitalu psychiatrycznym, co dotyczy osób chorych psychicznie, które w ogóle nie powinny być izolowane w Ośrodku (Starzewski 2021). W obliczu przepełnienia placówki dalsze przetrzymywanie w niej wskazanych podmiotów jest szczególnie niezrozumiałe.

Zakończenie

Rekapitulując, choć samo uchwalenie ustawy o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie stanowi wyraz porażki państwa polskiego, w tym potwierdzenie nieefektywności resocjalizacji w obrębie zakładów karnych, to dzisiejsze przepełnienie KOZZD i jego implikacje potęgują to wrażenie. Poddanie detencji 91 osób w sposób dobitny świadczy o fasadowości założeń o nadzwyczajnym charakterze izolacji postpenalnej i uwidacznia proceder prewencyjnego izolowania sprawców, którzy

odbyli już karę i powinni opuścić zakłady karne. Szansa na rozpoczęcie nowego życia na wolności jest im jednakże odbierana, ich prawa są nieustannie ograniczane, a wolności są w dalszym ciągu pozbawieni. Warunki bytowe, które panują w KOZZD, niewątpliwie uznać należy za urągające godności pensjonariuszy. Przepelnienie Ośrodka powoduje zatem dalsze, niczym nieuzasadnione naruszanie praw poddanych detencji jednostek.

Szczególny niepokój wzbudza nadto niejako systemowa niemożność realizowania przez KOZZD celu, w którym został stworzony. Niezdatność do prowadzenia efektywnej terapii wyklucza bowiem szansę na optymistyczne prognozy co do opuszczenia placówki przez poszczególne jednostki. Wszak nierealne jest, aby ich zaburzenia uległy redukcji, a wręcz wysoce prawdopodobne staje się nasilenie niepożądanych zachowań. Jak trafnie wskazuje w swoich raportach CTP, dla stworzenia pozytywnego środowiska terapeutycznego niezbędne jest zapewnienie pensjonariuszom odpowiedniej przestrzeni życiowej, oświetlenia, ogrzewania, wentylacji oraz spełnianie wymogów higienicznych. Nadto, pożądane jest zapewnienie jednostkom miejsca, w którym mogą swobodnie przechowywać swoje rzeczy pod kluczem, co gwarantuje poczucie bezpieczeństwa i autonomii, istotnych dla powodzenia terapii. Komitet podkreśla także, że odpowiednie warunki bytowe mają niebagatelne znaczenie w kontekście eliminacji ryzyka poniżającego traktowania. Uchybienia w tej materii mogą bowiem doprowadzić do sytuacji kwalifikowanych jako „niehumanitarne i poniżające traktowanie”. Organizacja placówki winna zatem sprzyjać jej celowi terapeutycznemu i dobremu samopoczuciu osób w niej zgromadzonych (8th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1997, CPT/Inf (98) 12, s. 14). Z całą pewnością KOZZD nie urzeczywistnia tych wymogów.

Nie ulega wątpliwości, że podjęcie realnych działań zmierzających do zagwarantowania jednostkom poddanym detencji w KOZZD poszanowania ich praw i wolności uznać trzeba za niezbędne. Niewystarczające jest przy tym ograniczenie się wyłącznie do prac technicznych nad rozbudową placówki, gdyż bez zmiany w zakresie obecnej wizji kierowania osób do KOZZD liczba osób poddawanych detencji będzie stale rosła, a w konsekwencji nowy obiekt równie szybko ulegnie przepelnieniu. Konieczna jest zatem ingerencja ustawodawcy w treść ustawy o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie.

Na zakończenie podkreślić należy, iż – wbrew szkodliwej, powszechnie stosowanej nomenklaturze – przedmiotowy akt prawny swoim zakresem podmiotowym nie obejmuje żadnych „bestii”, a ludzi, którym przysługują niezbywalne prawa człowieka. Odhumanizowanie jednostek

zamkniętych w Ośrodku i mentalne wykluczenie ich ze społeczeństwa powoduje obojętność na ich los, czemu należy stanowczo się przeciwstawić. Tego typu stygmatyzacja nie powinna mieć bowiem racji bytu w państwie, w którym prawa człowieka nie są tylko iluzją.

Bibliografia

- 8th General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1997, CPT/Inf (98) 12, s. 14, <https://rm.coe.int/1680696a72>.
- Dr Paweł Moczydłowski m.in. o nadzorze nad „bestiami”, TVP Info (2014), <http://www.youtube.com/watch?v=KEKbjCaSkKM>.
- Duda, M., Orłowski, Ł. (2014). *Ujawniamy opinię biegłych ws. Trynkiewicza: Bardzo wysokie prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego*, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ujawniamy-opinie-bieglych-ws-trynkiewicza-bardzo-wysokie-prawdopodobienstwo-popelnienia-czynu-zabronionego,395815.html>.
- Gardocka, T., Jagiełło, D. (2018). *Ewolucja środków zabezpieczających w polskim prawie karnym materialnym*. W: D. Mucha (red.), *O stabilność kodeksu karnego w świetle realiów. Księga Jubileuszowa Profesora Stanisława Hoca*, t. I (s. 125–136) Opole.
- Iwanicki, E. (1990). *Proces szatana?*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Jadczak, S., „Najbardziej podniecało go, że te kobiety nie odmawiały mu seksu, bo nie żyły”. *Historia Wampira z Bytowa*, <https://weekend.gazeta.pl/weekend/1,177333,20360322,najbardziej-podniecalo-go-ze-te-kobiety-nie-odmawialy-mu.html>.
- Kmieciak, B. (2013). Prawnopsychiatryczny kontekst wprowadzenia przepisów zezwalających nadetencję niepsychotycznych sprawców. *Forum Prawnicze*, 6 (20).
- Kobiałka, M. (2014). *Trynkiewicz wyszedł na wolność. Co naprawdę znaleziono w jego celi?*, https://wyborcza.pl/1,75398,15440361,Trynkiewicz-wyszedl-na-wolnosc-Co_naprawde_znaleziono.html.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 nr 61, poz. 284).
- Krawczyk, P. (2014). Problem konstytucyjności tzw. ustawy o bestiach, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach Seria: Administracja i Zarządzanie*, 100, https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/636/Krawczyk.P.Problem_konstytucyjnosci_ustawy_o_bestiach.pdf?sequence=1.
- Królikowski, M., Sakowicz, A. (2013). Granice legalności postpenalnej detencji sprawców niebezpiecznych, *Forum Prawnicze*, 5(19), s. 19, https://forumprawnicze.eu/attachments/article/42/krolikowski_sakowicz.pdf.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 nr 38, poz. 167).
- Oreł, J. (2014). „Prof. Zgryzek: Sprawa Trynkiewicza to dowód na bezsilność państwa”, <https://dziennikzachodni.pl/prof-zgryzek-sprawa-trynkiewicza-to-dowod-na-bezsilnosc-panstwa/ar/3321504>.
- Pierzchała, K. (2014). Co Polacy mają wspólnego z „Milczeniem owiec”? „Bestie” na wolności a ich „uczłowieczenie”. Zarys analityczno-syntetyczny problemu. *Kra-kowskie Studia Małopolskie*, 19.

- Pismo Prezesa Zarządu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka Danuty Przywary do Rzecznika Praw Obywatelskich prof. Ireny Lipowicz z dnia 24 stycznia 2014 r. (2014).
- Pytlakowski, P. (2014). *Trynkiewicz i inni. Rozmowy ze skazanymi na karę śmierci*, Warszawa: Media Obok.
- Raport przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Krajowego Ośrodka Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym w Gostyninie z dnia 5 kwietnia 2019 roku, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wyciąg%20-%20KOZZD%20Gostynin%202019.pdf>.
- Report to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 11 to 22 May 2017, CPT/Inf (2018) 39, s. 52-53, <https://rm.coe.int/16808c7a91>.
- Siedlecka, E. (2013). *Prof. Łętowska: Ustawa o „bestiach” jest niedobra*, http://wyborcza.pl/1,75398,15057004,Prof__Letowska__Ustawa_o__bestiach__jest_niedobra.html.
- Starzewski, Ł. (2021). *Ponowna wizytacja KMPT w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym w Gostyninie*, <https://bip.brpo.gov.pl/art-z-rpo/20287>.
- Szulc, A., Rozen, A. (2012). *Bestie wracają: Mordercy na wolności*, Newsweek, <https://www.newsweek.pl/polska/wiezniowie-wychodza-na-wolnosc/t0pz3s0>.
- TVN UWAGA (2014), *Bestie na wolności*, <https://uwaga.tvn.pl/reportaze,2671,n/bestie-na-wolnosc-oficjalna-strona-programu-uwaga-tvn,131917.html>.
- TVP INFO (2014), *„Bestie” wychodzą na wolność*, <https://www.tvp.info/13681323/bestie-wychodza-na-wolnosc>.
- Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (tekst jedn. Dz. U. 2020, poz. 1346).
- Uzasadnienie do projektu ustawy, druk sejmowy nr 1577, s. 1, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?documentId=8FAC382EE3488066C1257BAC004796F3>
- Wyrok ETPC z dnia 24.10.1979 r. w sprawie Winterwerp v. Holandia, skarga nr 6301/73.
- Wyrok ETPC z dnia 5.10.2000 r. w sprawie Varbanov v. Bułgaria, skarga nr 31365/96.
- Wyrok ETPC z dnia 20.02.2003 r. w sprawie Hutchison Reid v. Wielka Brytania, skarga nr 50272/99.
- Wyrok ETPC z dnia 17.12.2009 r. w sprawie M. v. Niemcy, skarga nr 19359/04.
- Wyrok SN z dnia 23.03.2017 r., V CSK 477/16, LEX nr 2255311.
- Wyrok TK z dnia 19.03.2007 r., K 47/05, Dz. U. 2007 nr 57, poz. 390.
- Wyrok TK z dnia 17.12.1997 r., K 22/96, LEX nr 31039.

Post-penal Isolation in the National Centre for the Prevention of Dissocial Behaviour in the Context of Individual Rights and Freedoms

Abstract

The aim of this paper is to draw the reader's attention to the issue of post-penal isolation in the form provided for by the Act of 22 November 2013 on Proceedings Against Persons with Mental Disorders Posing a Threat to the Life, Health or Sexual Freedom of Others. The paper seeks to present the origins of the said institution, constitutional doubts related to the Act as well as the practical aspects of the operation of the National Centre

for the Prevention of Antisocial Behaviour (KOZZD). The author is interested in the discrepancies between the theoretical assumptions about the operation of the Centre and the actual organisation of this facility as well as conditions of isolation there. In particular, the issues of overcrowding of KOZZD and its implications for the situation of detained individuals are discussed. The entire analysis is carried out in the context of human rights and freedoms. The article concludes with a summary of the considerations and a firm objection to the violations of the dignity of individuals in a democratic state ruled by law.

Keywords: post-penal isolation, precautionary measures, human rights, human dignity, overcrowding of KOZZD

Bartosz Wróblewski*

KONFLIKT ARABII SAUDYJSKIEJ Z JORDANIĄ (1990–1991) I KATAREM (2014–2021). SPECYFIKA MONARCHII ARABSKICH

Streszczenie

Półwysep Arabski to ostatnie na globie miejsce, gdzie dominują politycznie monarchie absolutne lub zbliżone de facto do tego typu ustrojowego. Powstał tam system polityczny, w którym dominuje Arabia Saudyjska, a w cieniu tego królestwa istnieją monarchie w Jordanii, Kuwejcie, Katarze, Bahrajnie, Omanie oraz w Zjednoczonych Emiratach Arabskich (ZEA), które same są federacją sześciu drobnych monarchii. W okresie zimnej wojny państwa te zmuszone były działać solidarnie wobec zagrożenia ze strony proradzieckich republik arabskich takich jak np. Egipt. Jednak rody sprawujące władzę w tych państwach mają często wielowiekową tradycję sporów i konfliktów. Nawet współcześnie możliwe jest gwałtowne odnowienie się tych konfliktów. Tekst ten przedstawia dwa takie spory. Pierwszy to rywalizacja między Saudami i Haszymidami. Skutkowało on w latach 1990–1991 gwałtownym zerwaniem wszelkiej współpracy między Arabią Saudyjską a Jordanią. Podobny spór dotyczy Saudów i rodu Al-Thani, czego wynikiem był ostry konflikt polityczny Rijadu z Katarzem w latach 2014–2020. Te dwa konflikty obrazują gwałtowną zmienność w relacjach między arabskimi monarchiami. Wskazują na hegemonistyczne dążenia Rijadu, ale również na silny opór części rodów monarszych przeciw tym uproszczeniom oraz na potencjał destabilizacji tkwiący w tych relacjach.

Słowa kluczowe: Saudowie, Katar, Haszymidzi, Jordania, konflikt, monarchia

Wstęp

Region Bliskiego Wschodu odznacza się znaczną dynamiką polityczną. Niestety, relacje międzypaństwowe na tym obszarze charakteryzują się raczej przewagą sytuacji konfliktowych niż trwałymi porozumieniami. Zarówno nauka, jak i publicystyka zachodnia skoncentrowały swą uwagę na kwestii konfliktu izraelsko-palestyńskiego, tymczasem jeden z typów relacji międzynarodowych tam występujących wymaga również analizy. Chodzi tu o wzajemne stosunki między monarchiami

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: bwrob@o2.pl, ORCID: 0000-0003-4436-8221.

arabskimi. Trzeba tu przypomnieć, że przecież Półwysep Arabski jest pod względem politycznym dość niezwykłym miejscem. Stanowi ostatni w skali świata obszar, w którym przetrwał cały system polityczny zdominowany przez monarchie absolutne lub zbliżone do tej formy (mimo posiadania konstytucji). Jeśli pominiemy ciekawy przypadek Maroka, to właśnie ten półwysep wykazuje znaczną specyfikę polityczną. Tymczasem kwestia relacji politycznych między arabskimi monarchiami była do niedawna nieco zaniedbana.

Tego typu nastawienie wynika z doświadczeń Zimnej Wojny. W tym długim okresie monarchie z Półwyspu Arabskiego były narażone na ekspansję ideologii socjalizmu arabskiego. Wydawały się one zacofanymi społecznie i politycznie pozostałościami z minionej epoki skazanymi na upadek. Nawet gwałtowny wzrost dochodów naftowych nie zmienił początkowo tych opinii. Trzeba dodać, że było to wyraźnie europocentryczne spojrzenie na zagadnienie. W każdym razie państwa te musiały przyjąć postawę obronną i skutecznie, jak się okazało, odpierały zagrożenia.

W takich okolicznościach monarchie arabskie musiały wygasić wiele wzajemnych sporów i zachować minimum solidarności wzajemnej. Zrobiły to tak skutecznie, że w odbiorze zewnętrznym zaczęto je postrzegać jako jeden blok. Zapominano często o głębokich konfliktach, jakie dzieliły te państwa w przeszłości. Oczywiście, wśród specjalistów istniała świadomość tych podziałów, jednak generalnie, i to również w świecie anglosaskim ściśle powiązany z regionem, obraz swoistej jedności przeważał.

Trzeba jednak stwierdzić, że wrogość między tymi monarchiami istnieje i ma głębokie korzenie. Często wynika ona ze sporów między rodami dominującymi w plemiennym społeczeństwie, które powstały na długo przed ukształtowaniem się współczesnych państw. To ostatnie zresztą na Półwyspie Arabskim nastąpiło późno, dopiero w XX w. Należy więc zwrócić uwagę właśnie na konflikty między monarchiami. Co prawda, duży pragmatyzm rodów panujących pozwala im unikać konfrontacji, ale jednocześnie w tym świecie nigdy nie zapomina się starych urazów. I tu trzeba zestawić fakt, że monarchie te w większości uzyskały olbrzymie środki materialne dzięki odkryciu na półwyspie największych w świecie zasobów ropy i gazu ziemnego, z ich trwałymi sporami wynikłymi często z przednowoczesnego pojmowania polityki. To, co dawniej było lokalnym sporem dwu rodów, dziś może stać się konfliktem zagrażającym bezpieczeństwu w skali międzynarodowej. Co gorsza, takie konflikty mogą ujawniać się nagle, a Zachód myślący zupełnie innymi kategoriami często zupełnie nie dostrzeże ich zapowiedzi. Trzeba w myśleniu

o tym regionie o wiele częściej uwzględniać właśnie ten element niestabilności. Zbyt mocno bowiem przyzwyczajono się widzieć w tych monarchiach wyłącznie elementy stabilizacji. Jeśli chodzi o ich wewnętrzną strukturę, to rzeczywiście okazały się dużo stabilniejsze niż przypuszczano kilkadziesiąt lat temu. Dziś jednak chętnie zapomina się, jak znaczny potencjał destabilizacji drzemie w ich relacjach wzajemnych.

Pisząc o monarchiach półwyspu, uwzględniamy przede wszystkim Arabię Saudyjską, ale są nimi oczywiście także Oman, Kuwejt, Bahrajn, Katar i Zjednoczone Emiraty Arabskie (ZEA). Jednak w tym ostatnim przypadku mamy do czynienia z sześcioma odrębnymi monarchiami. Wśród nich Abu Zabi nie tylko trzeba traktować odrębnie, ale wypada uznać ten emirat za hegemoną całej federacji. Do tego zespołu należy zaliczyć także Jordanię. Ta monarchia powstała na obrzeżach półwyspu w wyniku innego procesu niż pozostałe, ale zwłaszcza ze względu na relacje Ammanu z Rijadem należy ją uwzględnić.

Tekst poniższy ma za zadanie przedstawić konflikty między arabskimi monarchiami i przeanalizować ten temat. Wobec rozległości zagadnienia wskazane zostaną dwa wypadki tego rodzaju. Ukazany zostanie konflikt polityczny między Królestwem Arabii Saudyjskiej a Haszymidzkim Królestwem Jordanii w latach 1990–1991 oraz współczesny, przerwany dopiero w 2021 r. konflikt tej pierwszej monarchii z Emiratem Kataru. Analizując te konflikty, należy postawić pytanie, czy te dwa odległe w czasie spięcia polityczne mają cechy wspólne, czy też nie. Jeśli zaś takie cechy występują, to co je charakteryzuje i czy relacje między arabskimi monarchiami można uznać za specyficzne na tle współczesnych relacji międzynarodowych.

Opis wydarzeń oparto na treściach opracowań dotyczących historii i współczesnej polityki tych państw oraz ogólnie przedstawiających współczesne dzieje Bliskiego Wschodu. Chodzi zarówno o publikacje polskie, jak i angielskojęzyczne. W przypadku wydarzeń najnowszych konieczne było również odwołanie się do wydawnictw o charakterze publicystycznym.

Rywalizacja saudyjsko-haszymidzka

Konflikt Arabii Saudyjskiej z Jordanią, który gwałtownie ujawnił się w 1990 r., nie powinien być dla Zachodu niespodzianką. Jednak u jego podstaw leżały nie spory międzypaństwowe we współczesnym znaczeniu tego słowa, lecz stara waśń dwu rodów arystokratycznych zapoczątkowana jeszcze w XVIII w. Haszymidzi są rodem, który swe pochodzenie wywodzi od proroka Mahometa. W okresie osłabienia władzy

Abbasydów, z którymi również byli spokrewnieni, Haszymidzi przejęli władzę w Mekce i Medynie w krainie Hidżaz. Trzeba dodać, że pisząc dalej o Haszymidach, będziemy mówili o tym rodzie, który kontrolował święte miasta islamu. Przejęcie kontroli w Hidżazie przez przodków obecnej dynastii panującej w Ammanie nastąpiło w XI w. Odtąd przez setki lat pełnili oni zaszczytną funkcję zarządców świętych miast. Ich władza na ogół nie była w pełni samodzielna. Uznawali zwierzchnictwo jakiejś potężnej dynastii muzułmańskiej. Od 1516 r. np. uznawali dominację Osmanów. Mimo to mieli znaczną samodzielność i niewątpliwie sprawowali jedną z najbardziej zaszczytnych funkcji w świecie islamu (Baker, 1979, s. 59).

W porównaniu z tymi arystokratami Saudowie byli rodem, który bardzo późno zdobył pozycję i władzę. Pewne informacje o nich pochodzą dopiero z początku XVIII w. Dzięki prowadzeniu handlu zdołali zdobyć silną pozycję w oazie Darija w środkowej Arabii (Nedżd). W połowie XVIII w. stanęli jednak na czele ruchu Wahabitów (jako przywódcy wojskowo-polityczni) i sprzymierzyli się z jego twórcą i ideologiem Muhamadem Ibn Abd al-Wahabem. Dzięki temu zaczęli tworzyć fundamentalistyczne państwo w krainie Nedżd. Gdy opanowali ten region, ich oddziały uderzyły także na region Zatoki Perskiej oraz na Hidżaz (Al-Rasheed, 2011, s. 44–45).

Od początku XIX w. zaczęła się rywalizacja Haszymidów z Saunami. Ci pierwsi bronili status quo, natomiast Saudowie przeprowadzili fundamentalistycznej rewolucji islamskiej. Wtedy Saudowie zajęli Mekkę i Medynę, ale ostatecznie rozbiły ich wojska przysłane z Egiptu. Saudowie po klęsce swego pierwszego państwa powołali do życia drugie w latach 1830–1891, ale i ono upadło na skutek napięć wewnętrznych. Dopiero Abdel Aziz Ibn Saud utworzył na początku XX w. trzecie państwo saudyjskie. To państwo podbiło szybko dużą część Półwyspu Arabskiego. I znów doszło do konfliktu obu rodów (Zdanowski, 2011, s. 84–86 i 91).

W 1924 r. miał miejsce najdramatyczniejszy akt walki Haszymidów z Saudami. Oddziały Saudów zaatakowały Królestwo Hidżazu rządzone przez Haszymidów. Po upadku Państwa Osmańskiego Hidżaz stał się, co trzeba dodać, w pełni suwerennym państwem uznanym na arenie międzynarodowej. Napastnicy zajęli Mekkę, a w 1925 r. także Medynę i wypędzili ród Haszymidów z ich odwiecznej siedziby. Pierwszy władca Transjordanii (poprzednika współczesnej Jordanii) książę Abd Aallah nie mógł skutecznie wspomóc ojca króla Husajna, gdyż dysponował bardzo słabymi siłami, a poza tym rządził, uznając protektorat Londynu, a Brytyjczycy nie życzyli sobie jego udziału w konflikcie. Trzeba jednak dodać, że upadek Hidżazu i wygnanie rodu Abd Allaha i jego następcy

uznawali zawsze za niesprawiedliwość i katastrofę. Tymczasem Ibn Saud przyjął tytuł króla i ostatecznie w 1932 r. przekształcił swoje zdobycze w królestwo Arabii Saudyjskiej (Philby, 1955, s. 285–287).

Tak więc oba rody miały długą tradycję rywalizacji. W 1946 r. Transjordania uzyskała za zgodą Londynu niepodległość. W 1948 r. wzięła udział w wojnie z powstającym Izraelem i przejęła kontrolę nad Zachodnim Brzegiem Jordanu i Wschodnią Jerozolimą. Mimo zaangażowania w Palestynie wzajemna wrogość dwu rodów trwała. Jej przejawem było to, że skrajnie islamska Arabia Saudyjska sprzymierzyła się z Egiptem. Co więcej, ten sojusz utrzymano także wówczas, gdy władzę przejął w nim Naser, głoszący zasadę świeckiego państwa, a nawet socjalizmu arabskiego. Oba państwa wyraźnie zwalczały Haszymidów i podważały ich panowanie. Po śmierci Abd Allaha I w zamachu w 1951 r. z tymi zagrożeniami musiał walczyć jego następca wnuk Husajn I. W 1957 r. zdołał on przezwyciężyć poważny kryzys władzy haszymidzkiej (Al-Rasheed, 2011, s. 158–159; Robins, 2004, s. 96–97).

Paradoks sytuacji polegał na tym, że zarówno Arabia Saudyjska, jak i Jordania były monarchiami o wyraźnie prozachodniej opcji. Jednak nienawiść rodowa aż do 1957 r. decydowała o ich polityce bardziej niż sprawy ogólne. Dotyczyło to szczególnie Rijadu, który miał nieporównanie większe środki. Na szczęście dla Ammanu ekspansja ideologii naserowskiej w końcu lat pięćdziesiątych XX w. zaniepokoiła również Rijad i wymusiła zmianę polityki. Saudowie zaczęli dotować Jordanię. Po roku 1970 relacje były wzorowe. Na Zachodzie zapomniano wręcz, że oba rody dzieli nienawiść. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. monarchie naftowe dostarczały Jordanii potężną pomoc gospodarczą, około 1 miliarda dolarów. Poza tym setki tysięcy obywateli ubogiej Jordanii pracowało w Arabii Saudyjskiej, Kuwejcie czy Zjednoczonych Emiratach Arabskich i przysyłało pieniądze do kraju. Jordania była uznawana za element prozachodniego systemu politycznego, którego głównym elementem było państwo Saudów (Gauty, 1966, s. 93–94; Robins, 2004, s. 129–130).

Tym większym zaskoczeniem mogły być dla obserwatorów wydarzenia z roku 1990. Szczególnie dla tych, którzy zapomnieli o rodowej waśni dzielącej dwie panujące dynastie. Wydarzenia te miały związek z konfliktem Iraku Saddama Husajna z monarchiami naftowymi po zakończeniu 1988 r. wojny z Iranem. Trzeba tu przypomnieć, że król Jordanii Husajn I nawiązał dobre relacje z Irakiem już w latach siedemdziesiątych. Porozumienie z Bagdadem pozwalało mu uniknąć nadmiernej zależności od Saudów. Jednak aż do 1988 r. również monarchie z nad Zatoki Perskiej popierały Irak. Dopiero po zakończeniu wojny Iranu z Irakiem Arabia Saudyjska zaczęła dążyć do osłabienia reżymu Sadda-

ma Husajna. Do polityki tej przyłączył się Kuwejt. Natomiast Jordania wręcz pogłębiła w 1989 r. dobre relacje z Bagdadem. Saudowie popierali Irak, gdy osłaniał ich przed Iranem, ale po wojnie uznali, że Saddam Husajn stworzył zbyt wielką potęgę wojskową. Monarchie naftowe wstrzymały więc dotacje dla Bagdadu, co więcej, Rijad i Kuwejt uznały wszystkie sumy przekazane w czasie wojny za pożyczki i zażądały od Iraku ich spłaty. Spodziewano się negocjacji i ustępstw ze strony Saddama. Natomiast Jordania chciała trwałej współpracy z Bagdadem i właśnie antysaudyjskość takiej współpracy była dla władz w Ammanie opcją dopuszczalną (Wróblewski, Żarna, Bonusiak, Pawlikowski, 2021, s. 182–184).

Wydaje się, że król Husajn I chciał stworzyć przeciwagę wobec Saudów. To samo zamierzał osiągnąć dyktator Iraku. Jednak król chciał porozumienia politycznego działającego długofalowo, a szef Iraku, jak się okazało, dążył do rozstrzygnięć siłowych. Początkowo jednak nic nie zapowiadało katastrofy. W lutym 1989 r. Irak, Egipt i Jordania utworzyły Arabską Radę Współpracy. Po kilku miesiącach do organizacji przyłączył się Jemen Północny, który zresztą 22 maja 1990 r. zjednoczył się z Ludowo-Demokratyczną Republiką Jemenu. Arabska Rada Współpracy w teorii była całkiem racjonalnym sojuszem państw, które mogły się wspierać przeciw akcjom Izraela, jak i uniezależnić od nacisku Saudów. Oczywiście z tego ostatniego powodu całą sprawą zaniepokojony czuł się Rijad. Wydaje się wręcz, że we władzach saudyjskich zapanował nastrój zbliżony do paniki i Arabską Radę Współpracy postrzegano jako wrogi sojusz. Związek Iraku, Jordanii i Jemenu pasował do takiej koncepcji. Relacje Saudów z Jordanią gwałtownie się popsuly (Robins, 2004, s. 150, 176 i 178).

Niestety, pierwotna koncepcja tego sojuszu nie przetrwała. Przede wszystkim nie udało się utrzymać współpracy Iraku z Egiptem, o co zabiegała Jordania. Rada ograniczyła się w istocie do Iraku, Jordanii i Jemenu. W takiej konfiguracji jej antysaudyjski potencjał stał się wyraźniejszy. Umacniała się w niej też przewaga Iraku. Nie byłoby w tym nic złego, gdyby nie fakt, że jego przywódca okazał się awanturnikiem politycznym o ograniczonej umysłowości.

Saddam Husajn w lutym 1990 r. potępił obecność sił USA w regionie Zatoki Perskiej, a 2 kwietnia w 1990 r. zagroził w razie wojny spalaniem połowy Izraela. Dla władz w Jordanii reasekuracja ze strony Iraku przed agresją Izraela mogła być korzystna, o ile byłaby częścią normalnej polityki. Wydaje się, że tak właśnie myślano w Ammanie. Groźne słowa Saddama Husajna uznawano za część populistycznej retoryki. Zarówno on, jak i Husajn I uzyskiwali popularność wśród Palestyńczyków, co dla monarchy z Ammanu było bardzo ważne (Jamsheer, 2007, s. 122).

Wszystkie te możliwości zniweczył Saddam Husajn swoimi niepo czytelnymi działaniami. 2 sierpnia 1990 r. jego armia zaatakowała Kuwejt i zajęła całe jego terytorium w ciągu dwu dni. Następnie siły irackie się zatrzymały. Okazało się, że mimo olbrzymich wydatków zbrojenio wych Arabia Saudyjska nie jest w stanie obronić swoich partnerów z Rady Współpracy Zatoki Perskiej. Sami Saudowie nie wierzyli, by mogli obronić nawet swoje terytorium, wezwali więc na pomoc USA. Siły amerykańskie zaczęły rzeczywiście przybywać, ale ich dyslokacja zajęła kilka tygodni. Tym niemniej Irak już nie atakował dalej (Wróblewski, Żarna, Bonusiak, Pawlikowski, 2021, s. 184).

W Rijadzie z całą powagą przedstawiano wtedy koncepcję, że Jordania, Irak i Jemen chcą wspólnie zaatakować Saudów i dokonać rozbioru ich państwa. Król Husajn odzyskałby Hidżaz, Mekkę i Medynę. Jemen zająłby prowincję Asir, a Irak przejął roponośne wybrzeże Zatoki Perskiej. W Rijadzie wręcz wskazywano na władcę Jordanii jako na pomysłodawcę takiej koalicji. To świadczyło już o pewnej paranoi politycznej. Tymczasem dla króla Husajna krok dyktatora Iraku był nie szczęściem, a nie realizacją jakiegoś planu (Dann, 1990, s. 1).

Państwa naftowe z Saudami na czele zerwały współpracę z Ammanem. Wstrzymano wszystkie dotacje dla Jordanii. Co więcej, zwolniono z pracy i wygnano setki tysięcy jej obywateli. Wpędziło to państwo haszymidzkie w ciężki kryzys polityczny. W ciągu niewielu tygodni stan wrogości między Saudami i Haszymidami wrócił do poziomu z lat pięćdziesiątych. Tymczasem król Husajn I utrzymywał faktyczny sojusz z Irakiem. Jednak wcale nie popierał jego awanturnictwa. Wydaje się, że król chciał wynegocjować jakieś porozumienie. Odrzucał saudyjskie wezwanie do ataku na Irak, ale nie uznał zajęcia Kuwejtu. Wzywał do znalezienia rozwiązania wewnątrzarabskiego bez udziału sił USA. W pierwszych dniach konfliktu porozumienie wydawało się możliwe. Trzeba pamiętać, że 2 sierpnia Bagdad ogłosił powstanie w Kuwejcie nowego rewolucyjnego rządu. W tym momencie Saddam Husajn nie zaprzeczał jeszcze odrębności państwowej sąsiada. Jednak 8 sierpnia 1990 r. Irak proklamował wcielenie Kuwejtu w swe granice, a to zamknęło drogę negocjacji. Rząd Jordanii tego wcielenia nie zaakceptował i dalej uznawał władzę Sabbahów. Na razie jednak nie złagodziło to ostrza antyjordańskich działań Rijadu i innych monarchii naftowych (Robins, 2004, s. 178–179).

Dalsze dramatyczne wydarzenia są znane. Jordania nie miała żadnego wpływu na poczynania Iraku. Rząd w Ammanie najbardziej bał się potencjalnego starcia na swoim terenie sił Iraku z Izraelczykami. Dodatkowo musiano się liczyć z masowym poparciem dla działań Saddama ze strony Palestyńczyków jordańskich, zwłaszcza dla ostrzeliwania Tel

Awihu i Hajfy rakietami SCUD od 18 stycznia 1991 r. Dlatego polityka umiarkowanego poparcia dla Iraku przy zachowaniu całkowitej neutralności okazała się z punktu widzenia Haszymidów najlepszą z możliwych. Klęska Iraku w dniach 24–27 lutego 1991 r. w istocie przyniosła dworowi w Ammanie ulgę. Najgorszy koszmar, czyli atak bądź Izraela, bądź Iraku na teren królestwa, przeminął (Wróblewski, 2011, s. 226–227).

Ochłodzenie relacji między Ammanem a Rijadem trwało potem jeszcze przez wiele lat. Gwałtowny wybuch wrogości między tymi państwami oraz przypomnienie przez obie strony historycznych – zdawało się – pretensji zmusza do refleksji. W latach 1990–1991 okazało się, że stary, zapomniany poza regionem spór Haszymidów z Saudami może wybuchnąć pod wpływem zewnętrznych wydarzeń z całą gwałtownością, i to w ciągu krótkiego czasu. I nie zapobiegło temu nawet kilkadziesiąt lat współpracy.

Konflikt Kataru z Arabią Saudyjską

Konflikt Emiratu Kataru z Arabią Saudyjską, choć obecnie ma charakter rywalizacji państw, w istocie również jest zadawnionym sporem rodowym. Protagonistami są oczywiście Saudowie oraz rodzina Al-Thani panująca w Katarze. Trzeba jednak dodać, że w przeciwieństwie do poprzedniego sporu napięcia saudyjsko-katarskie długo były sprawą drugorzędą. Rzecz w tym, że emiraty nad Zatoką Perską, takie jak Katar, ale też Bahrajn czy Dubaj, nie były niepodległymi państwami. Nawet sami ich przywódcy nie walczyli o pełną suwerenność w europejskim rozumieniu. Bez sprzeciwu przyjmowali formalne zwierzchnictwo potęg, o ile nie naruszano ich realnej niezależności. Poza tym aż do połowy XX w. były to tereny bardzo ubogie. To, że imperia nie stworzyła na południowych brzegach Zatoki Perskiej silnej administracji, wynikało z faktu, że tereny te były całkowicie deficytowe. System luźnego zwierzchnictwa nad drobnymi rodowymi osadami wydawał się przez wieki wystarczający (Zdanowski, 2004, s. 6).

Warto przypomnieć, że w XVIII w. półwyspem Katar rządził ród Al-Chalifa. Teren atakowali wojownicy Saudów. W 1810 r. rządząca rodzina de facto podporządkowała Katar zwierzchnictwu państwa Wahabitów. Zawarto umowę, która przewidywała, że dochody Al-Chalifów będą dzielone między nich a Saudów, tym samym półwysep został podporządkowany tym ostatnim. To, że Katar nie wszedł w skład państwa wahabickiego, wynikało wyłącznie z klęski Saudów w wojnie z Egiptem i chwilowego upadku ich władzy. W tym czasie na półwysep przybył ród Al-Thani. Przybyli z Centralnej Arabii (z Nedżadu) i można to postrze-

gać nawet jako element wzrostu wpływów saudyjskich. Dzięki gromadzeniu bogactw i wpływów (np. dzięki handlowi) Al-Thani stopniowo przejęli władzę na półwyspie. Stało się to możliwe dlatego, że Al-Chalifowie przenieśli się na opanowany przez nich Bahrajn (ten od wieków był w strefie wpływów Persji). Al-Thani stali się emirami Kataru w 1851 r., gdy utworzyli nowy ośrodek władzy w osadzie Doha i przekonali wiele plemion, by uznały ich dominację. To wywołało sprzeciw Al-Chalifów i w latach 1867–1868 toczyła się wojna między tymi rodami. Co ciekawe, oba rody zgodziły się na mediację Wielkiej Brytanii, która stała się już główną potęgą w Zatoce Perskiej. Brytyjski pułkownik Levis Pelly narzucił stronom ugodę. W jej wyniku Katar i Bahrajn stały się odrębnymi emiratami (Cristal, 1990, s. 27).

Wcale nie oznaczało to suwerenności w sensie prawa międzynarodowego. Katar od 1871 r. uznawał zwierzchnictwo władcy osmańskiego, choć Al-Thani dbali, by było to w zasadzie formalne zwierzchnictwo kalifa. Jednocześnie uznawano dominację Wielkiej Brytanii. Cały czas też państewku groziła interwencja z Nedżu. Ten atak raz mógł wyjść od Saudów, raz od ich konkurentów Raszidów. Dopiero w czasie I wojny światowej sytuacja się unormowała. Państwo Osmańskie poniosło klęskę, a w 1916 r. Al-Thani podpisali układ o protektoracie z Londynem. Oznaczało to wyraźne ustabilizowanie władzy Al-Thani. Saudowie w tym samym okresie stworzyli potężne i rozległe państwo, ale nie ośmielili się zaatakować Kataru, który stał się częścią imperium brytyjskiego. Choć formalnie umowa z 1916 r. narzucała Katarowi protektorat Londynu, to w istocie dzięki niej ukształtował się on jako niezależny od lokalnych potęg byt państwowy (Rahman, 2005, s. 69 i 140).

Do zmiany sytuacji przyczyniły się takie fakty, jak odkrycie w Katarze ropy naftowej w 1940 r. i gazu ziemnego w 1972 r. Równocześnie od 1968 r. Wielka Brytania rozpoczęła szybki odwrót znad Zatoki Perskiej. 3 września 1971 r. Katar uzyskał pełną niepodległość, jednocześnie oznaczało to ostateczne wycofanie się Brytyjczyków. Jeszcze raz trzeba podkreślić, że bez okresu dominacji brytyjskiej wątpliwe byłoby wyodrębnienie się Kataru jako państwa. Natomiast Al-Thani po 1971 r. szukali nowego partnera, który rozciągnąłby nad emiratem parasol ochronny. Al-Thani weszli do wielu organizacji międzynarodowych, ale przede wszystkim związali się z USA. Jednak preferencyjne relacje nawiązali z Saudami. Relacja ta była wszakże bardzo trudna. Między Arabią Saudyjską a Katarzem występowały pewne spory graniczne. Co więcej, Saudowie pamiętali, że Katar w XIX w. był w zasadzie częścią ich strefy wpływów. Al-Thani nie chcieli, by potężny sąsiad odnawiał jakieś formy zwierzchnictwa. Jednak bardziej się obawiano ekspansji Iranu bądź Iraku. Po rewolucji w 1979 r. monarchie szczególnie obawiały się Islam-

skiej Republiki Iranu. W związku z tym zagrożeniem w 1981 r. utworzono Radę Współpracy Arabskich Państw Zatoki (RWAPZ). W jej ramach Katar budował swą strategię bezpieczeństwa, uznając dominującą rolę Rijadu (Fromherz, 2017, s. 73–74).

Jednak w czasie I Wojny w Zatoce w latach 1990–1991 okazało się, że Arabia Saudyjska nie jest w stanie obronić swoich partnerów. Równocześnie Rijad wzmacniał naciski na drobne monarchie i wykorzystywał RWAPZ jako narzędzie dążeń hegemonalnych. W 1992 r. doszło do sporu granicznego Saudów z Katarzem, w jego trakcie silniejszy sąsiad narzucił interpretację umów granicznych, które Al-Thani uznali za niesprawiedliwe. Relacje na linii Rijad-Doha gwałtownie się popsęły. Dodatkowo w 1995 r. władzę nad Katarzem przejął Hamad Ibn Chalifa Al-Thani, który odrzucił jakiegokolwiek dążenia do narzucenia mu dominacji Saudów. Elementem walki stało się powstanie w Katarze w 1996 r. telewizji Al-Dżazira. Pozwolono tam na bezprecedensową krytykę rządu saudyjskiego i w ogóle rządów arabskich (oprócz katarskiego rzecz jasna). Pozwolono na wypowiedzi przedstawicieli grup islamistów. Dodatkowo w 1997 r. Katar zaczął eksport gazu ziemnego na naprawę światową skalę. Emir posiadał środki zupełnie niewspółmierne z obszarem państwa (Kabalan, 2019, s. 61–81).

Narastająca wrogość między Saudami a Al-Thani teoretycznie nie powinna mieć wielkich skutków. Różnica potencjałów grała tak bardzo na korzyść Rijadu, że jego zwycięstwo zdawało się oczywiste. Tymczasem Katar okazał się nadszpedzianym trudnym przeciwnikiem. Saudowie potraktowali nowego władcę Kataru niemal jak buntownika, zwłaszcza że de facto zmusił on bardziej prosaudyjskiego ojca do abdykacji. W 1996 r. miała miejsce próba puczu w Doha. Zamach się nie powiódł, ale jego nici wiodły wyraźnie do Rijadu. To zaś doprowadziło do dalszej eskalacji wrogości katarsko-saudyjskiej. W roku 2005 również doszło do oskarżeń o mieszanie się w sprawy wewnętrzne Kataru w związku ze sporem o przynależność państwową plemienia Murra (Ulrichsen, 2014, s. 29–30). Równocześnie nowe władze w Doha rozbudowały sieć relacji, która mogła osłabić nacisk sąsiada. Przede wszystkim poprawiono kontakty z Iranem. Jednocześnie rozpoczęto ostrożne zbliżenie z Turcją, zarazem utrzymywano jak najlepsze relacje z USA. Przy tym wszystkim Doha wykreowała się na centrum wielu trudnych negocjacji w regionie, np. odbywały się tam rozmowy z Talibami (Khatib, 2013, s. 429).

Ostatni szczególnie dramatyczny rozdział tych sporów przyniósł rok 2011 i tzw. Arabska Wiosna. Generalnie chodzi o to, że Katar popierał istnienie i działalność Bractwa Muzułmańskiego oraz jego taktykę działalności legalnej i wykorzystania wyborów dla zdobycia władzy, a Saudowie zaczęli postrzegać Bractwo jako główne zagrożenie dla swej wła-

dzy. Oczywiście popularna Al-Dżazira z jej generalnie antysaudyjskim nastawieniem była szczególnie znienawidzona w Rijadzie. Wydarzenia w Egipcie, czyli zwycięstwo wyborcze Bractwa Muzułmańskiego w 2012 r., a następnie wyraźnie wspierany przez Saudów zamach stanu tamże w roku 2013 zaogniły spór. W rezultacie Arabia Saudyjska w 2014 r. postawiła Katarowi ultimatum. Rijad, jak również ZEA oraz Bahrajn zażądały, by Katar zerwał wszelką współpracę z Bractwem Muzułmańskim i uznał je za organizację terrorystyczną, zamknął telewizję Al-Dżazira i wszelkie afiliowane przy niej stacje oraz zlikwidował powstającą turecką bazę w emiracie. Jednym słowem, zażądano zgody na utratę suwerenności i upokorzenia emira. Żądania potężnego sąsiada zostały odrzucone. Wobec tego te trzy państwa zerwały stosunki dyplomatyczne z Katarom. Arabia Saudyjska zablokowała granice emiratu, nałożono też na niego sankcje gospodarcze i zamknięto przestrzeń powietrzną dla samolotów katarskich. W 2017 r. Arabia Saudyjska, ZEA, Bahrajn i Egipt oskarżyły emirat wręcz o wspieranie Al-Kaidy, Państwa Islamskiego oraz współpracę z Iranem i Hezbollahem. W walce propagandowej Rijadu oskarżenia te grały ważną rolę. Starano się przedstawić Katar jako głównego, choć cichego sponsora islamizmu w regionie. Pojawiły się twierdzenia, że to emirat był odpowiedzialny za powstanie Państwa Islamskiego. Trzeba jednak dodać, że wiele z tych informacji ma źródła saudyjskie i trudno je uznać za obiektywne. Katar miał wręcz tworzyć powiązania między islamizmem szyickim a Al-Kaidą. Doha oczywiście wszystkie te oskarżenia odrzuciła (Steinberg, 2013, s. 66).

Teoretycznie władze Kataru powinny upaść, ale de facto ujawniła się słabość Saudów. Rozpadowi uległa solidarność RWAPZ. Katarowi przydała się też sieć współpracy, jaką zbudował. USA miały na jego terenie bazę i nie wystąpiły przeciw emiratowi. Iran ogłosił wsparcie dla niego i przydało się to dla złamania blokady saudyjskiej. Co najważniejsze, Katar otrzymał pomoc Turcji. Prezydent Erdogan wysłał nawet wojsko do Kataru. Wobec tego Saudowie nie mogli zaatakować małego sąsiada zbrojnie, a jego bogactwo sprawiło, że blokada ekonomiczna była nieskuteczna. Co gorsza, wprawdzie ZEA, de facto władze Abu Zabi, były zdecydowanie antykatarskie, ale już Oman w istocie nie poparł blokady zarządzanej przez Saudów, również Kuwejt jedynie formalnie popierał hegemonia. Działania Saudów rozbiły jedność RWAPZ. Ostatecznie Katar nie ugiął się mimo nacisków. Jego postawę popierały Turcja, Iran, a także Maleszja i Indonezja. Nawet w okresie rządów w USA Donalda Trumpa, gdy wydawało się, że Saudowie mają swobodę działania, nie udało się im złamać przeciwnika. Po dramatycznym końcu prezydentury tego ostatniego Saudowie gwałtownie wycofali się z konfliktu i przywrócili ruch graniczny, relacje handlowe i stosunki diploma-

tyczne z sąsiadem. W 2021 r. konflikt zakończył się niespodziewanym zwycięstwem Kataru nad o wiele potężniejszą (potencjałowo) Arabią Saudyjską (Łukaszewicz, Grabowski, 2020, s. 313–336).

Zakończenie

W artykule przedstawiono konflikt między Arabią Saudyjską a Jordanią w latach 1990–1991 i Katar w latach 2014–2021. Mimo różnicy czasu i miejsca między tymi sporami występuje wyraźne podobieństwo. W obu przypadkach mamy do czynienia konfliktem Arabii Saudyjskiej z mniejszymi monarchiami arabskimi. Ze strony Rijadu występują dążenia do narzucenia swej dominacji politycznej słabszy sąsiadom, natomiast ze strony mniejszych monarchii mamy do czynienia ze zdeterminowaną polityką sprzeciwu wobec planów Arabii Saudyjskiej. Wydaje się, że można też zwrócić uwagę na charakterystyczne cechy politycznych relacji między arabskimi monarchiami, jakie wystąpiły w tych przypadkach. Przede wszystkim należy podkreślić wyraźne spersonalizowanie politycznych relacji między monarchiami. Ryzykowna polityka Jordanii i Kataru wynika w dużej mierze z osobistych cech władców, również współczesne działania Rijadu wynikają z układów personalnych w ramach rodu panującego. Trzeba też wskazać na fakt, że na Półwyspie Arabskim ogromną rolę w relacjach między monarchiami zachowały kwestie prestiżowe niedoceniane na Zachodzie oraz zaszłości historyczne. Z tego wynika też gwałtowność sporów, gdy do nich już dojdzie. W normalnych warunkach monarchie utrzymują kurtuazyjne relacje i ukrywają wzajemne spory. Gdy jednak wrogość zostaje ujawniona, to oprócz rzeczowych pretensji politycznych pojawiają się paranoiczne oskarżenia, których podłożem są pretensje prestiżowe, często też zadawiona wrogość rodowa. Należy pamiętać o stałej możliwości przerodzenia się pozornie dobrych relacji dworów arabskich w zajadłą wrogość na tle często bardzo starych pretensji. Poza tym konflikt Saudów i Kataru doprowadził do stworzenia porozumienia Dohy z Turcją, a czasem wskazuje się, że i Jordania może być zainteresowana tym schematem. Taka konfiguracja stanowiłaby poważne wyzwanie dla Rijadu.

Bibliografia

- Al-Rasheed, M. (2011). *Historia Arabii Saudyjskiej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Baker, R. (1979). *King Husain and the Kingdom of Hejaz*. Cambridge, New York: Olander Press.
- Cristal, J. (1990). *Oil and politics in the Gulf. Rulers and merchants in Kuwait and Qatar*. New York: Cambridge Middle East Library.

- Dann, U. (1990). *King Hussein's Solidarity with Saddam Husayn: A Pettern of Behaviour*. Tel Aviv: Shiloah Institute.
- Fromherz, A. (2017). *Qatar: Rise to Power and Influence*, London/New York: I. B. Tauris.
- de Gauty, G. (1966). *King of Saudi Arabia*. London: Barker.
- Jamsheer, H. A. (2007). *Współczesna historia Iraku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Kabalan, M. (2019). Actors, structures and Qatari foreign policy, *Al Muntaqa*, vol. 2, no 2.
- Khatib, L. (2013). Qatar's foreign policy: the limits of pragmatism. *International Affairs*. vol. 89, no 2.
- Lukaszewicz, A., Grabowski, W. (2020). Modus operandi of Qatar resistance policy against „antiterror Quartet”. Why sanctions have failed? *Politeja*. no 1 (64).
- Philby, St. J. B. (1955). *Saudi Arabia*. London: Robert Hale.
- Rahman, H. (2005). *The Emergence of Qatar: The Turbulent Years 1627–1916*, London: Taylor & Francis.
- Robins, P. (2004). *A History of Jordan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinberg, G. (2013). Islamism in the gulf, The gulf states and the Arab uprisings. W: A. Echangué (red.), *The Gulf states and the Arab uprising*, Madrid: FRIDE.
- Ulrichsen, K. C. (2014). *Qatar and the Arab Spring*. New York: Oxford University Press.
- Wróblewski, B. (2011). *Jordania*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Wróblewski, B., Żarna, K., Bonusiak, G., Pawlikowski G. (2021). *Współczesna polityka zagraniczna wybranych państw, szanse i zagrożenia*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Zdanowski, J. (2011). *Arabia Saudyjska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Askon.
- Zdanowski, J. (2004). *Historia Arabii Wschodniej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Political relations of Saudi Arabia with Jordan and Qatar in 1990–2021. The character of relations between Arab monarchies

Abstract

The Arabian Peninsula is the last place on Earth dominated by absolutist monarchies or systems that are, in fact, similar. There evolved a political system dominated by Saudi Arabia and in the shadow of that kingdom there are monarchies in Jordan, Kuwait, Qatar, Bahrain, Oman, and the United Arab Emirates (UAE), which is a federation of several smaller monarchies. In the Cold War, all these states were forced to act jointly to assuage the threat posed by the post-Soviet Arab republics, such as Egypt. However, select common goals notwithstanding, the houses exercising the power in these states have for centuries been involved in conflicts and disputes. Even nowadays it is possible for these conflicts to revive. The article discusses two such disputes, the first one being the rivalry between the Saudis and the Hashemites. In 1990–1991, it resulted in the abrupt severance of all collaboration between Saudi Arabia and Jordan. A similar dispute concerns the House of Saud and the House of Al-Thani, the result of which was a severe political conflict of Riyadh with Qatar in 2014–2020. These two conflicts reflect sudden variability of relations between Arab monarchies: as such, they indicate hegemonic ambitions of Riyadh, but also strong resistance of some of the royal families against these claims, and the potentiality of destabilisation inherent in these relations.

Key words: Saudis, Qatar, Jordan, Hashemites, Jordan, conflict, monarchy

Karol Żakowski*

HISTORY ISSUES AND JAPAN’S BID FOR PERMANENT MEMBERSHIP IN THE UN SECURITY COUNCIL

Abstract

The article examines the impact of history problems on Japan’s long-lasting efforts to gain permanent membership in the United Nations (UN) Security Council. It analyzes both the domestic stimuli behind Tokyo’s stance on the UN reform and the external constraints on the UN Security Council enlargement. It is argued that while problems with Japan’s bid for permanent membership in the UN Security Council stemmed mainly from divergent interests of member states, history issues constituted an additional obstacle that weakened Tokyo’s position in negotiations on the UN reform. The discourse on lack of repentance by Japan for the atrocities committed during the Second World War was instrumentally used by the country’s rivals, mainly China and South Korea, all in the effort to hinder Tokyo’s efforts on the international arena.

Keywords: United Nations reform, permanent membership of the Security Council, Japan, history problems

Introduction

In the 1990s, Japan started applying for permanent membership of the UN Security Council, which contrasted with its previously passive stance in that regard. Despite long-lasting efforts, however, Tokyo’s bid became entangled in a broader discussion on the need for a general reform of the UN system. Among the states which voiced their opposition against Japan’s ambition most strongly and most emotionally were China and South Korea. This article examines the reasons of such an inflexible stance on the part of Japan’s neighbors.

The slow pace of the discussion on the UN Security Council reform has been explained in various ways by scholars. Hosli and Dörfler (2019, pp. 35–50) pointed to the strong *status quo* bias of UN institutions,

* Uniwersytet Łódzki, email: karol.zakowski@uni.lodz.pl, ORCID ID: 0000-0003-2715-570X.

stemming from a high hurdle for UN Charter revision and veto power granted to the permanent members of the Security Council as well as, *de facto*, to two large UN regional groupings, as the main obstacles to the reform. Similarly, Pimenta Oliveira Baccarini (2018, pp. 97–115) stressed the importance of historical lock-in effect resulting from formal and informal rules and institutions under the UN system. Regarding Japan, Drifte (2000, pp. 52–65) stressed Tokyo's initially insufficient involvement in multilateral diplomacy as well as dependence on the US as the factors that hindered gaining a stronger position in the UN. As an additional impediment, Moni (2007, pp. 133–134) indicated a relatively low domestic support for governmental efforts for permanent membership in Japan due to the public's concerns about shouldering new obligations in the security field.

Without denying the crucial importance of great power politics, clashes of interests of various regional groups, and petrified decision-making procedures in hindering the UN institutional reform, this article draws attention to history issues as an additional obstacle to admitting Japan to the Security Council as a permanent member. The main thesis of this article is that Tokyo was aware of the importance of dealing with the difficult past from the onset of its bid for permanent membership, but its efforts for reconciliation with the neighboring countries turned out insufficient. As a result, the legacy of the war of aggression was instrumentally used by South Korean and Chinese governments, as well as human rights NGOs, to undermine Japan's negotiating position in the UN.

The article is composed of three sections. Relying on UN and governmental documents, as well as memoirs of Japanese politicians and diplomats, they examine the role of history issues in negotiations over the UN reform. The first section analyzes the evolution of Japan's stance on the UN reform, regarding primarily the bid for a permanent seat in the Security Council. The second section describes the significance of history issues as a constraint on Tokyo's diplomatic endeavors. In this light, the third section examines the impact of history problems on the reaction of the international community to Japan's proposal for the UN reform.

Japan and the UN Reform

The UN system, along with alliance with the US, has constituted one of the main pillars of Japan's foreign policy since the post-war period. Japan was allowed to join the UN after normalization of relations with the Soviet Union in 1956 and since then it has served as non-permanent member of the Security Council as many as 11 times. While Tokyo start-

ed appealing for a revision of the UN Charter at the end of the 1950s, it did not submit a direct application for permanent membership in the Security Council until the 1990s (Drifte, 2000, pp. 18–51). Despite long-lasting efforts, however, the UN reform has so far been postponed numerous times, mainly due to divergent national interests of member states.

Permanent membership of the UN Security Council, vested in the US, USSR, China, France, and the United Kingdom, was a relic of the Second World War. According to Article 39 of the UN Charter, the role of the Security Council was to “determine the existence of any threat to the peace, breach of the peace, or act of aggression and (...) make recommendations, or decide what measures shall be taken (...) to maintain or restore international peace and security” (United Nations, 1945). As permanent members were endowed with veto power, their status remained superior to the status of other member states.

During the Cold War, Japan did not officially apply for permanent membership in the UN Security Council, even though it became the second largest capitalist economy in the world at the end of the 1960s. Conducting a potential UN reform was hindered by the fact that any change to the UN Charter had to be ratified by two-thirds of all member states, including all five permanent members of the Security Council. The number of non-permanent members of the Security Council was increased only once – from six to ten – in 1965. In 1979, Japan supported India's proposal to further enlarge the Security Council by four non-permanent members, but this plan was never realized due to lack of interest from the five permanent members and European states (Bourantonis, 2005, pp. 4–26). What additionally motivated Japan to request a revision of the UN Charter was a controversial clause in Article 53, according to which regional security organizations were exempt from the requirement to obtain authorization of the Security Council for an armed peace-enforcing operation against “enemy states,” defined as the enemies of the founders of the UN during the Second World War (Dore, 1997, p. 126). As admitted by Foreign Minister Abe Shitarō in 1984, while Japan was prepared to serve as permanent member of the Security Council, it was unrealistic to hope for a UN Charter revision under the international situation of the Cold War (Abe and Nagano, 1984, p. 205).

The collapse of the Soviet Union, decline in relative power of Great Britain and France, as well as emergence of new regional powers fuelled the debate on UN Security Council reform at the beginning of the 1990s. Initially, Japan refrained itself from submitting a formal application for permanent membership, not to jeopardize its relations with the five permanent members. In 1990, it was not Tokyo, but Rome that made the

first proposal to accept Japan as a permanent member, while replacing British and French seats with one collective seat for the European Community. What hindered Tokyo from playing a more active role in the UN system at the time were the limitations of the Article 9 of the Japanese Constitution, which prohibited Japan from possessing any military potential and waging wars. Only in 1992 did Japan legalize participation of Self-Defense Forces in UN peacekeeping operations, thus gaining better ability to shape the new world order (Bourantonis, 2005, pp. 29–36).

After the resolution of the problem of Japan's participation in peacekeeping operations, Tokyo started openly requesting permanent membership of the Security Council. What further motivated Japanese decision-makers was the fact that by the early 1990s Japan's share in the UN budget had grown to 12.5%, which was the second contribution among all member states. In December 1992, Tokyo co-sponsored a resolution that appealed for re-examination of equitable representation and increase in the size of the Security Council. Initially, the debate focused on enlarging permanent membership by Japan and Germany, but by the mid-1990s it shifted towards a more comprehensive reform of the Security Council. While most of the five permanent members reluctantly leaned towards conducting such a reform, non-aligned states, gathered in the so-called "Coffee Club," started demanding an increase in the number of non-permanent members instead. Multiplication of diverse proposals of the reform made the "quick-fix" solution of simply accepting Japan and Germany as permanent members difficult to implement (Bourantonis, 2005, pp. 39–59).

The unilateral attack on Iraq by the US in 2003 reignited discourse on the necessity to improve the credibility of the Security Council as a peace-guarding entity (Weiss, 2003, pp. 147–161). In 2004, UN Secretary-General Kofi Annan established a High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, which concluded that dealing with new international threats necessitated enlargement of the Security Council. In the same year, Japan formed G-4 together with Germany, India, and Brazil. The new group proposed to enlarge the Security Council to 25 members, including six new permanent members without veto powers and four new non-permanent members. In 2005, "Coffee Club" countries, such as Argentina, Mexico, Algeria, Italy, Spain, Pakistan, and South Korea, in turn issued a report entitled "Uniting for Consensus," in which they appealed for increasing the number of non-permanent seats alone by 10. As the African states did not share the stance of any of the two groups, negotiations ended in an impasse. In 2009, the Intergovernmental Negotiations Forum on the UN reform was established, but despite numerous

rounds of negotiations it did not lead to any compromise on the composition of the Security Council. When in 2013 the Advisory Group of Intergovernmental Negotiations issued a document referred to as “Non-Paper”, it was welcomed by the G-4, US, UK, and France, but treated with reserve by Russia and China, and rejected by the “Uniting for Consensus” group (UfC) as well as by the African and Arab countries (Pimenta Oliveira Baccarini, 2018, pp. 99–101).

In a pamphlet published in 2011, the Japanese government cited numerous arguments for gaining permanent membership of the Security Council. It pointed to the fact that Asia was underrepresented in that organ – while having more than half of the world’s population, it held only one-fifth of the seats. Tokyo stressed that its status of one of the largest economies in the world and the second-largest contributor to the UN budget, coupled with extensive experience in peacekeeping, peacebuilding, disarmament, and nuclear non-proliferation, made it a viable candidate for permanent membership (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2011). Nevertheless, Japan’s efforts did not translate into progress in talks on the UN reform. At the Informal Meeting of the General Assembly on the Intergovernmental Negotiations on Security Council Reform in May 2019, Japanese representative Bessho Kōrō expressed his “deep disappointment and dismay” with the fact that almost none of G-4’s suggestions were reflected in UN documents, as well as dissatisfaction with the non-transparent decision-making process (Permanent Mission of Japan to the United Nations, 2019).

The lack of progress in discussion on the Security Council reform resulted from the complexity of contradictory interests of member states. Candidacy for permanent membership of each of the G-4 countries encountered opposition from its neighbors belonging to the UfC – Pakistan in the case of India, Argentina and Mexico in the case of Brazil, Italy and Spain in case of Germany, as well as South Korea in the case of Japan. What facilitated Tokyo’s rivals to undermine the Japanese bid were the controversies over Japan’s atonement for its difficult history of territorial expansionism.

History Problems as a Constraint on Japan’s Position in the UN

While Japan’s efforts for permanent membership of the Security Council started gaining momentum in the 1990s, Tokyo was faced with its own history issues which correspondingly put severe constraints on its diplomacy towards the neighboring countries. China and South Korea, among others,

started multiplying demands towards Japan over the apologies, history textbooks, “comfort women,” and the Yasukuni Shrine problems. As a result, Tokyo’s chances for gaining a permanent seat were held hostage, pending an appropriate response to these unresolved and thorny issues.

Japan’s efforts for the UN reform almost coincided with the reemergence of history problems. Difficult geopolitical situation in East Asia during the Cold War led to the suspension of the question of Japan’s apologies for the colonial rule and the war of aggression waged during the period of territorial expansionism. Both Taipei and Beijing, eager to draw Tokyo away from supporting the other side of the civil war, agreed not to demand war reparations nor to insist on explicit apologies when they normalized diplomatic relations with Tokyo in 1952 and 1972, respectively. Similarly, South Korean President Park Chung-hee, anxious to receive financial assistance from Tokyo, was content only with an expression of “true regret” and “deep remorse” for the “unfortunate” past by Foreign Minister Shiina Etsuaburō during normalization of relations with Japan in 1965 (Yamazaki, 2006, p. 34). Yet, the apologies issue returned with new force at the end of the Cold War. In China, the communist government started using anti-Japanese rhetoric as a part of new nationalism, which swiftly filled the ideological vacuum that appeared after the *de facto* abandonment of communism during the period of economic reforms launched in 1978. Democratization of South Korea at the end of the 1980s, in turn, led to emergence of bottom-up human rights movements which requested apologies and compensation from Japan (Hicks, 1994, p. 173).

The first history problems in 1982 and 1986 were related with Japan’s biased history textbooks. Tokyo showed understanding towards its neighboring countries by promising to heed their stance when revising the contents of textbooks in the future (Rose, 1998, pp. 80–120). In 1985, in turn, Japan compromised over prime ministerial visits to Yasukuni – a Shinto shrine in Tokyo that commemorated the Japanese who had died in the service of the emperor, including class-A war criminals convicted by the Tokyo Tribunal in 1948. Not only did Prime Minister Nakasone Yasuhiro abandon the idea of institutionalization of annual state visits to Yasukuni, but it also became an unwritten rule that prime ministers would refrain themselves from paying homage at the controversial shrine (Zakowski, 2012, pp. 47–49). Nevertheless, the end of Cold War caused further unfreezing of anti-Japanese sentiments in the region. In particular, discourse over the compensation of “comfort women” – former sexual slaves abused by the Japanese Imperial Army – gained prominence at the turn of the 1980s and the 1990s.

The Japanese government was fully aware of the fact that the burden of the difficult past might impede Tokyo's bid for permanent membership of the UN Security Council. Kaifu Toshiki, who served as Prime Minister between 1989 and 1991, appealed for implementing the policy of "aspiring diplomacy" (*kokorozashi aru gaikō*), which embedded Tokyo's ambition to play a greater role in the UN both in the willingness to assume more responsibility for guarding international peace, and in the reflection upon the wrongdoings of the past war (Kaifu, 1995, pp. 147–155). Similarly, Hosokawa Morihiro, who served as Prime Minister between 1993 and 1994, combined the request for the UN Security Council reform with the need to finally deal with history problems and holdovers. As he stressed, Japan was far behind other countries in paying war reparations. In contrast, Germany, another state that aspired to a permanent seat in the UN Security Council, had established generous funds for the victims of Nazi concentration camps and forced labor. According to Hosokawa (1993, pp. 213–226), Tokyo should explicitly apologize and promptly pay explicit indemnities to war victims, without camouflaging them as developmental aid.

In this vein, during the session of the UN General Assembly in September 1994, Foreign Minister Kōno Yōhei stated that Japan was ready to assume more responsibilities in the Security Council. At the same time, he reconfirmed that "reflecting with remorse upon the Second World War," Tokyo would contribute to maintaining world peace and prosperity without resorting "to the use of force prohibited by its Constitution" (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 1994). As stressed by Kōno (2015, pp. 130–141), Ministry of Foreign Affairs (MOFA) bureaucrats were very eager to promote Japan's bid for permanent membership, but the ruling party lawmakers did not necessarily share that enthusiasm. The stance on the UN reform, along with the problem of war reparations, became important topics for discussion between the Liberal Democratic Party and its coalition partners – the Japan Socialist Party and the New Party Sakigake. Eventually, the Murayama administration decided to continue applying for the Security Council permanent membership while trying to compensate the victims of war crimes committed by Japan. Commemorating the 50th anniversary of the end of the Second World War in 1995, Prime Minister Murayama Tomiichi issued a statement that contained unequivocal apologies for the war of aggression and colonialism. In addition, Japan established the Asian Women's Fund that paid atonement money to former "comfort women."

Japan's efforts to apologize and pay compensation to the victims did not bring expected results for two reasons. Firstly, the continuous denial of Japan's responsibility for the past atrocities by Japanese right-wing

politicians put into question Tokyo's sincerity in pursuing reconciliation with the neighboring countries. Secondly, anti-Japanese sentiments were used by Chinese and South Korean statespersons to bolster their popularity. As a result, history problems periodically led to diplomatic crises between Japan and neighboring states. Under pressure from human rights NGOs that requested punishing the perpetrators of the forced conscription of "comfort women," Seoul refused to cooperate with the Asian Women's Fund (Żakowski, 2020, pp. 161–162). In November 1998, in turn, Chinese President Jiang Zemin, during his visit to Japan, reprimanded Tokyo for the lack of explicit written apologies for the war of aggression against China (Lam, 2002, pp. 31–54). History problems reemerged with a vengeance under Prime Minister Koizumi Jun'ichirō, who demonstratively visited Yasukuni on an annual basis between 2001 and 2006. Homage at the controversial shrine was repeated in 2013 by Prime Minister Abe Shinzō, which led to further deterioration of Japan's relations with China and the Republic of Korea.

UN institutions became quickly involved in Japan's history issues. In January 1996, Special Rapporteur of the UN Commission on Human Rights on Violence against Women Radhika Coomaraswamy issued a report, which condemned the recruitment of "comfort women" as a clear example of sexual slavery (United Nations, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, 1996). While welcoming the creation of the Asian Women's Fund, she stressed that Japan's responsibility for the atrocities should be extended to the legal sphere, rather than remain limited only to the moral dimension. Coomaraswamy emphasized that the sexual slavery system instituted by the Japanese Imperial Army constituted a crime against humanity, and that the government of Japan should "apply due diligence to initiate prosecution of those responsible for the establishment and running of comfort stations" (United Nations, 1996).

In addition, human rights NGOs, mainly from South Korea, put pressure on various governments and international institutions to promote full compensation to "comfort women." Their efforts brought results especially in Western liberal democracies. In July 2007, the US House of Representatives resolved that Tokyo "should formally acknowledge, apologize, and accept historical responsibility in a clear and unequivocal manner for its Imperial Armed Forces' coercion of young women into sexual slavery" (US Congress, 2007). Similarly, in December 2007, the European Parliament passed a resolution, calling on the government of Japan "to refute publicly any claims that the subjugation and enslavement of 'comfort women' never occurred" (European Parliament, 2007). While history problems played a marginal role in

changing the stance of the US and European countries regarding Japan's bid for permanent membership of the UN Security Council, they created pressure on Tokyo to continue the policy of reconciliation with China and South Korea.

Because reemergence of history issues almost coincided with Japan's application for permanent membership of the UN Security Council, Tokyo treated reconciliation with the neighboring countries as one of the prerequisites for assuming a more responsible role in the international community. Nevertheless, while Japan's initial efforts for paying compensation to the victims met with appreciation, South Korea and China gradually hardened their stances. As such, history problems became one of the key arguments against Tokyo's growing international ambitions.

International Opposition to Japan's Bid for the UN Security Council Permanent Membership

While Japan's bid for permanent membership of the Security Council initially met with understanding from all the five permanent members, history problems made China question Tokyo's credibility on the international scene. Gradually, Beijing and Seoul started citing the lack of repentance for war atrocities as an argument to undermine Tokyo's efforts for the long-delayed UN reform.

The Republic of Korea, as an active member of the "Coffee Club" and UfC, was one of the first countries which voiced objection against Japan's bid for permanent seat in the Security Council. Seoul's initially ambiguous stance on this issue turned anti-Japanese under public opinion pressure. In 1995, a group of 30 politicians of the ruling and opposition parties petitioned the National Assembly to overturn the government's statement on understanding regarding Tokyo's ambition to receive permanent membership of the Security Council unless Japan apologized and compensated for the past crimes as well as returned cultural treasures to Korea (Drifte, 2000, p. 151). Growing anti-Japanese sentiments were an important factor that pushed Seoul towards denying the need for an increase in the number of permanent members. In April 1996, South Korean Ambassador Park Soo Gil stressed that the very concept of permanency of the membership of the Security Council was not only undemocratic, but also inconsistent with the fact that the balance of power in the world changed ceaselessly (Global Policy Forum, 1996).

China's stance on the UN reform was slightly different. Beijing generally sympathized with the bids of Brasilia and Berlin while distancing

itself from supporting the ambitions of New Delhi and Tokyo. This position resulted from China's territorial disputes with India and Japan, as well as from the perception of both countries as allies and/or partners of the US. Over time, China softened its stance regarding India's bid, which was consistent with Beijing's support for greater representation of the developing countries in UN organs. Nevertheless, the PRC remained relentlessly opposed to empowering Japan (Malik, 2005, pp. 19–29). Answering to Japan's argument that Tokyo's share in the UN budget increased to almost 20% at the beginning of the 21st century, Chinese Foreign Ministry spokesperson stated in September 2004 that "The UN Security Council is not like a board of directors of a company and its composition should not be decided according to the financial contribution of its members" (Moni, 2007, pp. 126–127).

Japan's promotion of the UN reform gained new momentum in March 2005, when UN Secretary-General Kofi Annan admitted there was a high probability that a new Security Council permanent membership for Asia would go to Japan. Nevertheless, Tokyo's plans met with vehement protests from human rights activists and nationalists from South Korea and China. What prompted large-scale anti-Japanese demonstrations in these countries was an assertive stance of Prime Minister Koizumi on his visits to the Yasukuni Shrine and Japanese history textbooks. The manifestations were accompanied by the calls for boycotting the purchase of Japanese products as well as acts of violence against Japanese tourists, shops, companies, and restaurants. Most importantly, US-based Chinese activists started collecting signatures under a petition against the UN Security Council permanent seat for Japan. What was unusual was the fact that the campaign was promoted on three popular commercial websites in China. As the Chinese Communist Party maintained strong control over the Internet, it indicated that the government probably tacitly approved of the petition (Shimizu, 2006, pp. 50–59).

Gradually, Beijing started openly referring to history issues as an argument against Japan's application for permanent membership. In March 2005, Foreign Ministry Spokesperson Liu Jianchao stressed: "We understand that Japan hopes to play a bigger role in international affairs. Meanwhile we hope that Japan adopts a correct and responsible attitude towards history issues. (...) We do hope that the Japanese side will deal with the history issues properly in order to win trust from others" (Embassy of the People's Republic of China in the United States of America, 2005). During his visit to New Delhi in April 2005, in turn, Prime Minister Wen Jiabao expressed his support for India's ambition to play a more important role in the UN. At the same time, he referred to history issues

as the main obstacle to giving a permanent seat in the Security Council to Tokyo. As Wen stated: “Recently the civilians in some neighboring countries, including China, voluntarily organized demonstrations against Japan in pursuit of becoming a permanent member in the United Nation Security Council. Facing such a strong response from the Asian people, the Japanese authorities should have profound self-examination. Only the country respecting the history, with the courage to take responsibility for the history and obtaining the trust of the people in Asia and the world, could play a greater role in international affairs” (Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, 2005).

As admitted by a high-ranking MOFA official Yachi Shōtarō, Japan tried to investigate how many votes G-4’s bid for permanent membership would gain among UN member states in 2005. It turned out that it would be extremely difficult to achieve a two-thirds majority, which forced Tokyo to postpone the voting. According to Yachi, it was crucial to win support of the two main opponents of Japan’s permanent membership – China and South Korea (Yachi and Takahashi 2009, pp. 153–154). To do so, Koizumi’s successor, Abe Shinzō, refrained himself from visiting the Yasukuni Shrine during his first year in office (2006–2007). He also promoted the concept of a “mutually beneficial relationship based on common strategic interests” with China during his visit to Beijing in October 2006. Nevertheless, the East China Sea crises of 2010 and 2012, caused by a collision between a Chinese fishing boat and a Japanese Coast Guard vessel as well as by the nationalization of the Senkaku/Diaoyu Islands by the Japanese government, respectively, revived animosities in bilateral relations.¹ Furthermore, occasional reemergence of the territorial dispute over the Dokdo/Takeshima Island² and lack of full implementation of the 2015 agreement on the “comfort women” problem by the Moon Jae-in administration exacerbated frictions between Tokyo and Seoul.³

China and South Korea, as non-permanent member, periodically used their position in the UN Security Council to criticize Japan over the history issues. For instance, the problems of “comfort women” as well as Prime Minister Abe’s visit to the Yasukuni Shrine in December 2013 were mentioned by the representatives of both countries during Open

¹ Senkaku/Diaoyu Islands, an uninhabited archipelago in the East China Sea, are administered by Japan, but its political status is contested by China.

² Dokdo/Takeshima is a small island in the Sea of Japan administered by South Korea, but its political status is still contested by Japan.

³ In December 2015, Japan agreed to once more apologize and pay additional compensation to the victims, and South Korea promised to remove the monument of a “comfort woman,” erected illegally in front of the Japanese embassy in Seoul.

Debate of the Security Council on the “Maintenance of International Peace and Security: War, its Lessons, and the Search for Permanent Peace,” held in January 2014. Tokyo expressed its “deep displeasure” with the fact that such topics appeared during a debate that was not supposed to serve as a forum for criticizing specific countries, but rather for sharing one’s experience on post-war reconciliation (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2014).

Beijing’s and Seoul’s opposition against granting Tokyo permanent membership of the Security Council stemmed from their regional rivalry with Japan, but history issues further stiffened their posture. Existence of bottom-up anti-Japanese movements in both countries, though to a large extent controlled by the government in authoritarian China, left little space for any compromise regarding Japan’s bid. Nor sufficient room to aptly maneuver.

Conclusion

Japan’s long-lasting efforts for securing permanent membership on the UN Security Council so far have been futile. While the main cause of this situation were contradictory interests of various groups of UN member states, history problems were used as an argument against the Japanese bid by China, South Korea, and such pressure groups as human rights NGOs. It is Japan’s neighbors that most vigorously lobbied to restrain Tokyo’s ambitions. While the efforts to undermine Japan’s position in the UN on the grounds of history problems among a wider group of countries did not bring any substantial results, the lack of repentance for war atrocities stiffened Beijing’s opposition against Tokyo’s bid. As China is a permanent member of the UN Security Council, its potential veto to the reform has remained one of the most significant obstacles against realization of Japan’s diplomatic goal. The highly emotional opposition of Beijing and Seoul against Tokyo’s bid can be explained by bottom-up pressure from human rights activists and nationalist movements in both countries. As such, despite their seemingly low importance in Realpolitik, history issues have put a significant constraint on Japan’s diplomatic efforts.

Acknowledgements

This article is a result of research conducted as a part of project “Neo-classical Realist Analysis of Japan’s Policy on History Problems” financed by the National Science Centre, Poland (DEC-2019/33/B/HS5/00846).

References

- Abe, Shintarō and Nagano, Nobutoshi (1984). *Sōzōteki gaikō o mezashite* [Towards a Creative Diplomacy]. Tokyo: Gyōsei Mondai Kenkyūjo.
- Bourantonis, Dimitris (2005). *The History and Politics of UN Security Council Reform*. London and New York: Routledge.
- Dore, Ronald (1997). *Japan, Internationalism and the UN*. London and New York: Routledge.
- Drifte, Reinhard (2000). *Japan's Quest for a Permanent Security Council Seat. A Matter of Pride or Justice*. Basingstoke and London: Palgrave Macmillan.
- Embassy of the People's Republic of China in the United States of America (2005). "Foreign Ministry Spokesman Liu Jianchao's Press Conference on 24 March 2005," March 24, <http://www.china-embassy.org/eng/fyrth/t188945.htm> (accessed November 24, 2020).
- European Parliament (2007). "European Parliament Resolution on Comfort Women," December 12, <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6-RC-2007-0525&type=MOTION&language=EN&redirect> (accessed November 23, 2020).
- Global Policy Forum (1996). "Ambassador Park Soo Gil, Permanent Representative, at the Open-ended Working Group on Security Council Reform," April 26, <https://www.globalpolicy.org/security-council/security-council-reform/regional-representation/32907.html?itemid=915> (accessed November 25, 2020).
- Hicks, George (1994). *The Comfort Women. Japan's Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War*. New York and London: W.W. Norton & Company.
- Hosli, Madeleine O. and Dörfler, Thomas (2019). "Why is Change So Slow? Assessing Prospects for United Nations Security Council Reform," *Journal of Economic Policy Reform*, Vol. 22, No. 1, pp. 35-50. DOI: 10.1080/17487870.2017.1305903.
- Hosokawa, Morihiro (ed.) (1993). *Nihon Shintō. Sekinin Aru Kaikaku* [Japan New Party. Responsible Reforms]. Tokyo: Tōyō Keizai Shinpōsha.
- Kaifu, Toshiaki (1995). *Kokorozashi Aru Kokka Nihon no Kōsō* [Concept of Japan as an Aspiring Country]. Tokyo: Tōyō Keizai Shinpōsha.
- Kōno, Yōhei (2015). *Nihon Gaikō e no Chokugen – Kaisō to Teigen* [Frank Talk about Japan's Diplomacy – Memoirs and Suggestions]. Tokyo: Iwanami Shoten.
- Lam, Peng Er (2002). "The Apology Issue: Japan's Differing Approaches Toward China and South Korea," *American Asian Review*, Vol. 20, No. 3, pp. 31–54.
- Malik, J. Mohan (2005). "Security Council Reform: China Signals Its Veto," *World Policy Journal*, Vol. 22, No. 1, pp. 19–29.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (1994). "Foreign Minister's Major Speeches and Articles at the 49th Session of the General Assembly of the United Nations," September 27, https://warpp.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/11525605/www.mofa.go.jp/announce/announce/archive_3/49.html (accessed November 21, 2020).
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2011). "Japan's Position on the United Nations Security Council for the 21st Century," March, https://www.mofa.go.jp/policy/un/sc/pdfs/pamph_unsc21c_en.pdf (accessed November 19, 2020).
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2005). "Premier Wen Jiabao Meets with Journalists, Talking about 3 Achievements of His Visit to India," April 12, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wzlcflfy_665842/t191621.shtml (accessed November 26, 2020).

- Moni, Monir H. (2007). "Japan's Fresh Bid for A UNSC Permanent Seat," *World Affairs: The Journal of International Issues*, Vol. 11, No. 4, pp. 118–140.
- Permanent Mission of Japan to the United Nations (2019). "Joint G4 statement by Brazil, Germany, India and Japan delivered by H.E. Ambassador Koro Bessho, Permanent Representative of Japan to the United Nations, at the Informal Meeting of the General Assembly on the Intergovernmental Negotiations on Security Council Reform," May 29, https://www.un.emb-japan.go.jp/itpr_en/bessho052919.html (accessed November 20, 2020).
- Pimenta Oliveira Baccarini, Mariana (2018). "Informal Reform of the United Nations Security Council," *Contexto Internacional*, Vol. 40, No. 1, pp. 97–115. DOI: 10.1590/S0102-8529.2017400100005.
- Prime Minister of Japan and His Cabinet (2014). "Press Conference by the Chief Cabinet Secretary (Excerpt)," January 30, https://japan.kantei.go.jp/tyoukanpress/201401/30_p.html (accessed November 26, 2020).
- Rose, Caroline (1998). *Interpreting History in Sino-Japanese Relations. A Case Study in Political Decision-Making*. London and New York: Routledge.
- Shimizu, Yoshikazu (2006). *Chūgoku ga "Hannichi" o Suteru Hi* [The Day When China Abandons "Anti-Japanism"]. Tokyo: Kōdansha.
- United Nations (1945). "Charter of the United Nations," June 26, <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-vii/index.html> (accessed November 16, 2020).
- United Nations, Economic and Social Council, Commission on Human Rights (1996). "Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its causes and Consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, in Accordance with Commission on Human Rights resolution 1994/45. Report on the Mission to the Democratic People's Republic of Korea, the Republic of Korea and Japan on the Issue of Military Sexual Slavery in Wartime," E/CN.4/1996/53/Add.1, January 4, <http://hrlibrary.umn.edu/commission/country52/53-add1.htm> (accessed November 23, 2020).
- US Congress (2007). "H.Res.121 – A resolution expressing the sense of the House of Representatives that the Government of Japan should formally acknowledge, apologize, and accept historical responsibility in a clear and unequivocal manner for its Imperial Armed Forces' coercion of young women into sexual slavery, known to the world as 'comfort women', during its colonial and wartime occupation of Asia and the Pacific Islands from the 1930s through the duration of World War II," 110th Congress, July 30, <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-resolution/121/text> (accessed November 23, 2020).
- Weiss, Thomas G. (2003). "The Illusion of UN Security Council Reform," *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, pp. 147–161.
- Yachi, Shōtarō and Takahashi, Masayuki (2009). *Gaikō no Senryaku to Kokorozashi. Zen Gaimu Jimujikan Yachi Shōtarō wa Kataru* [Strategy and Ambition in Diplomacy. Narrated by Former Foreign Administrative Vice Minister Yachi Shōtarō]. Tokyo: Sankei Shinbun Shuppan.
- Yamazaki, Jane W. (2006). *Japanese Apologies for World War II. A Rhetorical Study*. London and New York: Routledge.
- Zakowski, Karol (2012). "Reaction to Popular Pressure or a Political Tool? Different Interpretations of China's Policy Regarding Koizumi's Visits to the Yasukuni Shrine," *Journal of Contemporary Eastern Asia*, Vol. 11, No. 2, pp. 47–60.
- Żakowski, Karol (2020). "'Comfort women' Problem as a Catalyst for Civil Society and Nationalism in Japan and South Korea," *Rocznik Orientalistyczny*, Vol. 73, No. 1, pp. 154–168. DOI: 10.24425/ro.2020.134050

Problemy historyczne a starania Japonii o stałe członkostwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ

Streszczenie

Artykuł analizuje wpływ problemów historycznych na długie starania Japonii o uzyskanie stałego członkostwa w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Badane są zarówno wewnętrzne uwarunkowania stanowiska rządu w Tokio wobec reformy ONZ, jak i czynniki międzynarodowe hamujące proces powiększenia składu Rady Bezpieczeństwa. Dowodzi się, że o ile problemy z realizacją japońskich planów uzyskania stałego miejsca w Radzie Bezpieczeństwa ONZ wynikały głównie z różnorodnych interesów państw członkowskich, o tyle kwestie historyczne stanowiły dodatkową przeszkodę, która osłabiała pozycję rządu w Tokio podczas negocjacji na temat reformy ONZ. Dyskurs dotyczący braku skruchy ze strony Japonii za zbrodnie popełnione w czasie drugiej wojny światowej został wykorzystany przez rywali Japonii, głównie przez Chiny i Koreę Południową, do podważenia starań rządu w Tokio na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: reforma ONZ, stałe członkostwo w Radzie Bezpieczeństwa, Japonia, problemy historyczne

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Teksty należy nadsyłać w formie elektronicznej (w formacie *.doc, *.docx lub *.rtf). Do tekstu należy dołączyć w formie skanu pisemne oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że nie uczestniczy ona aktualnie w innym postępowaniu wydawniczym, jak również oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów. Natomiast po przyjęciu artykułu do druku autor podpisuje umowę o wykonanie utworu i przeniesienie autorskich praw majątkowych.

W wersji elektronicznej należy ponadto umieścić:

- adres do korespondencji oraz informacje o autorze (stopień / tytuł naukowy, zajmowane stanowisko oraz miejsce pracy).
- streszczenie oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim oraz tłumaczenie tytułu w języku angielskim.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” informuje, iż w celu przeciwdziałania zjawiskom określanym jako *ghostwriting* i *guest authorship* wprowadzono odpowiednie procedury związane z zaporą *ghostwriting*. *Ghostwriting* oraz *guest authorship* są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji. Z *guest authorship* (*honorary authorship*) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest wymieniany jako autor (ew. współautor) publikacji.

Ponadto Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” będzie dokumentować wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce. Dlatego też Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi również odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Autorzy w terminie 2 tygodni od wpłynięcia tekstu są informowani o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na poważne uchybienia formalne, bądź wyraźny, rażąco niski poziom naukowy. W przypadku niewielkich uchybień artykuł jest zwracany autorowi w celu dostosowania do wymogów redakcyjnych.

Następnie każda praca (po usunięciu personaliów autora) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Polityki i Społeczeństwa”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii tekst zostaje przesłany do dwóch recenzentów zewnętrznych. W przypadku uzyskania dwu recenzji pozytywnych tekst zostaje zakwalifikowany do druku. W przypadku uzyskania jednej recenzji negatywnej Redaktor Naczelny kieruje tekst do dodatkowego recenzenta zewnętrznego. W przypadku uzyskania dwu recenzji negatywnych tekst zostaje odrzucony. W ciągu 3 miesięcy autor otrzymuje recenzje nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzentów) oraz informację w sprawie dalszego postępowania publikacyjnego.

W przypadku sprofilowania tematycznego numerów „Polityki i Społeczeństwa” zakwalifikowany tekst zostaje opublikowany zgodnie z jego merytoryczną treścią.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” przyjmuje teksty w sposób ciągły.

Redakcja nie zwraca tekstów oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

Adres poczty elektronicznej: polispol@univ.rzeszow.pl

Adres strony internetowej: <https://journals.ur.edu.pl/polispol/>

Wskazówki techniczne:

- artykuł, raport z badań lub komunikat powinien liczyć do 30 000 znaków (ze spacjami), włączając streszczenia, tekst właściwy, tabele i wykresy oraz przypisy. Recenzja, glosa, opinia – do 15 000 znaków. Sprawozdanie, nota, powinny zawierać do 10 000 znaków;
- w artykule należy wyodrębnić części: 1) **wstęp**, 2) **część właściwą**, podzieloną przynajmniej na 2 części (śródrozdziały) oraz 3) **zakończenie** i oznaczyć je nienumerowanymi śródtytułami. We wstępie należy przyjąć hipotezę/tezę, wskazać zastosowaną metodę(y) badań oraz scharakteryzować pokrótce wykorzystane źródła. Zakończenie powinno zawierać wnioski końcowe i odniesienie do przyjętych we wstępie założeń;
- artykuł naukowy powinien zawierać streszczenia w języku polskim i angielskim oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim wraz z tłumaczeniem tytułu w języku angielskim;

- abstrakt (od 500 do 1000 znaków) w sposób syntetyczny i klarowny powinien wskazywać cele, metody analizy oraz główne wnioski, eksponując wartość dodaną dla podjętej problematyki;
- czcionka 12 pkt (Times New Roman);
- interlinia 1,5;
- marginesy standardowe – 2,5 cm;
- prosimy nie formatować tekstu (dopuszczalne jest stosowanie wyróżnień poprzez pogrubienie);
- stosujemy przypisy dolne wg schematu:
- ✓ wydawnictwa zwarte – inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł kursywą*, miejsce i rok wydania, strony, np.:
gdy jest 1 autor:
 S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009, s. 34.
gdy jest 2–3 autorów:
 M. Delong, K. Żarna, *Republika Słowacka i Rzeczpospolita Polska na drodze do Unii Europejskiej*, Rzeszów 2013, s. 57.
 T. Koziello, P. Maj, A. Pięta-Szawara, *Perspektywy badawcze i dylematy teorii polityki*, Rzeszów 2014, s. 41.
gdy jest 4 i więcej autorów: wówczas wymieniamy pierwszego z autorów i w nawiasie piszemy [i in.]:
 B. Wróblewski [i in.], *Współczesna polityka zagraniczna wybranych państw. Szanse i zagrożenia*, Rzeszów 2021, s. 22.
- ✓ rozdział w monografii zbiorowej: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, strony, np.:
 G. Bonusiak, *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 271.
 T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, *Wprowadzenie – refleksje o przeustrzeni publicznej* [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przeustrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010, s. 8–9.
- ✓ artykuł w czasopiśmie: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer strony, np.:
 M. Malczyńska-Biały, *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 10, s. 102.

- ✓ akt normatywny: pełna nazwa dokumentu, artykuł – jeśli jest potrzebny (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 3 (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lutego 2021 r. o nadaniu odznaczeń (M.P. 2021, poz. 441).
- ✓ źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, i w razie potrzeby nr strony, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021, s. 48.
Bilans nastrojów społecznych w pierwszym kwartale. Komunikat badań CBOS, Warszawa 2021, s. 4.
- ✓ materiały internetowe: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów) – jeśli są podane, tytuł materiału, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
K.A. Kowalczyk, Po co liposukcja ozdrowieńcowi, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).
- powtórzenia:
 - ✓ gdy dwa kolejne przypisy odnoszą się do tej samej publikacji:
przypis 1: D. Szczepański, *Unia Wolności. Założenia programowe i działalność (1994–2005)*, Rzeszów 2013, s. 35.
przypis 2: Tamże, s. 45.
 - ✓ gdy ponownie przywoływana jest tylko 1 publikacja tego samego autora, ale nie w kolejnych przypisach:
przypis 1: K. Żarna, *Hitler, Henlein, Karmasin. Mniejszość niemiecka na Słowacji w polityce III Rzeszy (1933–1939)*, Przemyśl 2009, s. 56.
przypis 10: K. Żarna, dz. cyt., s. 76.
 - ✓ gdy w dwóch kolejnych przypisach przywołuje się tego samego autora, ale inną jego publikację, stosujemy zwroty: tenże (dla mężczyzn) i taż (dla kobiet):
przypis 1: H. Cimek, *Elity polityczne ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2013, s. 110.
przypis 2: Tenże, *Elity ruchu ludowego w Polsce w latach 1944–1949*, Rzeszów 2016, s. 37.
 - ✓ gdy ponownie powoływana jest jedna z kilku publikacji danego autora:
przypis 1: A. Pawłowska, *Samorząd terytorialny w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016, s. 120.

przypis 4: A. Pawłowska, *Władza. Elity. Biurokracja: Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998, s. 68.

przypis 10: A. Pawłowska, *Samorząd...*, s. 110.

Sporządzanie bibliografii:

- bibliografię sporządzamy alfabetycznie, bez podziału na źródła i literaturę naukową;
- należy podać identyfikator DOI (jeśli publikacja go posiada) lub adres strony internetowej (jeśli materiał został pobrany z internetu);
- wydawnictwa zwarte: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł publikacji*, miejsce i rok wydania, np.:
Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009
- rozdział w monografii zbiorowej: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, zakres stron, np.:
Bonusiak G., *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 270–280.
- artykuł w czasopiśmie: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia, *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, zakres stron, np.:
Malczyńska-Biały M., *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 10, s. 100–108.
- akt normatywny: pełna nazwa dokumentu (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
- źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021.
- materiały internetowe: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia – jeśli są podane, tytuł materiału, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
Kowalczyk K.A., *Po co liposukcja ozdowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).

Struktura artykułu:

1. Imię i nazwisko Autora artykułu (czcionka 12, pogrubiona) – przy nazwisku Autora trzeba zrobić przypis, w którym należy podać jego afiliację (podstawowa jednostka pracy i uczelnia) wraz z adresem pocztowym jednostki, adres e-mail Autora oraz numer ORCID.
2. Tytuł artykułu (czcionka 14, duże litery, pogrubiony, wyśrodkowany).
3. Streszczenie po polsku.
4. Słowa kluczowe po polsku.
5. Wstęp (słowo „Wstęp” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
6. Część zasadnicza (tytuły śródrozdziałów – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
7. Zakończenie (słowo „Zakończenie” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
8. Bibliografia (słowo „Bibliografia” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
9. Tytuł artykułu w języku angielskim (czcionka 12, pogrubiony, wyśrodkowany).
10. Streszczenie w języku angielskim.
11. Słowa kluczowe w języku angielskim.